תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · כתובים

מלבי"ם על דניאל

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם על דניאל

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-על-דניאל/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 9
פסוק א 9
פסוק ב 9
פסוק ג 9
פסוק ד 10
פסוק ה 11
פסוק ו 11
פסוק ז 11
פסוק ח 12
פסוק ט 12
פסוק י 12
פסוק יא 13
פסוק יב 13
פסוק יג 13
פסוק יד 13
פסוק טו 14
פסוק טז 14
פסוק יז 14
פסוק יח 14
פסוק יט 14
פסוק כ 15
פסוק כא 15
פרק ב 15
פסוק א 15
פסוק ב 16
פסוק ג 16
פסוק ד 16
פסוק ה 17
פסוק ו 17
פסוק ז 17
פסוק ח 18
פסוק ט 18
פסוק י 18
פסוק יב 19
פסוק יג 20
פסוק יד 20
פסוק טו 20
פסוק טז 21
פסוק יז 21
פסוק יח 21
פסוק יט 21
פסוק כ 21
פסוק כא 22
פסוק כב 22
פסוק כג 22
פסוק כד 23
פסוק כה 23
פסוק כו 24
פסוק כז 24
פסוק כח 24
פסוק כט 24
פסוק ל 25
פסוק לא 25
פסוק לב 25
פסוק לג 26
פסוק לד 26
פסוק לה 26
פסוק לו 26
פסוק לז 26
פסוק לח 27
פסוק לט 27
פסוק מ 27

פסוק מא 28
פסוק מב 28
פסוק מג 28
פסוק מד 29
פסוק מה 29
פסוק מו 29
פסוק מז 30
פסוק מח 30
פסוק מט 30
פרק ג 30
פסוק א 30
פסוק ב 31
פסוק ג 31
פסוק ד 32
פסוק ה 32
פסוק ו 32
פסוק ז 33
פסוק ח 33
פסוק ט 34
פסוק יב 34
פסוק יג 34
פסוק טו 35
פסוק טז 35
פסוק יח 36
פסוק יט 36
פסוק כא 36
פסוק כב 36
פסוק כג 37
פסוק כד 37
פסוק כו 37
פסוק כז 38
פסוק כח 38
פסוק כט 38
פסוק ל 39
פסוק לא 39
פסוק לב 39
פסוק לג 40
פרק ד 40
פסוק א 40
פסוק ב 41
פסוק ג 41
פסוק ד 41
פסוק ה 41
פסוק ו 42
פסוק ז 42
פסוק ח 42
פסוק ט 42
פסוק י 43
פסוק יא 43
פסוק יב 43
פסוק יג 43
פסוק יד 44
פסוק טו 44
פסוק טז 44
פסוק יז 44
פסוק יט 45
פסוק כ 45
פסוק כא 45
פסוק כב 46
פסוק כג 46
פסוק כד 46
פסוק כה 47
פסוק כו 47
פסוק כז 47

פסוק כח 47
פסוק ל 48
פסוק לא 48
פסוק לב 49
פסוק לג 49
פסוק לד 49
פרק ה 50
פסוק א 50
פסוק ב 50
פסוק ג 51
פסוק ד 51
פסוק ה 51
פסוק ו 51
פסוק ז 52
פסוק ח 52
פסוק ט 52
פסוק י 52
פסוק יא 53
פסוק יב 53
פסוק יג 54
פסוק יד 54
פסוק טו 54
פסוק יז 54
פסוק יח 55
פסוק יט 55
פסוק כ 55
פסוק כב 55
פסוק כד 56
פסוק כז 56
פסוק כח 56
פסוק כט 56
פרק ו 57
פסוק א 57
פסוק ב 57
פסוק ד 57
פסוק ה 57
פסוק ז 58
פסוק יא 58
פסוק יב 59
פסוק יג 59
פסוק יד 60
פסוק טו 60
פסוק טז 60
פסוק יז 60
פסוק יח 60
פסוק יט 61
פסוק כ 61
פסוק כא 61
פסוק כב 61
פסוק כד 61
פסוק כה 61
פסוק כז 62
פסוק כח 62
פסוק כט 62
פרק ז 62
פסוק א 62
פסוק ב 63
פסוק ג 63
פסוק ד 64
פסוק ה 64
פסוק ו 65
פסוק ז 65
פסוק ח 66
פסוק ט 67

פסוק י 68
פסוק יא 68
פסוק יב 69
פסוק יג 69
פסוק יד 69
פסוק טו 70
פסוק טז 70
פסוק יז 70
פסוק יח 70
פסוק יט 70
פסוק כ 71
פסוק כא 71
פסוק כב 71
פסוק כג 71
פסוק כד 71
פסוק כה 72
פסוק כו 72
פסוק כז 72
פסוק כח 73
פרק ח 73
פסוק א 73
פסוק ב 74
פסוק ג 74
פסוק ד 74
פסוק ה 75
פסוק ו 75
פסוק ז 75
פסוק ח 75
פסוק ט 75
פסוק י 76
פסוק יא 76
פסוק יב 76
פסוק יג 77
פסוק יד 77
פסוק טו 77
פסוק טז 78
פסוק יז 78
פסוק יט 78
פסוק כ 79
פסוק כב 79
פסוק כג 79
פסוק כד 79
פסוק כה 79
פסוק כו 79
פסוק כז 80
פרק ט 80
פסוק א 80
פסוק ב 80
פסוק ג 81
פסוק ד 81
פסוק ה 81
פסוק ו 82
פסוק ז 82
פסוק ח 82
פסוק ט 82
פסוק י 83
פסוק יא 83
פסוק יב 83
פסוק יג 84
פסוק יד 84
פסוק טו 84
פסוק טז 84
פסוק יז 85
פסוק יח 85

פסוק יט 85
פסוק כ 85
פסוק כא 85
פסוק כב 86
פסוק כג 86
פסוק כד 86
פסוק כה 87
פסוק כו 88
פסוק כז 88
פרק י 89
פסוק א 89
פסוק ב 89
פסוק ג 89
פסוק ה 89
פסוק ו 89
פסוק ז 90
פסוק ח 90
פסוק ט 90
פסוק י 90
פסוק יג 90
פסוק יד 90
פסוק טו 90
פסוק טז 91
פסוק יח 91
פסוק כ 91
פסוק כא 91
פרק יא 91
פסוק א 91
פסוק ב 92
פסוק ג 92
פסוק ד 92
פסוק ה 92
פסוק ו 93
פסוק ז 93
פסוק ח 94
פסוק ט 94
פסוק י 94
פסוק יא 94
פסוק יב 94
פסוק יג 94
פסוק יד 95
פסוק טו 95
פסוק טז 95
פסוק יז 95
פסוק יח 96
פסוק יט 96
פסוק כ 96
פסוק כא 96
פסוק כב 97
פסוק כג 97
פסוק כד 97
פסוק כה 97
פסוק כז 97
פסוק כח 97
פסוק כט 98
פסוק ל 98
פסוק לא 98
פסוק לב 99
פסוק לג 99
פסוק לד 99
פסוק לו 99
פסוק לז 99
פסוק לח 99
פסוק לט 100

פסוק מ 100
פסוק מא 100
פסוק מב 100
פסוק מד 100
פסוק מה 100
פרק יב 101
פסוק א 101
פסוק ב 101
פסוק ג 101
פסוק ד 101
פסוק ה 102
פסוק ז 102
פסוק ח 102
פסוק ט 102
פסוק יא 103
פסוק יג 105

פרק א

פסוק א

השאלות:

(א – ג) הסתירה ממ"ש שבשנת שלש למלכות יהויקים בא נ"נ ירושלים ונבוכדנצר לא מלך עד שנת ד' ליהויקים? (התבאר בפירוש על ספר מלכים), למה כפל שהביאם בית אלהיו ושנתן הכלים בית אוצר אלהיו?, ולמה כפל מבני ישראל ומזרע המלוכה?:

בשנת שלש, חשבון זה סותר למ"ש בירמיה [כ"ה א'] בשנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה לנבוכדנצר, ע"כ פי' חז"ל בשנת שלוש למרדו, והראב"ע פי' בסוף שלש שהיא שנת ארבע ליהויקים, וי"ל שיהויקים מלך באדר ומנו לו בניסן שנה אחת כמ"ש בר"ה [דף ב'] שמלכי ישראל מניסן מנינן ואם מלך בכ"ט באדר כיון שהגיע יום א' בניסן עלתה לו שנה והכשדים מנו אותה לשנה הראשונה, ויש עוד פי' בזה וכבר כתבתי בזה בפי' מלכים, ולפי פי' הראב"ע ספר כי תכף במלוך נבוכדנצר בא לירושלים והגם שבימי צדקיהו נתארכו ימי המצור ימים רבים, עתה,

פסוק ב

נתן ה' בידו את יהויקים, תיכף ע"י השגחת ה', ולא תאמר שיהויקים יצא מעצמו אליו דרך שלום, כי הלא לקח עמו מקצת כלי בית האלהים ואם היה יוצא אליו מעצמו לא היה מוליכו שבי לבבל ולא היה לוקח כלי הבית, שזה נגד חקי המלכים, שלא יעשו כן רק למי שלוחם נגדם ביד חזקה ונכבש בכח, ומבואר שהיה ע"י כיבוש ובהשגחת ה', אולם נבוכדנצר לא הכיר כי הוא מעשי ידי ה' ותלה נצחונו בע"א, כמ"ש אז חלף רוח ויעבור ואשם זו כחו לאלהו, ויבא את יהויקים עם הכלים ארץ שנער בית אלהיו להודות לע"א, ואת הכלים לא לקח לאוצר המלכות רק נתנם לאוצר אלהיו, וזה הקדמה אל העונש שבא אח"כ על בית נבוכדנצר בסבת הכלים האלה, בימי בן בנו:

פסוק ג

ויאמר המלך, צוה להביא ילדים בין מן ההמון, שעז"א **מבני ישראל**, ובין מן הגדולים **מזרע המלוכה ומן השרים**, כי באשר רצה שיעמדו לפניו יחלק לכ"א עבודה כפי יחוסו, שמזרע המלוכה יעמדו בבית המלך ומבני השרים יעמדו להיות שרים אח"ז ביהודה נכנעים תחתיו ויודעים נימוסי הכשדים ולשונם, וההמון יהיו למשרתיו בעניינים קלים יותר, וגם מפני שנבוכדנצר היה חכם ונבון כמ"ש וכל דבר חכמת בינה אשר בקש מהם המלך, שהוא עצמו היה מנסה את החכמים, והיו לו חכמים במלכותו מכל המדינות

להתנהג ע"פ עצתם, ונודע לו מחכמת היהודים שהיו חכמים ביותר מפני השכינה והנבואה שהיה ביניהם, וכנזכר מחכמתם הרבה במדרש איכה רבתי, לכן צוה להביא ילדים מן היהודים למען יהיה לו חכמתם לעינים:

פסוק ד

השאלות:

מה רצה בהכפלת דבריו משכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע, מה ההבדל ביניהם?:

ילדים. צוה שהילדים יהיו שלמי החומר ושלמי הצורה, לענין שלמות החומר אמר אשר **אין בהם כל מאום**, שלא יהיה בהם שום חסרון בגופם, ויש הבדל בין **מום** ובין **מאום**, שהמום הוא חסרון גדול כמו המומים הפוסלים בכהנים, ומאום משותף עם מאומה שלא ימצא בהם שום דבר שהוא גנאי, ואמרו חז"ל אפילו ריבדא דכוסילתא, וכולל גם טוב התואר, שהוא בנין הגוף בסדר נכון וערך מסודר המעלה חן, וטובי מראה, שיהיו יפה עינים וטוב רואי, וגם כולל יופי הצבע לא לבן ביותר שהוא סימן עצלות ולא שחור, רק אדמוני לבן, ולענין שלימות הצורה אמר **ומשכילים בכל חכמה**, ומבואר אצלינו שיש הבדל בין חכמה ובין דעת, שדעת הם דברים המושגים בחושים או ע"י מושכלות ראשונות, שאפשר בהם ידיעה ברורה, כמו חכמת הטבע וההנדסה והרפואה, וחכמה היא בהנהגה בין טוב לרע, שהם דברים שלא יושגו במופתי הדעת ולא ע"י כח הבינה שלא מצאנו בשום מקום שיאמר בינו חכמה, אבל יושגו ע"י השכל שהוא כח חד העובר בדברים שהם למעלה מן הבינה והדעת כמ"ש בספר משלי. **ויודעי דעת ומביני מדע**, יש הבדל בין דעת ובין מדע, דברים פרטיים שמשיגים על ידי החושים והבחינה נקראים דעת, וכלל המדע אשר התקבצה ע"י יודעים שונים ותהי לשטה כללית ולימוד ערוך בכל מיני הידיעות, למשל למודים של חכמת הטבע או הרפואה בכללה כמו שהיא ערוכה בכל ושמורה כשטה מיוחדת מוסכמת מן החכמים נקרא, מדע, ומי שיכולים להוציא מכללי המדע דבר מתוך דבר ולהקיש דבר לדבר בכח התבונה נקראים, מביני מדע, **ואשר כח בהם לעמד** בהיכל המלך, התנה עוד שיוכל להפיק מהם רצון להיות ממשרתיו וחכמיו הנצבים לפניו, וע"ז התנה ג"כ שיהיה בהם שתי הכנות, א] הכנה החומריית, שיהיו חזקים ומוצקים בכחם הפנימי לעמוד בהיכל המלך, שצריך שיהיו חזקי הכח לעמוד על רגליהם, וכמ"ש חז"ל שיהיו אונסים א"ע מן השחוק ומן השינה ושיעמידו א"ע כשיצטרכו לנקביהם, ב] **וללמדם ספר**, שיהיה בהם הכנה לקבל למוד ספר ולשון, שע"ז צריך שיהיה לו כח הזכרון ללמד לשון במהרה, ויש הלמד הלשון ולא

הכתב לקרא בספר, ולז"א **ספר ולשון כשדים**, והיה אצלם לשון ארמי שהיה לשון ההמון, ולכן כשדים היה לשון החכמים המדברים דבור מליצי בחכמה, וידוע שאל המליצה והדבור הנשגב צריך כח נפשי מיוחד וחוזק כח הדמיון, ועז"א וללמדם בוי"ו:

פסוק ה

וימן להם, ספר איך השגיח המלך על הילדים האלה בתכלית, א] שהוא עצמו הכין את הצורך למזונותם, ב] שהיה **מפת בג המלך**, ממה שהוא אוכל על שלחן מלכים, כי המאכלות הדקות והיינות המבושמים מרחיבים הדעת וייטיבו המזג ויזקקו את המוח, וחמרי וריחני פקחים, ג] שהזמין להם **דבר יום ביומו**, כי מאכלי המלך היו משתנים בכל יום לפי מהות היום והזמן, לפי הנהגת הרופאים המשגיחים על בריאת גופו שישתנו המאכלים לפי הקור והחום והמזג, ובאופן זה השגיחו גם על הילדים, ד] שהרחיב להם הזמן **לגדלם שנים שלש**, שזה מספיק ללמדם, כמ"ש חז"ל שכל תלמיד שאינו רואה סימן ברכה במשנתו שלש שנים אינו רואה סימן ברכה לעולם, והיה כל ההכנה הזאת כדי **שמקצת** מן הילדים והם אלה שיצליחו בלמודם, **יעמדו לפני המלך** ועמו במלאכתו ישבו, וכמו שהיה המנהג אצל מלך מצרים ומלך תוגרמא לאסוף ילדים רבים מבני הנוצרים ולגדלם והראוים מהם יעמדו לפניו:

פסוק ו

ויהי בהם, באשר לקח ילדים רבים היו ביניהם ארבעה **מבני יהודה**, ר"ל מזרע היחוס מבית דוד, שיחוס המלוכה היה ליהודה גבר באחיו, [נגד מה שההמון נקרא בשם בני ישראל], וכבר התבאר בדברי חז"ל שדניאל היה מזרע ב"ד, וכמ"ש הרי"א באורך דלא כהרלב"ג:

פסוק ז

השאלות:

למה לא שם שמות רק לאלה הילדים הארבעה?:

וישם להם שר הסריסים שמות. לא שינה שמות שאר הילדים, כי רק את אלה שנכנסו בעבודת המלך לגדולה היה הדרך לשנות שמם, כמו ששינה נבוכדנצר שם צדקיהו, וזאת שנית שלדניאל נתן שם בלטשצר שהוא שם אלהי נבוכדנצר, כי הכיר מעלתו תיכף וראה בו ענין אלהי, וכמ"ש [לקמן ד' ה'] די שמיה בלטשצר כשם אלהי, ולקמן [ה' י"ב] די מלכא שם שמיה בלטשאצר, מבואר שהיה זה בפקודת המלך וע"י שראה בו יתרון הכשר חכמה, משא"כ לחמו"ע קרא שמות אחרים לא ע"ש ע"א, ולכן,

פסוק ח

השאלות:

(**ח – טו**) למה לא בקש דניאל תיכף מן המלצר?, ולמה לא אמרו לשר הסריסים שינסה אותם וכמו שאמרו אל המלצר?, ומה זה שבקש אשר לא יתגאל, שבקשה כזאת באין ספק יעלה חמת מלך מלכי מות כשיאמר כי שולחן המלך מגואל הוא ונבזה אכלו?, ומז"ש שה' נתן אותו לחסד ולרחמים והלא לא מלא בקשתו?:

וישם דניאל על לבו. שדניאל חשב כי ייחד אותו לע"א וירצה להעבירו על דת ושגם המאכלים והיין שיחד לו יהיו מזבחי מתים ויין נסיכם, [ובאמת יש מפרשים שפי' שם פת בג פת הנקרב לע"א], **ויבקש משר הסריסים**, באשר חשב זאת להעברה על דת ושהמלך יקפיד שיאכלו דוקא מפת הזה ואם יסרב יהיה כמורד, החליט בדעתו למסור נפשו ע"ז כדין אם מתכוין להעבירו על דת, ולכן בבקשו משר הסריסים לא אמר לו אמתלאות וטעמים אחרים, רק אמר בפירוש **אשר לא יתגאל**, הודיע לו שלפי דתו הוא לחם מגואל ושהוא אינו רוצה להתגאל, והגם שהיה עי"ז בסכנה עצומה לא הכחיד האמת, וזאת לא עשה רק דניאל לבד שראה שיחד אותו לע"א, לא רעיו, ולכן לא בקש רק הוא לבדו:

פסוק ט

ויתן האלהים, והיה מהשגחת ה' ששם אותו לחסד, למחול לו עונו זה אשר בנפשו דבר, וגם לרחמים כי ראה מצוקת נפשו מצד דתו, ורחם עליו והמו מעיו לו, עד שמלבד שלא הענישו דבר אתו דברים רכים:

פסוק י

ויאמר שר הסריסים, התנצל שהוא אינו יכול לעשות זאת מפני יראת המלך, ובאר להם שאם יגלה בקשתם למלך ירא אני את אדוני המלך אשר מנה את מאכלכם, אחר שהוא עצמו הזמין את מאכלכם על אופן זה. אם יודע לו שאינכם רוצים בפת בגו היא מרידה במלך, ואם אעלים דבר מן המלך מתירא אני מצד אחר, אשר **למה יראה את פניכם זועפים**, שבעת יראה אתכם ואת יתר הילדים, ישאל לאמר למה יראה את פניכם זועפים וזה יכיר על ידי **הילדים** האחרים אחר **שהם כגילכם**, שהם דומים לכם בשנים ובגידול ובמזון ולמה פניכם זועפים נגדם, וע"י שאלה זאת ירגיש בדבר **וחיבתם את ראשי למלך**, וגם יל"פ שדניאל בקש רק שלא יתגאל ורצה מאכלים אחרים טובים תמורתם שנעשו בהכשר, ובזה אין חשש שיראה את פניהם זועפים רק חשש מרד, ועז"א ירא אני את

המלך, ואם יתן להם זרעונים משולחן המלך אין חשש מרד, אחר שהם משולחן המלך, אבל עז"א למה יראה את פניכם זועפים:

פסוק יא

ויאמר דניאל, הנה לא הציע בקשתו תיכף אל המלצר שהיה תחת שר הסריסים, כי ירא שיתודע זה לשר הסריסים שהוא בחן המאכל בכל עת, רק אחר שכבר הציע שאלתו לפני השר הגדול, ומצא חסד לפניו, ידע שיעלים עין ממעשה המלצר, שהוא לא יתחייב ע"י מעשה המלצר, וע"כ הציע שאלתו אל המלצר, ואליו לא גלה כלל כוונתו שאינו רוצה להתגאל, רק אמר לו.

פסוק יב

נס נא את עבדיך, כאלו אמר שלהשיג התכלית שיהיו יפה תואר ובריאי בשר ישיג יותר על ידי המאכלים הפשוטים מעל ידי המאכלים המעודנים שמולידים חלאים רבים ונאמנים, ולאוהבי חיי הפרישות והעיון יעזרו יותר המאכלים הפשוטים בין לזכות מוחם בין לבריאת גופם, ושיודע לו זה ע"י נסיון שינסם ימים עשרה, וכבר זכר מהרי"א בשם הרופאים שהמזונות הרעים יוכר היזקם בהזנת האדם עד עשרה ימים, שאז יורגש היזקם בקלסתר פנים:

פסוק יג

נס נא את עבדיך, כאלו אמר שלהשיג התכלית שיהיו יפה תואר ובריאי בשר ישיג יותר על ידי המאכלים הפשוטים מעל ידי המאכלים המעודנים שמולידים חלאים רבים ונאמנים, ולאוהבי חיי הפרישות והעיון יעזרו יותר המאכלים הפשוטים בין לזכות מוחם בין לבריאת גופם, ושיודע לו זה ע"י נסיון שינסם ימים עשרה, וכבר זכר מהרי"א בשם הרופאים שהמזונות הרעים יוכר היזקם בהזנת האדם עד עשרה ימים, שאז יורגש היזקם בקלסתר פנים:

פסוק יד

וישמע להם, והיה מהשגחת ה' כי שמע להם לנסות אותם, ובזה לא היה לו סכנה כי ידע שלא יראה אותם המלך עד מלאת הזמן, והם לא בקשו רק עשרה ימים, ואם יראה שהמזונות פועלים היזק ימנע מלתת להם זרעונים, והמלצר לא ידע שהמלך מקפיד דוקא שיאכלו פת בגו, וחשב שהמלך רוצה רק שיהיו בריאי בשר, ואם ישיג זה ממאכלות הפשוטים לא עבר על מצות המלך ולכן שמע להם:

פסוק טו
ומקצת, והיה מהשגחת ה' שהיה מראיהם טוב וגם היו בריאי בשר, שזה חוץ לטבע כי הזרעונים לא ישמינו את הגוף כבשר ויין:

פסוק טז
ויהי המלצר, שהיה לו ריוח מזה, שתחת הזרעונים שנתן להם היה נושא פת בגם, ובזה ספר קדושת דניאל וחבריו שעזבו המעדנים אשר היו רגילים בהם מנוער ובחרו בזרעונים, ומרוב קדושתם ופרישתם אכלו בשמחה וטוב לב עד שהיו בריאי בשר, וביחוד קדושת דניאל שמסר נפשו על דבר זה כי היה לו סכנה מזה, והודיע איך היה השגחת ה' חופף עליהם כפי הכנתם:

פסוק יז
והילדים, כפי הכנתם כן חל עליהם השפע האלהית, שהילדים ארבעתם שהושוו בפרישות ממאכלות אסורות, כן הושוו במדע והשכל יותר על הילדים שהתגאלו מפת בג המלך, ודניאל שעלה עליהם במסירת נפש זכה לרוח אלהים קדושים. **מדע והשכל**, שיעורו, **מדע בכל ספר והשכל בכל חכמה**, שמדע נופל על דברים המושגים ע"י החוש או במופתי הדעת, וזה בכל ספר מספרי המדע השמושית, כמו חכמת הטבע והרפואה וכדומה, אבל בחכמה שייך יותר לשון השכל, כמ"ש בפי' משלי שהחכמה לא תושג ע"י מופתי הדעת רק על ידי השכל, שהוא כח חד להשכיל עניני חכמה, **ודניאל הבין בכל חזון וחלומות**, ר"ל כי יש פותרי חלומות ע"י תגבורת כח המשער והם לא יבינו כל, רק מקצת חלומות, אבל דניאל הבין ע"י שפע רוח הקודש ועי"כ הבין בכולם מבלי הבדל, ולא רק מקצת החלום רק כולו בשלימות, שזה היה מעלת יוסף ודניאל ודומיהם שצפו ברוח אלהים, והחלום הוא בלא מחזה, והחזיון יראה איזה מחזה, כמו הצלם של נבוכדנצר ודומיהם, והחזון יהיה גם בהקיץ בגבור המדמה:

פסוק יח
ולמקצת הימים, ר"ל בקצה וסוף השלש שנים, שכבר הוקצב מאת המלך להביאם בכלות הג' שנים, ויביאם:

פסוק יט
וידבר, אז דבר עם כל הילדים לבחנם, ולא נמצא מכולם כדניאל, ולכן נשארו עומדים בהיכלו:

פסוק כ
וכל דבר, אחר שעמדו לפניו, והיו משריו ויועציו, בכל דבר שהזדמן שהוצרך המלך לשאול דבר חכמת בינה מחכמיו, וקבץ את כל החרטומים והאשפים לשמוע מה בפיהם ודניאל חנניה מישאל ועזריה בתוכם, מצא תמיד שלהם עשר ידות בחכמה על כל חכמיו:

פסוק כא
ויהי דניאל, עד עת ההיא עמד בחצר המלכים, כי אחר שהושלך לגוב האריות התפטר מן עבודתו וקבע מושבו בשושן, כמ"ש הרי"א בשם היוסיפון:

פרק ב

פסוק א
השאלות:
(א) למה אמר חלומות בלשון רבים?, מ"ש ושנתו נהייתה משמע שנתהוה השינה וישן?, **ובשנת שתים למלכות נבוכדנצר**, אא"ל שהיה בשנת שתים, שאיך הוציאו דניאל וחבריו לאתקטלא, והם לא השלימו עדיין חק למודם? ואיך אפשר שבשנת שתים פתר דניאל את החלום ונתגדל הוא וחבריו, הפך מה שנזכר בסימן הקודם שלא עמדו לפני המלך עד תום שנת שלש? ולכן צדקו דברי חז"ל שפירשו בשנת שתים למלכות הכללי של נבוכדנצר, שזה היה אחר חורבן הבית שאז כבש כל האומות ומלך בכפה, ואז חשב מחשבות לדעת מי ימלוך אחריו והודיעו לו את אשר יהיה באחרית הימים. **חלם נבוכדנצר חלומות**, ר"ל שבחלום הזה היו חלומות הרבה, חלום הצלם, וחלום האבן ששבר את הצלם, ובאשר שכח את החלום לא זכר רק שחלם לו חלומות הרבה, וספר שזכר ממנו ג' ענינים, א] שחלם חלומות ולא ידע מה, ב] **ותתפעם רוחו**, זכר שנפל עליו פחד ואימה בעת החלום, שזה סימן שלא היה רעיון רוח, רק חלום אמתי שהוא הפועל בנפש החולם להפיל עליו חרדה גדולה, ג] **ששנתו נהיתה עליו**, ר"ל שאחרי החלום נשאר ישן ולא הקיץ משנתו ע"י החלום, ור"ל שחלום שאין בו ממש לא יעשה רושם בנפש, לא כן החלום הנבואיי יתפלצו עמודי גופו, אולם לפעמים יפול עליו אימה ורעדה בעת החלום על ידי תגבורת הדמים שיתקבצו במקום אחד, ויעשו רושם נורא לפי ההתפעלות שיתהוה עי"ז בגוף בעת השינה ובכ"ז אין בו ממש, אולם בזה יקיץ תמיד ע"י הפחד, ובמה שהתפעם רוחו ובכ"ז לא הקיץ משנתו, ידע שלא בא מסבת הדם או האדים או העילוף בשינה, רק ע"י חיקיו שנעשה בנפשו הרוחניית אשר ראתה חזיון עתידי מורה רע, וע"כ שם לבו לדעת את החלום:

פסוק ב

השאלות:

(ב) מ"ש להגיד למלך חלומותיו מיותר?:

ויאמר המלך, צוה לקרוא **לחרטומים**, העושים מעשיהם בלאט ע"פ סתרי הטבע, **ולאשפים**, שהם האצטגנינים חוזי בכוכבים, **ולמכשפים** הפועלים במעשה שדים, **ולכשדים** המפילים גורלות, שכל אלה יתפארו לדעת דברים נעלמים ועתידות, וספר שצוה לקרוא אליהם **להגיד למלך חלומותיו**, היינו שיודיעו להם שנקראו לתכלית זה שיגידו לו מה שחלם, מבלי שיגיד להם את החלום, כדי שיכינו א"ע בביתם להשקיף בחכמתם את כל החלומות שחלם להמלך בלילה זאת, כי בזה יחרצו יותר בהיותם מתבודדים בביתם וכליהם וספריהם הנצרכים למלאכה זאת אתם, מעת שיהיו לפני המלך, שמוראו תבלבל מחשבותיהם, ושם יחסרו להם הכלים וההכנות וההתבודדות, ולפ"ז יותר היה מן החכמה אם לא היו באים לפניו כלל, אחר שכבר ידעו כי אין בכחם למלאות שאלת המלך למה יבואו לפניו בידים ריקנות, אבל הם **באו ויעמדו לפני המלך**, וזה כעין מרד שהיה להם להשיב שאין זה בכחם, לא לבוא לפניו, כאילו הם מוכנים למלא שאלתו ושהוא בכחם:

פסוק ג

ויאמר, הודיע להם שעקר מבוקשו הוא בעבור חלום אחד אשר פעמה רוחו, לדעתו כי הוא מגיד עתידות לו:

פסוק ד

השאלות:

(ד - ח) מ"ש חלמא אמר, הוא דברי סכלות, הלא אמר להם שרוצה לדעת את החלום מפני שאינו יודע אותו, ואם לא הבינו דבריו איך ענו שנית שיאמר החלום והוא אינו זוכרו?, בפסוק ה' תפס לשון הודעה ובפסוק ו' לשון החויה?:

ויאמרו הכשדים למלך ארמית, באר הטעם מה שדברו הכשדים ולא החרטומים והאשפים, מפני שדברו ארמית, ובין יתר החכמים היו ממדינות אחרות שלא היו בקיאים היטב בלשון ארמי כמו הכשדים ילידי הארץ, **מלכא לעלמין חיי**, באשר לא יכלו לסתור דברי המלך לגמרי, שכבר החליט שלא יאמר להם את החלום ובכ"ז מבקש לדעת פתרונו, וחשבו שהמלך יודע את החלום רק שאינו רוצה להזכירו מפני שהוא חלום רע מבשר מיתת המלך וירא להגידו בפיו דלא לתרע מזליה, ועל צד זה אמרו **מלכא לעלמין חיי** ואל תירא מות, או שעושה זה מפני שרוצה לנסותם אם ידועים תעלומות לב,

עז"א **חלמא אמר לעבדיך ופשרא נחוא**, אמרו שא"א להם לדעת דבר אשר במחשבה, רק יוכלו לדעת את הפתרון גם בלא החלום, כי באצטגנינות או על ידי כישוף יוכלו לדעת איזה גזרה נגזרה עליו טוב או רע, רק שא"א להם לדעת באיזה דמיון נתלבשה ההודעה בחלום, שהמדמה ירכיב דמיונות רבות בכמה אופנים, למשל שהוראת מיתת המלך יוכל המדמה לצייר ע"י קציצת אילן גדול או נפילת הר או הריגת חיה נוראה, וא"א שידעו באיזה אופן נחקקה גזרה זו בכח הדמיון, ולכן בזאת יאותו שהמלך יאמר החלום לעבדיו האחרים העומדים לפניו, והם יגידו הפשר הגם שלא ישמעו החלום, כי הם יודעים פתרון החלום, ר"ל הגזירה שהודיעו אותו בחלום רק אין יודעים את החלום, ר"ל באיזה צורה ודמיון הלבישו זאת להמדמה בחלום, ואם הוא יאמר החלום בסוד לעבדיו והם יאמרו הפתרון בלא שמיעת החלום יתברר שהפתרון יסכים עם החלום, וזה יובן כי בקל יעשו זה בתחבולה וזיוף, שיאמרו שפתרונם מסכים עם החלום, והגם שיהיה ריחוק ביניהם יחתרו להשוות הדברים בדברים בדוים ומרמה:

פסוק ה

ענה, **המלך ענה ואמר להכשדים הדבר הלך ממני** ר"ל לא כמו שאתם חושבים שאני בעצמי יודע את החלום ואני רוצה לנסות אתכם, לא כן כי החלום הלך מזכרוני, ואל תחשבו שיהיה די לי אם תאמרו הפתרון לבד בלא החלום, **שאם לא תודיעוני את החלום ואת פתרונו תחתכו לחתיכות**, (או ר"ל שיחתכו מכם איברים לאות גנאי ובושת), **וביתכם יושם לבית מחראות**, כי בזה ידעתי שאתם מרמים אותי בכזב:

פסוק ו

הן, **אבל אם תחוו החלום והפתרון**, **מתנות ועושר וכבוד תקבלו מלפני**, כי בזה אדע שאמת דבריכם, ור"ל אף שיהיה חלום רע לא אכעוס עליכם, **לכן חוו לי החלום והפתרון**, לא הפתרון לבדו, והנה בצד הראשון אמר הן לא תהודעני חלמא ופשריה, ובצד השני אמר חלמא ופשריה החוני, שההודעה הוא בדבר שאינו יודע רק ע"י המודיע, אבל החויית החלום הוא שאחרי שיאמרו לו יזכור אח"כ את החלום ויתברר לו שכן הוא, כי בצד העונש די אם יודיעו לו הגם שהוא לא יזכור ויוכל להיות שאמרו לו דבר שקר, לא יוכל להענישם מספק, אבל בצד שיקבלו מתנות וכבוד, הוא רק אם יזכור ע"י את החלום ויתברר לו שאמת כדבריהם:

פסוק ז

ענו שנית ואמרו המלך יאמר החלום לעבדיו ונגיד הפתרון, אחר שראו כי נעלם ממנו החלום בהחלט, וא"א שיתעקשו עוד שיאמר החלום עתה, השיבו שימתין ויתן זמן ובתוך

כך יזכור את החלום, ועז"א מלכא חלמא יאמר, ר"ל שיאמר בעתיד אחר שיזכור, אז יאמר לעבדיו בלחש, ואנחנו נגיד הפתרון ויראה שיסכים עם החלום:

פסוק ח

השאלות:

(ח - ט) מ"ש די עדנא אתם זבנין, וכן מ"ש בפסוק ט' נתקשו המפרשי' בפירושו?: **ענה המלך ואמר באמת יודע אני כי זמן אתם קונים, יען שראיתם שהדבר הלך ממני**, ר"ל אני רואה שאתם רוצים להרויח זמן, שבתוך כך תבקשו איזה תחבולה להנצל, אחר שאתם רואים שאני א"א עוד שאזכור את החלום, ושלא אזכור גם אח"כ, ולא תרויחו רק זמן להנצל:

פסוק ט

די, אם לא תודיעוני את החלום אחת היא דתכם, הוסיף להודיע להם שלא יהיה להם תשועה בזה, שמעתה גם אם יזכור את החלום לא יהיה מרוצה במה שהם יגידו הפתרון, כי כבר אינו מאמין בהם, ורוצה מעתה לנסותם אם יגידו את החלום שרק אז יאמין לדבריהם, וז"ש שאם לא תגידו החלום אף שתגידו הפתרון ואני אזכור החלום, יהיה הדת והמשפט אחד, ולא תשתנה הדת שיצא עליכם להענש, כי התברר לי **שמלה כדבא**, ר"ל **שדבר כזב ונשחת הכנתם לומר לפני עד שישתנה העת**, שתגידו פתרון שקר ועתיד כזב, ואף שאח"כ לא תבא הדבר העתיד ויתברר ששקר כזבתם, אתם חושבים להעמיד השקר על זמן עתיד שישתנו העתים וימלוך מלך אחר ומי יפקוד אז עליכם על שקריכם, **לכן החלום אמרו לי**, ובזה **אדע כי תחוו הפשר** האמתי:

פסוק י

השאלות:

(י - יא) למה כפל לא איתי אנש די מלת מלכא יוכל להחויה ומלתא די מלכא שאל יקירא?:

ענו הכשדים לפני המלך ויאמרו לא יש איש על האדמה שיוכל להגיד דבר המלך, באשר כל מלך רב ומושל דבר כזה לא שאל לכל חרטם ואשף וכשדי, והדבר אשר המלך שואל כבד, ולא יש אחד שיוכל להגידה לפני המלך רק האלהים הבלתי גרים עם בני בשר. אמרו לו, שהדבר שהוא שואל יש בו קושי משני פנים. א] שגם אם היה שואל מאתם שיגידו לו דברי סתר אשר למלך שהמלך יודע אותם, היה זה דבר קשה, ב] וכ"ש ששואל שיגידו לו דבר שנעלם גם מהמלך בעצמו, ואיננו עוד במציאות במחשבתו, והנה הכשדים האמינו שיש אלהות שיש להם מדור וקורבה עם בני בשר ושוכנים באויר

קרוב אל בני אדם, והם היודעים מחשבות בני אדם ומודיעים אותם אל הדבק אצלם, ויש אלהות שנפרדים מבני אדם לגמרי, בני אלים אשר משכנם בשמים, וע"ז אמרו שלדעת מחשבות בני אדם, הגם שזה יוכל לדעת מי שיש להם ריעות והתחברות עם בני אלים אמצעים שדרים עם בני בשר, בכ"ז לא יוכלו לדעת זאת החרטומים והאשפים והכשדים שאין ענינם עם האלהות רק עם חכמת הטבע ומשפטי הכוכבים, וז"ש לא איתי אנש על יבשתא די מלת מלכא יכול להחויה, שגם זאת שיגיד דבר המלך, ר"ל יתר דברי המלך הנודעים אל המלך, לא יוכל להגיד איש הגר על היבשה רק בני אלים השוכנים באויר למעלה מן היבשה, והביאו ראיה לזה כל קבל די כל מלך רב ושליט מלתא כדנא לא שאל לכל חרטם אשף וכשדי, וא"כ הסכימו כולם שהוא דבר בלתי אפשר רק למי שי"ל ריעות עם בני אלהים, לא לחרטומים ואשפים, **ומלתא די מלכא**, אולם הדבר שהמלך שואל מאתנו, להגיד לו דברים שגם הוא אינו יודע אותם, **הוא יקירא** שזה לא ידעו גם אלים האמצעים והמתחברים עמהם, כי זאת **אחרן לא איתי די יחוינא להן אלהין** העליונים **די מדרהון עם בשרא לא איתוהי**, רק האלהים שבשמים שאין לו שום ריעות והתחברות אל בני אדם, שהם יודעים גם דברים כאלה, והאלהים אלה לא יגלו לבני בשר את חפציהם, ולכן הוא דבר נמנע בכלל אף לנביאים המתהלכים לפני האלהים, וחז"ל פי' שאמרו שהדבר יקירא שצריך נבואה, ואהרן לא יש שישאל באורים ותומים. לדעתם הודו שלישראל היה סגולה זאת להשיג דבר נבואה מאלהים עליון אשר בשמים וזה לא נמצא עוד אחר חורבן הבית שנסתלקה שכינה, ופי' שלכן קצף על כולם על שנתנו עצה להחריב את בהמ"ק:

פסוק יב

כל, **לעומת זה המלך** (**בא**) **בזעף וקצף גדול ואמר להאביד לכל חכמי בבל**, [על והנם זועפים ת"א נסיסין], ר"ל שהיה בזעף על החלום, ובקצף על החכמים, ולכן אמר להאביד את כל החכמים, כי שם חכמים הוא שם הסוג, כולל החרטומים ואשפים ומכשפים וכשדים שהם אשר התעסקו בפתרון חלומות וידיעת הדברים הנעלמים, וכולל גם החכמים ביתר חכמות כמו חכמת הטבע והנדסה ומדיניות וכדומה, והם לא יתעסקו בחלומות וחזיונות, והם לא נקראו כלל להגיד למלך חלומותיו כי אינו ממלאכתם, ולכן גם דניאל חנניה מישאל ועזריה לא נקראו הגם שהיו חכמים, כי הגם שדניאל הבין בכל חזון וחלומות, לא ידע המלך מזה, ולא היה ראוי שיהרוג יתר החכמים שלא התעסקו בזה ולא נקראו אל המלך כלל, רק מפני רוב הזעף והקצף היה כשגגה שיצא מלפני השליט לאבד את כל החכמים מבלי הבדל:

פסוק יג

השאלות:

(יג) למה רצו להרוג את דניאל חמו"ע והם לא נקראו כלל להגיד את חלומו?:

ודתא, והדת יצאה והחכמים נהרגים, ונתבקשו דניאל וחבריו ליהרג, וכפי דבר המלך שאמר בסתם להובדא לכל חכימי בבל ולא פרט הפרטים, כן יצא הדת בכלל והרגו כל אשר בשם חכם יכונה, וע"כ בקשו להרוג גם את דניאל חנניה מישאל ועזריה, הגם שלא נקראו ולא חטאו מאומה:

פסוק יד

השאלות:

(יד - טו) וכי אפשר שדניאל שהיה בבית המלך לא ידע מכל הנעשה עד שהודיע לו אריוך?, ולמה תחלה קורא אותו רב טבחיא ואח"כ קוראהו בשם שליטא די מלכא?, ומהו הלשון התיב עצמה וטעם, והלא היה רק שאלה לא עצה וטעם?:

באדין, אז דניאל השיב עצה וטעם לאריוך רב טבחים של המלך שיצא להרוג לחכמי בבל, הנה דניאל שהיה בשער המלך בודאי שמע הענין וידע מכל הנעשה ובעוד שלא רצו לנגוע בו החריש, כי למה יכניס א"ע בסכנה, אולם אחר שראה שרצו להרוג גם אותו, אם היה אומר שהוא רוצה להגיד החלום ומבקש זמן, היו שואלים לו מדוע החריש עד עתה ולא בא להגיד למלך חלומותיו בעת שנקראו כל החכמים לזה, ועתה עברה השעה שעתה לא ינתן זמן, כמ"ש להם המלך שאינו רוצה ליתן זמן מפני שיש בזה רמאות כנ"ל פסוק ח', לכן התחכם ועשה א"ע כאלו אינו יודע מאומה מכל הנעשה, ושואל מאריוך את הטעם מדוע רוצים להרוג את החכמים, וזה היה עצה עמוקה, שאחר שיודיע לו אריוך את הטעם, יאמר כי הוא יגיד הפתרון ושעד עתה לא ידע מזה דבר, וא"כ ראוי ליתן לו זמן מיוחד, כי אם רוצים להרגו צריך לשאלו תחלה אם יגיד החלום כמו ששאלו ליתר החכמים והלא הוא אומר שיוכל להגידו, וז"ש **התיב עצה וטעם לאריוך** ששאל טעם ההריגה וזה היה בעצה:

פסוק טו

ענה ואמר לאריוך שליט של המלך, על מה [יצא] הדת בחוזק כ"כ מלפני המלך, אז הודיע אריוך את הדבר לדניאל, דניאל שאל אותו הטעם למה יצא הדת בתוקף כ"כ, וזה לא שאל לו מצד שהוא רב טבחים רק מצד שהוא שר ושליט של המלך, שמצד שהוא שר גדול בין השרים [חוץ מאומנתו עתה שהוא רב טבחים] יש לו לדעת טעם דבר מלך שלטון, ואז הודיע לו אריוך שזה בא ע"י חלום ששכחו המלך:

פסוק טז

השאלות:

(טז) למה אמר ופשריה להחויה והלא עיקר בקשת המלך שיגידו לו החלום?:

ודניאל נכנס ובקש מן המלך שיתן לו זמן ויגיד הפתרון אל המלך, אחר שנודע לו המעשה היה לו מבוא ליכנס אל המלך, באשר לא נקרא בראשונה עם החכמים ובכ"ז רוצים להרגו כאלו יש לו שייכות בזה, והיה הבקשה שיתן לו זמן ויגיד הפתרון, כאלו כבר יודע את החלום רק אל הפתרון צריך זמן, כי כבר אמר המלך שלא יתן זמן לחכמים אודות החלום ודבר המלך אין להשיב, לכן היה הבקשה בעבור הפתרון:

פסוק יז

אדין, **אז הלך דניאל לביתו**, כי היה תמיד בשער המלך טרוד בעסקיו והלך לביתו להתבודד עד שיחול עליו השפע האלהית, **ולחמו"ע חבריו הודיע את הדבר**, שיתבודדו גם הם אולי תחול הרוח עליהם לפי הכנתם:

פסוק יח

ורחמים לבקש מלפני אלהי השמים על סוד זה, גם צוה שיבקשו רחמים שאינו דומה תפלת יחיד לתפלת ארבעה, וביחוד יבקשו רחמים, **שלא יאבדו דניאל וחבריו עם שאר חכמי בבל**, כענין אל תאסף עם חטאים נפשי, וכמו שאיתא בתוספתא דסנהדרין בשני מקומות מצאנו שהצדיקים מבקשים מאת ה' שלא יאספו עם הרשעים וכו':

פסוק יט

אדין, **אז גלה את הסוד לדניאל בחזון הלילה**, כי דניאל היה מוכשר לזה יותר מחבריו, ובא הגילוי החזון, שהיא מדרגה יותר מן החלום הפשוט, שראה בעיני דמיונו את חזון הצלם עומד נגד עיניו, וחזה את הפתרון של הד' מלכיות, והודיעו לו שזה עצמו החלום שחלם נ"נ, **אז ברך דניאל לאלהי השמים**:

פסוק כ

ענה דניאל ואמר, ההודאה הזאת מתחלקת לב' ענינים, תחלה נתן הודאה כוללת על מעשה ה' בכלל, ואח"כ הודאה פרטיית על השגחתו אליו ביחוד. **להוא**, **יהי שם אלהים מבורך מעולם ועד עולם אשר החכמה שלו היא**, באר שה' הוא המקור והשורש לכל הדברים, בין אל המציאות בכלל כל זמן שיהיה ברצונו שיתקיים, וזה מעולם עד עולם, ר"ל כל עת שיתקיים העוה"ז שמתקיים ע"י שפעו ורצונו וברכתו, עד שירצה שיהיה עולם אחר, וזה כל משך עמידת העולם עד יבא הנצח תחתיו, וכן הוא המקור אל החכמה

והיכולת, כי החכמה והגבורה אינם תוארים נוספים בו, רק הוא עצם החכמה והגבורה, וכל חכמה וכח אשר במציאות נאצל ונשפע מאתו:

פסוק כא

והוא משנה העתים והזמנים מסיר מלכים ומקים מלכים, נותן חכמה לחכמים ומדע ליודעי בינה, עתה מפרש דבריו, נגד מ"ש שהוא מושל כחפצו בכל הזמן הנמשך לפי רצונו עד תכלית אור עם חשך, מבאר איך שהוא פועל שנוים ותמורות בתוך הזמן הזה המושל בעולם התמורה, כי הוא משנה העתים והזמנים. ונגד מ"ש שהגבורה היא שלו אמר שהוא מסיר מלכים ומקים מלכים, כי היכולת והכח מאתו, ובעת יסיר הכח תופר המלכות ותנתן לאשר ישפיע עליו מגבורתו, ונגד מ"ש שהחכמה היא שלו, אמר יהב חכמתא לחכימין, ששפע החכמה בא מאתו ולא ישפיע רק על המוכן, וכמ"ש אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, שאחר ההכנה הטבעיית תבא השפע האלהית, וסדר המדרגות הם חכמה בינה דעת, שהחכמה היא המקובלת מה', וה' יתן חכמה למי שי"ל הכנה לקבל חקי החכמה, ואחריו הוא הבינה להוציא מדעתו דבר מתוך דבר, ועת יבין בחכמה ישיג ידיעה ברורה כדבר המושג בחוש או במושכל ראשון, וזה נקרא מדע ודעת, וה' יתן מדע ליודעי בינה, ובארתי כל זה בפי' ספר משלי:

פסוק כב

הוא גלה עמוקות ונסתרות, ידוע מה בחשך ועמו שוכן האור, עתה הוסיף שבענינים שאין לשכל האדם מבוא בהם כלל, בין בענינים שא"א להשיג אותם מצד עומק המושג הוא מגלה עמוקות, בין ענינים שחוץ ממה שהם עמוקים הם נסתרים בסתר, כמו ענינים שלא יושגו רק בנבואה, הוא מגלה מסתרתא, בין ענינים שהם עדיין במחשך ולא יצאו לאור כלל, כמו העתידות שעדן ערפל חתולתם, יודע מה בחשוכא. ובאר שיש הבדל בין ידיעת ה' לידיעת ב"ו, שהשגת בשר ודם שבא באמצעות החושים, המוחש יכנס אל עין הרואה מבחוץ והעין יתפעל ע"י ניצוצי האורה הזורחים עליו מן המוחש, וע"כ לא יראה דברים שבחשך, אבל ידיעת ה' אינו בחוש, רק ידיעתו תופיע אור על מציאות הדברים, וע"י שהאור שוכן אתו יודע מה שבחשך:

פסוק כג

לך אלהי אבותי מודה ומשבח אני שנתת לי חכמה וגבורה, ועתה הודעתני מה שבקשנו ממך שתודיע לנו דבר המלך, אחר שנתן הודאה כללית על חפץ ויכולת וחכמת ה' הכללית, מצד ההופעה שהשיג עתה איך ה' צופה ופועל עד סוף כל הדורות, נתן הודאה פרטית על החנינה שחנן אותו ביחוד, והקדים שמצד זכות אבותיו מבית דוד נתן לו

חכמה וגבורה לעמוד בהיכל מלך, ועתה חנן אותו במה שהודיע לו דבר המלך וסודו, ואמר הודעתני בלשון יחיד, ובעינא והודעתנא בלשון רבים, כי הוא וחבריו בקשו שיודיע להם, וה' הודיע רק לו ביחוד בזכות אבותיו שהיו שרי קדש והנבואה דבוקה בם ובזכות תפלת חבריו:

פסוק כד

כל, כל עומת זה דניאל נכנס אצל אריוך אשר מנה המלך להאביד לחכימי בבל, הלך וכן אמר לו אל תאבד את חכימי בבל, הכניסני לפני המלך ואחוה את הפתרון למלך, באר הטעם שנכנס אצל אריוך ולא הלך אל המלך בעצמו, [כמו שתחלה נכנס בעצמו לבקש זמן בלא אריוך], שזה מפני שאריוך נתמנה להאביד לחכימי בבל, והיה מתירא שבתוך כך יעשה את שליחותו ויהרוג את החכמים, לכן נכנס אליו תחלה לעצור בעד מלאכי מות, ובאשר מן הסברה לא יוכל להציל את חכמי בבל במה שהוא יגיד החלום, שבהפך בזה תגדל אשמתם על שהם לא ידעו זאת ואמרו די לא אית איניש על יבשתא כי מלת מלכא יוכל להחויא, והלא כחשם בפניהם יענה שנמצא איש מגיד ויודע, ע"ז הקדים ואמר לו שלא יאבד את חכמי בבל, רק יכניסהו אל המלך והוא ימליץ טוב עליהם לכלא אף וחמה, ולבל יקצוף המלך על אריוך על שעדן לא עשה פקודתו להאבידם, יען שהוא יביא אותו אל המלך, כאלו הוא מצא את דניאל והוא שלחו אל המלך לבקש זמן, ובזה ימצא אמתלא מדוע לא הרג את החכמים תיכף כמצות המלך, וא"ל ופשרא אחוא, היינו שיתברר למלך שהוא הפתרון האמתי, שע"ז מורה מלת אחוא, כי יזכירנו גם החלום וגם הרהורי לבו עד ידע בבירור שכן הוא:

פסוק כה

אדין, אז הכניס אריוך את דניאל לפני המלך בבהלה וחפזון, כאלו עוד ידו נטויה למלאת פקודת המלך באבדן חכמיו, רק נעצר לפי שעה ע"י המציאה אשר מצא שהוא דניאל, ותיכף יעשה דבר מלך, **וכן אמר לו, אשר מצאתי איש מבני הגלות מיהודה אשר יודיע הפתרון למלך**, ר"ל לכן נתעכבתי מעשות שליחותי, ואמר שהוא מצא את דניאל והוא שלחו אתמול למלך, והודיעו שהאיש הזה אינו מבבל רק מיהודה ומבני הגלות וזה ימליץ בצד אחר על חכמי בבל, אחר שחכמה זאת ממרחק תביא לחמה ממקום ששם היה מצוי נבואה והופעת אלהים, ובצד אחר יחייב אותם, כי נגרע חכמתם נגד איש שהורק מכלי אל כלי והלך בגולה על אדמת נכר, ואריוך אמר די פשריה יהודע, ולא אמר כלשון דניאל ופשריה אחוא, שמורה שהמלך יזכור את החלום ויתברר אצלו שכן הוא, כי לא האמין לדניאל בזה רק שעכ"פ יודיע את הפתרון:

פסוק כו

ענה המלך ואמר לדניאל ששמו בלטשאצר, האתה יכול להודיעני החלום שראיתי ופתרונו, היה השאלה כמתמיה, אחר שלא יכלו ע"ז כל החרטומים, ובכ"ז הזכיר ששמו בלטשאצר המורה על שיש בו כח אלהות, שמצד זה חשב כי יצוייר זאת:

פסוק כז

השאלות:

(כז - ל) למה הקדים לו שא"א שאיש יגיד הרז למלך מה בקש בהודעה זאת, ולמה הקדים שלא ע"י חכמתו ידע זה שכל אלה דברים ארוכים ומיותרים:

ענה דניאל לפני המלך ואמר, טרם יגלה לו סודו בא להסיר הקצף מעל חכמיו, אשר גזר עליהם מיתה, וזה יהיה או מצד שחשב שיש אפשרות להגיד זאת וגזר עליהם מיתה על שלא השתלמו בחכמה, או שחשב שאמת הדברים שאין אפשרות לזאת ולכן צוה להאבידם אחר שחכמתם הבל ורעות רוח ולא יוכלו לדעת תעלומות למה יכלכלם בחנם, על שני צדדים אלה בא להסיר חרון וחמה, א] אמר **הסוד אשר שאל המלך לא חכמים וחוזים וחרטומים ומכשפים יוכלו לחוות למלך**, כי הוא נעלה מהשגת השכל האנושי ואחר שכל אלה מלאכתם ע"י שדים וכחות הכוכבים או הטבע שהם כחות שפלות א"א שיגידו סוד כזה:

פסוק כח

ברם, רק יש אלהים בשמים המגלה רזין, והוא אין לו קשר עם חכמים אלה ולא יגלה להם סודו, וא"כ אין חייבים מיתה על שלא ידעו סוד זה שהוא בלתי אפשר להם לדעתו, אולם בכ"ז לא תאמר לאבדם אחר שאין מהם תועלת, עז"א **שהאלהים בשמים הודיע למלך נבוכדנצר מה שיהיה באחרית הימים**, שמצד שנבוכדנצר הוא מולך מלכות כללי הודיע לו עתידות מה שיהיה בסוף הימים, וזה אין יודע רק ה' לבדו ולא יגלה זאת לשום אדם רק למלך גדול כמהו שהשתוקק לדעת זאת כמו שיבאר גלה לו זאת פעם אחד, ובכ"ז יהיה לו תועלת מחכמיו, כי ליתר חלומות והודעות שהם קלי הערך נגד הודעה זו, ואינם לאחרית הימים רק לזמן קרוב, ויחלום אותם ע"י כח המדמה וכחות שפלות, זאת יוכלו חכמיו להגיד דבר, וחלום גדול כזה לא יקרה לו עוד כי מציאותיו רחוק, עתה התחיל מענין החלום, **חלמך וחזיונך** על המשכב הוא זה:

פסוק כט

אנת באר לו הסבה שגלה לו השי"ת העתידות האלה, שהוא מפני שהכין א"ע לזה כי **אתה המלך רעיוניך על משכבך עלו מה שיהיה אחרי זאת**, ר"ל רצית לדעת מה יהיה

אחריך, **ומגלה רזים הודיע לך מה שיהיה**, וע"י ההכנה הזאת הודיע לך ה', לא לבד מה שיהיה אחריך, רק מה שיהיה עד אחרית הימים:

פסוק ל

ואנה, ואני לא בחכמה שיש בי יותר מכל החיים גלו לי רז זה, שלפ"ז תקצוף על חכמי בבל שאינם חכמים כמוני אך **למען יודיעו למלך את הפתרון ותדע רעיוני לבך**, והיה מוכרח להודיע זאת לאיש אחד ועשה אותי שליח לזה, ובזה אין שאלה למה לא הודיע לחכמיך, אחר שלא היה צריך רק להודיע לאיש אחד בלבד, מצא אותי מוכן לשליחות הזה מצד התפלה, ואין טעם לרצון ה':

פסוק לא

השאלות:

(לא - לב) מ"ש צלם חד שגיא, צלמא דכן רב, הוא כפל, ואם דכן פי' הלזה כפי' ראב"ע, הלא מלת זה הוא כנוי הרומז על דבר שעומד עתה לפניו, ולמה אמר שנית הוא צלמא: **אנת מלכא, אתה המלך רואה היית, והנה צלם אחד גדול, הצלם הזה רב וזיוו הרבה, עומד לנגדך, ותארו נורא**, א"ל החלום הזה שראית הוא מצד **שאנת מלכא**, והראו לך חלום הנוגע למלכות הכללי עד סוף כל הדורות, ומ"ש חזי הוית וכו' צלמא דכן, (שפי' הצלם הלזה, כי על האיש הלזה ת"א דכן) היינו שבעת התחיל דניאל לומר לו את החלום שראה צלם גדול, באותו רגע נצטייר המחזה שנית לפני נבוכדנצר, וראה עתה את הצלם שנית בעין המחזה, ודניאל הרגיש בזה, ואמר לו הצלם הזה שהוא עומד עתה לנגדך ואתה רואה אותו עתה כמו שראית אותו בחלום, הוא רב וזיויה יתיר, והוא עתה קאים לקבלך, כאומר שא עיניך עתה וראה את כל פרטיו, וצייר בו ג' ענינים, א] שהיה גדול, ב] זיוו רב, ג] שתארו נורא, כי הצלם כולל כל המלכיות, והוא גדול מצד התפשטותו על כלל בני האדם, וזיוו רב מצד תפארת המלוכה, ונורא מצד שמפיל מוראו על כל בני חלוף:

פסוק לב

הוא צלמא, ר"ל הצלם הזה שקאים עתה לקבלך ושאתה רואהו עתה, הוא הצלם שראית בחלום, הבט וראה פרטי המראה. והנה ראה בו ארבעה מיני מתכות, **ראשו הוא של זהב טוב**, החזה שלו וזרועותיו של כסף, בטנו וירכותיו של נחושת:

פסוק לג

שקוהי, כי הרגל יש לו שלשה חלקים, העליון קרוי ירך, וכבר ראה שהוא של נחושת, והאמצעי קרוי שוקים, וראה **שוקיו של ברזל**, והאחרון קרוי רגל, וראה **רגליו** מהם של ברזל ומהם של חרס:

פסוק לד

חזה הוית, הנה מראה צלם נצטייר לפניו עתה, לא כן מראה האבן לא ראה עתה ונשכח ממנו, והוא הפיל עליו החרדה הגדולה לכן אמר חזה הוית, ר"ל שאז ראית עוד מראה אחרת אשר שכחת, **רואה היית עד שנגזר אבן שלא בידים**, (רק מעצמו), והכה את הצלם על רגליו של ברזל וחרס והדיקה אותם:

פסוק לה

אז הודקו יחד ברזל חרש נחשת כסף וזהב, והיו כמוץ מגרנות הקיץ, ותשא אותם הרוח, עד שלא נמצא להם שום מקום, והאבן שהכתה את הצלם נעשית הר גדול ותמלא כל הארץ:

פסוק לו

דנה, **זה הוא החלום**, **והפתרון נאמר לפני המלך**, ר"ל כי החלום א"ל במעמד כל עבדיו, אבל הפשר שבשר ביטול מלכות נבוכדנצר לא יאמר לו במעמד כולם, רק **קדם מלכא** שהוא לפני המלך לבדו בסוד:

פסוק לז

השאלות:

(לז - מה) למה האריך ותפס ג' לשונות חסנא תקפא ויקרא, וכן להבין כל פרטי המראה, ובפרט מה שהאריך להבדיל בין הרגלים ובין אצבעות הרגלים, ומי הוא החרס ומי הוא הברזל, שלא לחנם עשה שם אריכות גדול:

אתה מלך, **מלך המלכים**, וחז"ל פי' שהוא קדש, ור"ל מלך שהמליך אותו מלך המלכים יתברך, ומפרש די אלהא שמיא וכו', באר לו כי הצלם בכללו מציין כל המלכות שיעמוד מעתה עד אחרית הימים, עד שתשוב המלוכה אל ה' לבדו הממליך מלכים, וכ"ז שימלוך הבשר ולא הרוח, מציירו בצלם אשר שקר נסכו ולא רוח בו, וכמו שהיה הצלם הזה מורכב מארבע מיני מתכיות זה גרוע מזה, כן יקומו ד' מלכיות שונות זה אח"ז, ובאשר יחס את הראש הזהב אל מלכות נבוכדנצר, באר לו הטעם, א] מצד שאנת הוא מלכא מלך מלכיא, שלזה נתייחס אל הראש באשר הוא מלך המלכים, כי עד עתה לא היה בעולם איש מולך בכפה וכל מלכות היה נפרד לבדו, ולא הצטרפו לקומה שלימה, ועתה

כל המלכים עומדים תחתיו והוא הראש למו, ב] כמו שהראש משכן השכל והנשמה הרוחנית, כן זאת המלכות בא לו מה' אלהי השמים, וז"ש **די אלהא שמיא יהב לך**. וכמו שהזהב יש לו יתרון על כל המתכיות בג' דברים, א] שהוא מתקיים יותר ואינו מקבל חלודה, כן יהב **חסנא**, החוסן הוא דבר הקיים, ב] מצד חזקו מיתר המתכיות, עז"א **תוקפא**, ג] מצד שויו וחשיבותו, עז"א **ויקרא**:

פסוק לח

ובכל, וכמו שהראש משפיע השכל והדעת לכל הגוף, שזה מיוחס אל האדם שהוא משכיל, וכן משפיע ההרגשה והתנועה שזה כולל גם בחיות ועופות, **כן בכל מקום שגרים בני אדם**, **חיות השדה ועוף השמים**, **נתן בידך והשלטך בכולם**, ולכן מכל הטעמים האלה **אנת הוא רישא די דהבא**:

פסוק לט

ובתרך, **ואחריך יקום מלכות אחרת**, **נמוכה ממך**, עתה באר לו משל הכסף שהוא אחר הזהב במדרגה, שזה רומז על המלכות שיעמוד אחריו, שהוא מלכות מדי ופרס שהוא **מלכו אחרי**, ר"ל ממין אחר, כמו שהכסף אינו ממין הזהב. והוא **ארע** ושפל ממך, כמו שהכסף למטה בחשיבות מן הזהב, וצייר בו חזה ושתי זרועות, כי מלכות הזה היה משתי מלכיות מדי ופרס, וכמו שראה במראה (סי' ח') שיש לו שתי קרנים, **ומלכו**, **מלכות שלישית אחרת של נחשת**, **אשר תמשול בכל הארץ**, ר"ל והחלק השלישי שהוא הבטן והירכים שהיו של נחשת, מרמז על מלכות הג' שהוא מלכות יון, שהיא ג"כ מלכות אחרת ממין אחר, כמו שהנחושת מתכות אחר, ומה שהוא של נחושת מפני שתמשול על כל הארץ, שהנחושת מורה על תוקף המלכות, וכן כמו שהשרר כולל כל הגוף, כי ממנו צומח כל הגוף בעת ההויה, והוא שורש האדם מצד שהוא עץ השדה בנפש הצומחת שלו, כן תמלא מלכות אלכסנדר את כל הארץ:

פסוק מ

ומלכו, **ומלכות הרביעית תהיה חזקה כברזל**, **כל עומת שהברזל מהדק וקולף הכל**, **וכברזל שהוא שובר כל אלה תדק ותשבור**, עתה מפרש משל הברזל שרומז על מלכות הרביעית שהיא מלכות רומי, ובזה לא אמר **אחרי**, כי מלכות רומי לא עמדה פתאום ושמשה תחלה כא' עם מלכות יון, וכ"א היה מלכות עצום, ולכן יצייר הירכים והשוקים ששניהם שייכים לפרקי הרגל הירכים מנחושת והשוקים מברזל, כי עמדו מצרנים זה לזה לכן לא אמר מלכו אחרי רק מלכו רביעאה, ובאר שנדמו כברזל אם מצד חזקם, שיהיו תקיפים כברזל, זה משני פנים, א] כברזל שהוא מהדק וקולף הכל, גם דברים

שאינו משבר יעשה אותם דק או יקלוף אותם למלאכה, בן כברזל שמרוצץ ושובר לגמרי, כן ישברו מקצת האומות לגמרי וקצתם יהדקו ויחלישו אותם שיהיו נשארים במלכותם נכנעים תחתם, ועל צד הא' אמר **כל אלין תדק**, ועל צד הב' אמר **ותרע**, והוא כמו שראה במראה לקמן סימן ז' אכלה ומדקה ושארא ברגלה רפסה:

פסוק מא

ודי חזיתא, הנה במלכות הזה הרביעית שציירו בשוקים ורגלים שהם שני פרקי הרגל האחרונים, ראה שהשוקים כולם מברזל, אולם **פרקי הרגלים והאצבעות ראה מהם חרס של יוצר ומהם ברזל**, והוא כי מלכות הרומיים תהיה תחלה כולה תקיפא כברזל, וצייר במלכות הזה שני שוקים, כי נחלקה לשני ממלכות ישמעאל ואדום והיו כברזל, עד שהגיעו אל הרגלים, וז"ש **מלכות פליגא תהוה**, ומאז היו תמיד א' של ברזל וא' של חרס, כי אחד יתגבר תמיד וא' יחלש, ולכן לא באר איזה רגל יהיה של ברזל ואיזה יהיה של חרס, כי לא היה זה קבוע, שפעם גברו ראשונים ופעם גברו אחרונים, עוד ראה כי **מן נצבתא**, ר"ל **מן חוזק של ברזל יהיה בה גם בהחרס**, **כל עומת שראית ברזל מעורב בחרס היוצר**, ור"ל שגם במלכות שיהיה חלש ימצא בו קצת גבורים מעורבים בין החלשים:

פסוק מב

ואצבעת רגליא, אחר זה השקיף על אצבעות הרגלים שהוא הסוף האחרון של הצלם והוא הרומז על זמן האחרון של המלכיות, וראה האצבעות שהם עשר, כי באחרית הימים תתחלק מלכות רומי הכללית, שנחלקה בין אדום וישמעאל שהם שני הרגלים, לעשר אצבעות שהם עשר מלכיות, שאז ימצאו עשרה מלכיות גדולות בעולם, ולא יהיה עוד מלכות אחת מושלת בכפה, רק עשרה ימלכו בכפה, מהם מבני אדום ומהם מישמעאל, וכן ראה במראה (סי' ז'), עשרה קרנות לחיה הרביעית כמו שיתבאר שם, ואז לא יהיה צד אחד ברזל וצד אחד חרס, רק בכל רגל ימצאו אצבעות של ברזל ואצבעות של חרס, ר"ל בין במלכות אדום בין במלכות ישמעאל ימצאו מלכים חזקים וחלשים, ועז"א מן קצת מלכותא תהיה תקיפא, ומנה תהיה תבירא, ר"ל מנה בעצמה ימצא גם תבירא:

פסוק מג

די חזית, ומה שראית שגם באצבעות הרגלים ברזל מעורב בחסף טינא, הוא מפני שמלכיות אלה **יהיו מתערבים בזרע אנשא**, שיתחתנו החלשים עם התקיפים ויתערבו עמהם בקשר הברית, ועל ידי כן ימצאו החלשים תוקף מן התקיפים. ובכ"ז לא יהיו דבקים זה בזה, כי בלב ולב ידברו והגבור יחשוב מחשבות לבלוע את החלוש תחת ממשלתו:

פסוק מד

וביומיהון דין מלכיא אנון, בעת שיהיו אלה המלכים המרומזים באצבעות הרגלים, שהם המלכים האחרונים שיהיו בזמן הגאולה, **יקים אלהי השמים מלכות אשר לא תשחת לעולם**, ר"ל מלכות שתעמוד לעולם ולא תבטל, **ומלכותא לעם אחרון לא תשתבק**, ר"ל וגם לא תעזוב שימלוך עמה עוד עם אחר. כי היא תהיה מלכות אחת לא זולתה, **תדק ותסף כל אלין מלכותא**, תחלה תדק ותחלוש אותם, ואח"כ תסף ותכלה אותם לגמרי **והיא תקום לעולם**:

פסוק מה

כל קבל, **וזה לעומת מה שראית שנגזר אבן שלא בידים והדיקה את הברזל והנחושת והחרס והכסף והזהב**, שהאבן רומז על אבן ישראל אשר יקום ע"י ה', ושלא בידי אדם ובכחו, והאבן הזאת תכלה את כולם, אמנם מה ששינה פה וסדר ברזל נחושת חרס, והלא הסדר הוא ברזל חרס נחושת שכן סדרן מלמטה למעלה? הודיע בזה איך יהיה זה, שזה יהיה ע"י מלחמות גוג ומגוג שיתקבצו כל בני אדום להלחם נגד בני ישמעאל ויכלו זא"ז כמבואר ביחזקאל ובזכריה, ומבואר כי אדום הנרמז בברזל, [כי הוא יהיה תקיף בעת ההיא נגד ישמעאל], ויון הנרמז בנחשת הם בני מלכות אחת, ותחת מלכות בני ישמעאל יהיו אז מדי ופרס הנרמז בכסף, ובבל הנרמז בזהב, שכולם אחוזים במלכות בני ישמעאל כנודע, ועז"א **והדקת פרזלא נחשא**, ר"ל הברזל והנחושת שהם אדום ויון הם יהדקו את **כספא חספא ודהבא**, את בני ישמעאל שהוא החרס הכולל הכסף והזהב, שהוא פרס ובבל, **אלהים הגדול הודיע להמלך מה שיהיה אחרי זה**, איך האבן תגדל לעולם וזה יהיה קץ הימים ותכליתם, ואמר **שיציב חלמא** והחלום יש לו קיום, וא"כ **מהימן פתרונו**, כי נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם:

פסוק מו

באדין, **אז המלך נבוכדנצר נפל על אפיו והשתחוה לדניאל**, **ואמר לנסך לו מנחה וניחחין**, כי חשב שיש בו אלהות, כמו שהיו הקדמונים חולקים אלהות לכל מי שראו בו ענין יוצא מדרך הטבע, ולכן תחת שיפול על אפיו לתת תודה לאלהי מרום השתחוה לדניאל, בחשבו שהוא אשר יופיע אלהי מרום שכינתו עליו והוא אמצעי בינו ובין בני אדם, וכמ"ש [מלאכי ב'] ובכ"מ מוקטר מוגש לשמי, שהיו מקטירים למי שחשבו שי"ל קורבה אל שם ה', ומבואר שדניאל לא קבל זאת ממנו וכ"ש חז"ל, וע"ז.

פסוק מז
ענא מלכא ואמר לדניאל, כמתנצל שאינו פוגע בזה בכבוד ה', כי חושב שה' הוא אלהי אלהים, והנה בעת ההיא היו מיחסים לכל כח ממשלה אחרת כמו אלהי הרעם, אלהי הרוח והסער, אלהי הגשמים, אלהי הגבורה והתוקף, אלהי החכמה והרזים, ושיש גבוה שהוא אלהים על כולם, ועז"א שהוא מאמין שאלהי ישראל הוא אלהי כולם באלהות, וכולם תחתיו, וכן הוא האדון של המלכים ומגלה רזים, שכ"ז התברר ע"י החלום הזה, שהוא שולט על כל הזמנים ועל המלכים להקים ולהעדה, ויודע כל הרזים, כל זה נתברר ממה **די יכלת למגלא רזא דנה**:

פסוק מח
אדין, אז כאשר ראה המלך שדניאל לא קבל כבוד אלהות, הגדיל אותו בממשלה ונתן לו מתנות רבות גדולות, ועשאו למשול על כל מדינת בבל, ושיהיה רב הסגנים על כל חכמי בבל:

פסוק מט
ודניאל בקש מן המלך שיקל מעליו העבודה הזאת, ותחת שעשאו לשר על בבל יתן עבודה זאת לחמו"ע, והוא נשאר בשער המלך להיות יועץ המלך ואביו ופטרונו:

פרק ג

פסוק א
השאלות:

(א) לאיזה ענין עשה הצלם הזה בהוצאה רבה כזו, והרעיש כל שרי מלכותו להתאסף לבקעת דורא להשתחוות אל פסל מעשי ידי אנוש ובעונש מופלג כזה, הלא דבר הוא?, ומה הסמיכות של מעשה צלם הזה אל הצלם אשר ראה בחלום וידע והודע שיש אלהי האלהים מקים מלכים ומעדה מלכים ואיך כחש לו להשתחוות לפסל זהב שקר נסכו ולא רוח בו?:

נבוכנצר המלך עשה צלם של זהב, רומו ששים אמה, ורחבו שש אמות, והקים אותו בבקעת דורא, כבר באר ר"ס גאון ואחריו השר מהרי"א, שרצה לבטל בזה הוראת החלום, אשר הודיע כי נחרץ מהשמים שאחר ראש הזהב שהוא מלכות בבל תבא מלכות הכסף והנחשת והברזל, שהם מלכים אחרים, עשה הוא פסל בפועל דומה בתבניתו להצלם אשר ראה בחלום, רק שהיה כולו מזהב, וצוה שכל העמים והלשונות ישתחוו אליו, כאלו כולם מקבלים עליהם ברצון את מלכות הזהב שיהיה קיים לדור דור ולא יעבור,

והיה בזה ג"כ מעשה טלמסאות ועניני קסם ונחוש לפי סברתם בימים ההמה, שחשבו כי בפעולות כאלה יוכלו לבטל הוראות שמיימיות ולשנותם, ולכן הקפיד שיהיה כולו מזהב, ולא יזכרו עוד המתכיות האחרות להתקומם בצלם הכולל כל ממלכות תבל, והיה רומו ששים ורחבו שש, כמדת רום הצלם שראה בחלום, ובהקיץ בעת שדבר עם דניאל, והעמיד אותו בבקעת דורא, ולדברי חז"ל היא עצמה הבקעה שנתקבצו בה דור הפלגה לבנות המגדל, שהיתה כונתם ג"כ להקים להם מלכות עצומה ותקיפה כוללת נצחיית מראש ועד סוף, ולנצח הוראות שמיימיות ולנגד נגד מלכות שמים, והיה ענינו קרוב לענינם, לכן בחר המקום ההוא המסוגל לזה:

פסוק ב

השאלות:

(ב - ז) מן הפקודה נראה שלא אסף רק השרים והשלטונים כמו שבאר בפסוק ב' ובפסוק ג' שרק השרים לבדם באו, ואיך אמר בפסוק ה' לכון אמרין עממיא אומיא ולשניא, שמבואר שהיתה הפקודה לכל העמים לא להשרים לבד, וכן אמר בפסוק ז' שכל העמים נפלו על פניהם, וזה סותר לפסוק ב' ג'?, וגם איך אפשר שכל העמים יתקבצו אל הבקעה והוא היה לו תחת ממלכתו עם עצום כחול אשר על שפת הים לרוב ולא תכיל הארץ אותם?, ולמה כפל חמשה פעמים שישתחוו לצלם שהקים נבוכדנצר או לצלם הזהב שהקים נבוכדנצר מלכא, שכבר נודע מהות הצלם ומי הקימו:

ונבוכדנצר המלך שלח לאסוף את כל שרי המדינות, [כל השמות המוזכרים הם מיני שררות שהיו ידועים בימים ההם], **לבא לחנוכת הצלם אשר הקים נבוכדנצר המלך**, באשר רצה שכל העמים והלשונות יקבלו עליהם מלכות הצלם הזהב, שרומז על מלכות נבוכדנצר וזרעו, עד סוף כל הדורות, וזה דבר שא"א לקבץ כל העמים אל מקום ההוא, התחכם לאסוף את כל הראשים ושלטוני העמים הגדולים והקטנים, כי הראשים הם שלוחי העמים ומורשיהם, וכל אשר הם עושים נחשב כאלו עשוהו הגוי כולו, כי כן חקי המדינות, וכאשר ישתחוו ויקבלו מלכות הצלם יהיה כחו כאלו השתחוו וקבלו כל העמים והלשונות:

פסוק ג

באדין, אז התקבצו כל השלטונים לחנכת הצלם אשר הקים נבוכדנצר המלך, באר כי קרא אותם בפירוש שיבואו לחנוכת הצלם, עד שבעת אסיפתם התקבצו בפירוש לתכלית זה, באופן שנודע לכל העמים ששריהם הולכים לקבל מלכות הזהב עד עולם, ומעתה כל מה שיעשו הוא בהסכמת ובשליחות כל העמים, **ועמדו לנגד הצלם אשר**

הקים נבוכדנצר, כי לשישתחוו אל הצלם מרחוק איש איש ממקומו היה יכול לפקד שכל אחד יעשה כן בעירו, והיה יכול לפקד שיעשו כן העמים בעצמם, אבל באשר רצה שיעמדו נגד הצלם בנוכח, זאת לא היה אפשר שיעמדו כל העמים רק ע"י השרים, שהיו שלוחי העמים לתכלית זה:

פסוק ד

וכרוזא, **והכרוז קרא בכח**, **לכם אומרים העמים והאומות והלשונות**, דבר זה י"ל שתי פנים, א] שר"ל לכם אומרים ופוקדים, לכם אתם העמים והאומות והלשונות, שהגם שלא היו שם כל העמים רק שריהם, באשר השרים הם המורשים מכל העמים והעומדים במקומם דומה כאלו כל העמים נמצאים פה, ולהם קורא הכרוז שישתחוו אל הצלם. וגם יש בו כונה שניה, שר"ל העמים והאומות והלשונות אומרים לכם אל השרים, שאמר אל השרים הנצבים, דעו שהעמים כולם אומרים לכם שתשתחוו אל הצלם בשמם ובכחם ובשליחותם, ר"ל שמה שתשתחוו לא יהיה מצדכם לבד, רק מצד שליחות כללי ואמירת כל העמים והאומות והלשונות. ויש הבדל בין עם ואומה ולשון, כי כל עם ועם י"ל מושל מיוחד, וכל אומה ואומה מופרדת בדת מיוחד, וכל לשון מופרד בשפה ולשון מיוחדת, בענין שהיו שם השרים המושלים במדינות מצד הממשלה, וכהני כל דת מצד הדת, וראשי כל לשון מצד הבדלם ללשונותיהם:

פסוק ה

בעדנא, **בעת אשר תשמעו קל קרנא**, [שהם שבעת מיני זמר] **תפלו ותשתחוו לצלם הזהב אשר הקים נבוכדנצר המלך**, כי בהמלכת המלך היה דרכם לנגן בכלי זמר, והיה התחלת הניגון אות שיפלו וישתחוו לקבל מלכותו לעולם, והיו שבעת מיני כלי זמר מכוונים נגד ז' המשרתים, להמשיך שפע מן הכוכבים המושלים לפי דעתם בעולם השפל, ובכל המאמר שונה וכפל צלם דהבא די הקים נבוכדנצר מלכא, להודיע שעקר הכונה מצד שהוא צלם כדוגמת הצלם שראה בחלום, ומצד שהוא זהב שרומז על מלכות בבל, ומצד שהוא נבוכדנצר מלכא, שתשאר מלכותו מלכות נצחיית:

פסוק ו

ומן, **ומי שלא יפול וישתחוה**, **באותו שעה** [ר"ל תיכף] **יושלך לכבשן אש בוער**, זה עונש לממרה מצות המלך, וגם לשרוף ולבער את המורד מן העולם שיהיה כלא היה ולא תעשה מרידתו רושם בהענין הרוחני אשר כיון במלכות הנצחי:

פסוק ז

כל, כל עומת זה, בו בזמן כאשר שמעו כל העמים קול קרנא וכל מיני זמר, נפלו כל העמים האומות והלשונות והשתחוו לצלם הזהב אשר הקים נבוכדנצר המלך, לפמ"ש לא היו שם כל העמים רק שרי העמים לבד, רק באשר הם היו שלוחי העמים ומורשיהם ובאי כחם נחשב כאלו כל העמים בעצמם היו שם והשתחוו, אולם אחרי הדיוק ממה שדלג פה סומפניה, ולא חשבו בין הכלי זמר, וממה שאמר בה זמנא, ולא אמר בה שעתא, נראה לי שחוץ ממה שהשתחוו שרי העמים בבקעת דורא נוכח הצלם, גם העמים עצמם איש איש בעירו השתחוו אל הצלם מרחוק להורות שמסכימים אל פעולת השרים שלוחיהם, ובכל עיר ועיר נגנו ג"כ כלי זמר ביום ההוא, ואז נפלו כל העמים על פניהם איש איש במקומו, והיה הבדל ביניהם, שמין הכלי זמר הנקרא סמפוניה שהיה כלי זמר יקר וחשוב ולא נמצא רק בבית המלכות, לא נגנו בו רק בבקעת דורא, ובשאר הערים שלא היה להם הסמפוניה, לא נגנו רק ביתר כלי זמר הנחשבים פה, ובא להודיע שחוץ ממה שנפלו השרים לפני הצלם, שזה היה בההיא שעתא, באותו רגע נפלו גם כל עממיא אומיא ולשניא האומות בעצמם בעריהם [והם נפלו בההוא זמנא, ר"ל ביום ההוא לא בשעה ההיא שלא יכלו לכוין השעה], עד שהיה שם השתחויה כוללת בין מן השרים שנאספו בבקעת דורא, בין מן העמים עצמם בעריהם, והשתחויית העמים י"ל שהיה זה מדעת עצמם להסכים לדבר מלך, או שהיה כן הפקודה מהמלך, הגם שלא נזכר בפי' נכלל במשמעות הפקודה שיצא אל השרים:

פסוק ח

השאלות:

(ח - יב) מ"ש שאכלו קורציהן די יהודיא משמע שהלשינו על כל היהודים, והם לא דברו סרה רק על חמו"ע, והשאלה העצומה מדוע לא הלשינו על דניאל שגם הוא לא השתחוה לצלם, ולמה הזכירו מה שמינה אותם על מדינת בבל, ומה שאין עובדים לאלהיו, מה שייך זה לענין השתחוית הצלם:

כל עומת זה בו בזמן קרבו אנשים כשדים, והלשינו על היהודים, ר"ל שאם לא היו משתחוים רק השרים לבד לא היו יכולים להלשין על כלל היהודים, אבל באשר גם העמים קבלו ע"ע את הדבר ברצון והשתחוו איש ממקומו, וחמו"ע לא השתחוו מצד דתם שהיא דת היהודים, חשבו שעפ"ז יכעוס המלך על כלל היהודים מצד דתם, כמו שכעס המן על כל היהודים מפני שנודע לו שמרדכי לא השתחוה לו מצד דתו:

פסוק ט

ואמרו למלך, הלא אתה נתת פקודה שכל איש שישמע הכלי זמר מחויב להשתחוות, ומי שלא ישתחוה יפול לכבשן האש, ר"ל שלא הבדלת בין דת לדת:

פסוק יב

ויש אנשים אשר מנית אותם על עבודת מדינת בבל שדרך וכו', האנשים האלה לא שמו עצה לחוש עליך, לאלהך אינם עובדים, ולצלם הזהב אשר הקימות לא השתחוו, בארו שהאנשים האלה אינם הדיוטים שאינם בכלל הגזרה, כי הם ממונים על מדינת בבל, והם בכלל שרי המדינות שעליהם היה הפקודה שישתחוו כמורשים בשם מדינת בבל בכלל, וגם בארו, שמה שלא השתחוו הוא מצד דתם ותורתם, שלכן אמרו שע"י שאין פולחים לאלהיך לכן לא סגדו להצלם, ובזה כיונו להלשין על כלל היהודים שדתם מונע אותם מעשות דתי המלך, ובזה תסתלק השאלה ששאלו כל המפרשים מדוע לא הלשינו את דניאל שג"כ לא השתחוה לצלם, כי על דניאל לא חלה הפקודה שלא היה שר ממונה על עיר או מדינה אחת, ולא היה בכלל שרי המדינות שבאו בשם בני מדינתם, רק היה יועץ למלך לבד, וחמו"ע היה הקצף עליהם כי היו השרים הממונים על מדינת בבל, ומ"ש בפסוק י' די כל אינש די ישמע, ר"ל כל איש מהנאספים שהם שרי העמים שהם היו לפני הצלם ושמעו הכלי זמר, אבל דניאל לא היה שם כלל כי לא נקרא בכלל שרי המדינות:

פסוק יג

השאלות:

(יג - טו) למה צוה להביאם לפניו, ולמה אמר להם שישתחוו עתה אל הצלם, והלא כבר נתחייבו מיתה על ידי שלא השתחוו תיכף והפקודה היתה שמי שלא יפול וישתחוה תיכף בההוא שעתא יושלך אל הכבשן, למה אמר להם לאלהי לא איתיכון פלחין, הלא כבר ידעו כל זאת כל יושבי ארץ שישראל אין עובדים לאלילים רק לה' לבדו, ולמה אמר אחר כך ותסגדון לצלמא די עבדית ובכל הענין אמר ע"ז לשון הקמה, ולמה רק פה תפס לשון די עבדית ולא אמר די הקימת:

אז נבוכדנצר ברגז וחמה אמר להביא לחמו"ע, אז הובאו האנשים האלה לפני המלך, ענה נבוכדנצר ואמר, חמו"ע, האמת הוא לאלהי אינכם עובדים, ולצלם הזהב שהקימותי לא משתחוים, הנה לפי המשפט היה ראוי שיצוה תיכף לשרפם באש, לא להביאם לפניו במשפט ולטעון עמהם, בפרט למה שאבאר שרצה עדיין למחול להם אם ישתחוו עתה, וזה סותר לפקודתו שכל מי שיעבור ואשם אחת דתו להמית, אולם

כאשר שמע מהמלשינים בעצמם שהטעם שנמנעו מלהשתחוות היה מפני דתם שמונע אותם מלהשתחוות לפסל וצלמים, ראה שאין מחויבים מיתה, כי הוא נתן חירות לכל הדתות ולא הכריח לשום עם לעבור על דתו, ובאשר כל העמים גם העובדים לע"א אחרת לא תמנע אותם אמונתם להשתחוות לכל פסילי כסף וזהב, לא כן ישראל שהדת מזהיר אותם מזה, אין חייבים עונש עד עתה, רק אם יביאם לפניו ויפקד עליהם בפירוש שמצוה אותם לעבור על הדת, ולכן צוה להביאם לפניו, ואמר להם **הצדא**, ר"ל ידעתי האמת, שבעבור **שלאלהי לא איתיכון פלחין** מטעם זה **לצלם דהבא די הקימת לא סגדין**, ר"ל וזה הממליץ עליכם על העבר שאין אתם חייבים מיתה, כי עשיתם זאת מצד אזהרת תורתכם:

פסוק טו

כען, עתה הנכם עתידים אשר בעת שתשמעו קל קרנא וכל כלי זמר תפלו ותשתחוו לצלם אשר עשיתי, ואם לא תשתחוו, בזו השעה תושלכו אל כבשן האש אמנם על העתיד אני מצוה אתכם להשתחוות, בעת תשמעו ניגון הכלי זמר ולא תשגיחו על הדת, כי מעתה אם תעברו על מצותי תענשו, אולם בדבריו שינה ואמר ותסגדון לצלמא די עבדית, ובכל הספור בא על הצלם לשון הקמה די הקים נבוכדנצר, לבד פה תפס לשון עשיה, כי הצלם הזה מצד מה שנעשה לא היה בו ענין ע"א, כי היה רק אנדרטא של מלך ורומז על מלכות נבוכדנצר שראה בחלומו שהוא צלם הזהב ומצד זה היו יכולים להשתחוות לכבוד המלך לא לשם ע"א ואלהות, רק מצד מה שהקים אותו היה בו ענין ע"א, שעשה א"ע אלוה, או שכיון על השר שלו, שלכן הקפיד שכולם ישתחוו לפני אלהותו, ומצד זה ידע שימסרו נפשם ולא ישתחוו, לכן אמר להם שאינו מבקש מהם שישתחוו מזה הצד שהקים אותו, דהיינו לשם אלהות, רק שישתחוו מזה הצד שעשה אותו, שנעשה לכבודו לבד והיה אנדרטא של מלך, ומצד זה מותר להם להשתחוות, וע"ז פוקד שישתחוו עתה בעת ישמעו ניגון הכלי זמר לכבוד המלך, ואם לא ישמעו גם לזה, יושלכו לכבשן האש, כי בזה אין מחויבים למסור א"ע למיתה, והוסיף לאמר בל יבטחו כי ינצלו מידו, כי מי הוא האלהים שיציל אתכם מידי:

פסוק טז

ענו חנניה מישאל ועזריה ואמרו למלך, אתה נבוכדנצר אין אנו חוששים, [לחשוב ולטול עצה] להשיבך על דבר זה, ר"ל על דבר זה האחרון, שאמרת שאין בכח אלהי להציל, התשובה מוכן ושגור בפינו, (וקראו אותו בשם נבוכדנצר, כאומר בדבר הזה אינך מלך עלינו, שאתה מושל על גויתנו ואדמתנו לא על נשמתנו בענין הנוגע לדת),

כי יש אלהים שאנחנו עובדים אותו, שיכול להציל מן הכבשן, ומידך המלך יציל, ר"ל שהאלהים יכול להציל וגם יציל, ולא לבד מן הכבשן, כי גם יכול להציל מידך שלא תוכל להשליך אותנו אל האש כלל, והמפרשים פירשו שלא לבד שיציל מן האש, שגם מידך שאתה בעל בחירה וההצלה מיד בעל בחירה קשה יותר, יציל:

פסוק יח

והן, ואם לא ירצה להציל, (הגם שיוכל), בכ"ז **ידיע להוא לך מלכא**, שע"י **שלאלהך לא איתנא פלחין עי"כ לצלמא דהבא די הקימת לא נסגוד**, דייקו שלא יסגדו מצד מה שהקים אותו, שהגם שתחלת עשייתו היה להיות אנדרטא של מלך לבד, הלא ההקמה היה לשם אלהות, ואנחנו לא נעבוד לאלהך, ונמסור נפשנו אף אם ה' לא יציל אותנו:

פסוק יט

השאלות:

(יט - כ) למה צוה להסיק התנור על אחד שבעה והלא בזה יקלו היסורים אם יושלכו באש בוער שימותו מהרה, והעונש היה יותר קשה אם היה ניסוק כדרכו?, ולמה הוצרך גבורי חיל אשר בחילו לאסור אותם, וכי עלתה על דעתו שילחמו נגד האוסרים אותם:

באדין, אז נתמלא חמה על חמו"ע, וצלם פניו נשתנה, וענה ואמר להסיק הכבשן שבע פעמים ממה שראוי להסיקו, ולאנשים גבורי כח אשר בחילו אמר, לאסור לחמו"ע להשליכם לכבשן האש, שנגד מ"ש שאלהים יכול ויציל אותם מן האש, צוה להסיק על חד שבעה, כי חשב שאם יספיק כח אלהות לנצח את האש הקטן לא יתגבר נגד האש הגדול, כי עובדי ע"א היו חושבים שיש לאלהות כח מוגבל, ואם תגבר הכח הטבעיי ביתר שאת לא יוכל לו, וכן מטעם זה צוה לגבורי כח לכפתם, שיפלא מאד למה צריך גבורי החיל לאסור שלשה אנשים ענושי מות, רק שנגד מ"ש שהאלהים יצילם גם מידו, רצה שהם בגבורתם יעמדו נגד כח האלהי, שהיה ברעתם שיש גבורים מנצחים את בני אלים, וכמו שאמרו הפלשתים שיהיו לאנשים וילחמו עם האלהים, כמש"פ שם:

פסוק כא

באדים, אז אסרו את האנשים במלבושיהם, והשליכום אל הכבשן הבוער, שמפני המהירות בל יצילום אלהים מידם, לא הפשיטום מלבושיהם רק אסרו אותם כמו שהם:

פסוק כב

כל, כל עומת זה, מפני שהיה דבר המלך נחוץ, והכבשן הוסק ביותר, המית השלהבת את האנשים שהעלו את חמו"ע, שאם לא היה הדבר נעשה בנחיצה כ"כ היו נזהרים,

וכן אם לא היה החום גדול כ"כ לא היו נשרפים, אבל בצירוף רוב תבערת האש וחסרון הזהירות נשרפו המשליכים:

פסוק כג

ושלשת האנשים חמו"ע נפלו לתוך כבשן האש אסורים, אחר שנשרפו המשליכים לא יכלו להפיל אותם אל תוך הכבשן, ונשארו מונחים על שפת הכבשן, ומשם נפלו מעצמם אחר שהיו כפותים ולא יכלו לרדת:

פסוק כד

אדין, אז נבוכדנצר תמה וקם בבהלה, ואמר לשריו הלא שלשה אנשים השלכנו לתוך הכבשן נאסרים, ואמרו לו כן הדבר, ענה ואמר הלא אני רואה ארבעה אנשים, מותרים, מהלכים בתוך האש, וחבלה לא יש בהם, ותואר הרביעי דומה למלאך, הוא אמר, הלא, א] ששלשה השלכנו, ב] שהיו כפותים, ג] שהושלכו לתוך הכבשן, וראוי שיוזקו ע"י הנפילה, ואיך אני רואה תחת שלש ארבע, ותחת מוכפתים אני רואה מהלכים, ותחת האש אני רואה הולכים בגו נורא, ותחת היזק ההשלכה חבל לא איתי בהון, והוסיף שצורת הרביעי דומה למלאך, כי המלאך שירד להצילם נתגלה לנגד עיניו בצורה נוראה כצורת המלאך שראה בעת שנשרפו מחנה סנחריב כמ"ש חז"ל, וכבר אמרו חז"ל בפרק ערבי פסחים, ששר הברד רצה לרדת ולצנן את האש, וא"ל גבריאל שאין כבודו של הקב"ה בכך, רק הוא ירד ויקדיח מבחוץ ויקרר מבפנים ויהיה נס בתוך נס, ר"ל שהיו שני אפשריות להצלתם, א] שתבוטל האש ע"י קרירות נגדי לו, וזה אינו נס גדול כ"כ, ויותר יתעלה כבוד ה' אם ירד גבריאל להצילם, שהוא המלאך הממונה על כח האש, שאז יסוד האש התחתון יבוטל בשרשו למעלה, שהוא אש אוכלה אש, שכל כח טבעיי יבוטל ע"י שרשו העליון, כמ"ש בפי' תהלות על ראוך מים אלהים ראוך מים, ועתה תחת שחשבו שהאש הוא כח טבעיי ועושה פעולתו בהכרח, ידעו כי גבוה מעל גבוה שומר עליו ממונה משכיל, ובשלוט כח האש המלאכיי שאז יבוטל כח האש החלקי למטה בכח הכללי הבא מלמעלה, יקדיח מבחוץ לשרוף את המשליכים, ויקרר מבפנים להציל את הנשלכים, כי הוא עושה פעולתו בשכל ובבחירה לא בהכרח כדבר טבעי, וכח הזה שנתגלה בצורת בר אלהין ראה מהלך תוך האש:

פסוק כו

באדין, אז קרב נבוכדנצר לשער הכבשן ואמר, חמו"ע עבדי האל העליון צאו ובואו, השיג שזה מפעולת האל העליון, אשר לפניו יכנעו הטבעיים התחתוני' שהיו מיחסים

אותם לבני אלים התחתונים, וחז"ל דקדקו ממ"ש פוקו ולא אמר עלו, שצף הכבשן, כי דרך הכבשן להיות בעומק:

פסוק כז

ומתכנשין, אז התאספו האחשדרפנים וכו' (ומה שלא הזכיר אדרגזריא גדבריא וכו', נראה שהם היו כהני עכו"ם, כמ"ש למעלה שקרא לשם גם כהני בעלי הדתות, והם נכלמו בראותם כי שוא עבודתם, ותחת מלכותו היו גם עובדי האש שהיו רבים בעת ההיא כנודע, והם בושו מבטחונם, וז"ש חז"ל במליצתם שאלה ארבעה נשרפו אז), **וראו לאנשים האלה שלא שלט האש בגופם, ושער ראשם לא התחרך, ומלבושיהם לא השתנו, וריח אש לא היה בם**, כי חפשו עלילות לאמר שסכו א"ע סלמנדרא, אבל ראו שגם השער לא הוחרך, ועדן אמרו שהשערות יונקים מן הגוף והועיל להם הסיכה, עז"א שראו שגם המלבושים לא נשתנו מן האש, ובאשר גם ע"ז אמרו שיש מלבושים הנטוים מאבן שאין האש שולט בו, עז"א שראו כי ריח אש לא היה בם, שזה לא יוכל להיות על ידי תחבולה טבעית:

פסוק כח

ענה נבוכדנצר ואמר, הודיע להם כי זה כח אלהי עליון, ועז"א **בריך אלההון**, ובאר כי השגחת אלהים חלה על העובדים אותו, לז"א **אלההון די שדרך**, ר"ל שהשגחתו מיוחדת עליהם, ובאר שלא היה זה ע"י כחות טבעיות, למשל שישלח כח מקרר לקרר האש, רק למעלה מן הטבע, עז"א **די שלח מלאכה ושזיב**, ושלא היה זה על ידי סגולות וטלמסאות והשבעות, רק ע"י בטחונם בה', עז"א **לעבדוהי די התרחיצו עלוהי**, ובאר שבטחונם היה שלם מכל צד, שלא תאמר שידעו בבירור שלא תשלוט בם האש ולכן לא השתחוו לצלם, כי בהפך **שמלת מלכא שניו ויהבו גשמהון**, שמסרו גופם להשרף אף שלא יצילם ה', כמ"ש והן לא ידיע להוא לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין, והוסיף שלא לבד שמסרו נפשם **די לא יפלחון**, כי גם **די לא יסגדון**, הגם שלא בקש מידם רק השתחויה לאנדרטא של מלך לא לעבוד ע"א, כנ"ל:

פסוק כט

ומני, וממני יצאה הפקודה שכל עם אומה ולשון שיאמר איזה משגה, [**דבר של גנאי**], **על אלהיהם של חמו"ע, יחתך לחתיכות וביתו יהיה למחראות, כי לא יש אל אחר שיכול להציל כזאת**, ור"ל וא"כ הוא הגדול מכל אלהים, ואף שלא היו עונשים למי שדבר נגד עבודת כוכב אחד שהיו עובדים אז אומות שונות, זה מפני שכולם מושלים על ענינים נפרדים, לא כן ה' שהוא גדול מכל אלהים:

פסוק ל

אז המלך הצליח לחמו"ע במדינת בבל, שלא לבד שלא העבירם מגדולתם נשא אותם ביתר שאת:

פסוק לא

השאלות:

(לא - לג) מה רצה במכתב הלז ולאיזה תכלית כתבו, ולמה אמר ששפר קדמי להחויא, על מה, ולמה. ומהו אתיא ותמהיא, ושאתוהי רברבין ותמהוהי תקיפין, וכפל מלכות ושלטנו, ואצל המלכות תפס מלת עלם, ואצל השלטונות לדור ודור:

נבוכדנצר, נוסח אגרת ששלח נבוכדנצר לכל העמים, ופתח להודיע מי השולח, **נבוכדנצר מלכא**, (שכן היה דרך המלך להודיע שמו בראש דבריו), ולמי כותב?, פירש **לכל עממיא אמיא ולשניא**, (התבאר הבדלם למעלה פסוק ד'), **די דירין בכל ארעא**, כי היה מושל בכל הארץ:

פסוק לב

אתיא ותמהיא, יען שתחלה היה כופר בהשגחה, וכן היה כופר בחידוש העולם, והיה דעתו שהכל מחוייב מצד סבותיו שאין כח ביד ה' לשנות הטבע והמערכה, ועי"ז היה כופר בנפלאות שבא ע"י שידוד הטבע, וביחוד היה כופר בהשגחה, שחשב שה' מסר ההנהגה לשרי המערכת, ולכן להם היו עובדים ומשתחוים, וזה היה ענין הצלם שהיה עשוי ע"פ חכמת האצטגנינות ועבודת הכוכבים להשליט מלכות הזהב שתמשול על הכל עד סוף כל הדורות, ונענש ע"ז כמו שיתבאר, לכן אחר שהכיר כח ה' ועזוזו רצה לתקן חטאו על ידי שיודיע במכתב גלוי לכל העמים מעשה תקפו וגבורתו של יוצר בראשית, ובאר זה מפאת הנסיון במה שקרא לו שעי"ז השיג בידיעה ברורה ע"י הבחינה, והודה במכתבו שיש בכח ה' לשנות המערכה והטבע. ועז"א **אתיא ותמהיא** שהם **אותות ומופתים**, והאותות הם דברים שיעשה ה' כפי סידור הטבעי שבם יתברר שהוא משגיח ומנהיג הטבע, (כי אין מתנאי האות שיהיה ענין זר ופלא כמ"ש בכ"מ), רק שע"י האות יכירו ההשגחה, כמו כשיגיד עתידות טרם תבואנה ובא האות אשר הגיד, וכמו מה שהודיע לו בחלום חזון לילה מה שיבא עליו לפני בואו שזה אות, והמופתים הוא מה שישנה את הטבע ויעשה דברים זרים מפליאים חוץ מן הטבע, כמו מה ששינה אותו לבהמה ואח"כ החזיר אותו למלכותו, שזה יוצא מהמנהג הטבעי, ובזה הודה שיש ביכולת האל לשנות את הטבע, עוד אמר **די עבד עמי אלהא עלאה**, הודה בהשגחה הפרטית, גם הודה שפעולת האל יהיה מאתו בעצמו בלא אמצעי הגם שהוא אל עליון,

ועז"א שהאלהים העליון הוא בעצמו עשה אתי להפליא, וזה **שפר קדמי להחויא** למען יכירו כל העמים כח ה' ועזוזו ונפלאותיו:

פסוק לג

אתוהי כמה רברבין, האותות שיעשה שעל ידם יכירו כי הוא מנהיג הטבע וכי הכל נעשה ע"י השגחתו, הם גדולים, שהגדולים תיוחס להנהגת ה' ע"י סבות ומסובבי הטבע, כמ"ש בפי' האל הגדול ששם גדול מציין שהוא הסבה הראשונה והאחרונה לכל הדברים, **ותמהוה כמה תקיפין**, אולם הנפלאות והמופתים שבם ישנה סדר הטבע הם תקיפים, ששידוד הטבע יתיחס אל הגבורה והתוקף, ומצד זה נקרא האל הגבור, ומפרש נגד אתוהי כמה רברבין **מלכותיה מלכות עלם**, ונגד תמוהיהי כמה תקיפין, אמר **ושלטניה עם דור ודור**, שכבר בארתי בפי' תהלות במ"ש מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור, שהמלכות יורה ע"מ שמולך לפי סדר הטבע, והממשלה מורה על מה שמשנה את הטבע ומושל בכח כחפצו, שהמלוכה היא בהסכמת העם והממשלה הוא ביד חזקה, ויש הבדל בין לעולם ובין לדור ודור, שלעולם הוא הזמן הנצחי הבלתי מתחלק, ולדור ודור הוא הזמן הנצחי המתחלק לשני דורות, ואמר ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור, שהשם מורה על הנהגה הקבועה הסדורה ששת ימי בראשית, והיא קיימת לעולם מבלי הפסק, והזכר מורה על הנפלאות שיעשה לפעמים כדי שיזכרו מעשיו וגבורותיו, וזה אינו מתמיד לעולם רק משתנה לפי דור ודור כפי הצורך בזמן פרטי, וע"כ אמר על המלוכה מלכות עלם, ועל השלטנות והממשלה בשידוד הטבע אמר עד דור ודור:

פרק ד

פסוק א

השאלות:

(א) למה הקדים שהי' שלה בביתי':

אנה נבוכדנצר, הקדים להודיע כי החלום וכל הענין שבא אליו שנעשה כבהמה ונפרד מבני אדם, וחלה בחולי השחורה בתכלית היאוש, לא בא אליו על ידי צרות ויגונות שהיו לו שהם מסבבים את השחורה כי לא היו לו צרות בביתו כי **שלו הייתי בביתי**, (ומבואר אצלי כי שלוה מורה על השלוה הפנימית, וזה הבדלו מן שלום), וגם לא היו לי צרות אויבים מסביב ומלחמות במדינה או חוץ למדינה, כי הייתי **רענן בהיכלי**, ר"ל בהיכל המלכות:

פסוק ב

חלם, ובכ"ז **חלום חזיתי והפיל עלי מורא ופחד**, ואח"כ היה לי **הרהורין על משכבי**, שהם רעיונות מבהילים, וגם **חזוי ראשי יבהלנני**, שאח"כ עמדו לנגד עיני חזיונות מבהילים, שנדמה לי שאני רואה חזיונות נוראים ומפחידים:

פסוק ג

השאלות:

(ג - ו) מז"ש ומני שים טעם, היל"ל ששלח לקרא לחרטומי בבל כמ"ש בסי' ב' ולמה לא צוה להרגם עתה על שלא הגידו הפתרון שהוא קל יותר ממה שבקש בפעם הראשון שיאמרו מה שחלם לו?, ולמה קרא לדניאל בסוף הלא כבר ידע חכמת דניאל ואותו הי"ל לקרוא בראשונה?:

ומני, **ממני יצאה הפקודה להכניס לפני כל חכימי בבל שיודיעו לי פתרון החלום**, באשר עד עתה היו חכמי בבל מרוחקים ממנו כי היו בעיניו כחייבי מיתה מני אז, לכן נתן פקודה שרשאים לבא לפניו ושיביאו אותם, (לכן לא אמר פה כמו למעלה (סי' ב') ששלח לקרוא לכל חכימי בבל):

פסוק ד

באדין, **אז נכנסו החרטומים** וכו', **ואמרתי החלום לפניהם**, (לא כפעם הראשון שרצה שהם יגידו החלום), ובכ"ז לא יכלו להודיע הפתרון:

פסוק ה

ועד אחרן, **באחרונה נכנס לפני דניאל ששמו בלטשאצר כשם אלהי ואשר רוח אלהים קדושים בו**, **והחלום לפניו אמרתי**, מה שלא קרא לדניאל בראשונה הגם שכבר ידע שהוא מגלה רזין? מפני שדניאל אמר בפעם הראשון שמה שנודע לו החלום הראשון ופתרונו היה מאל עליון, באשר רצה ה' להודיע להמלך מה יהיה באחרית הימים, וא"ל שהוא דבר שא"א לשום חכם לדעתו כי החלום ההוא לא היה מכחות שפלים רק מאל עליון לבדו, וע"כ כ"ז שחשב המלך שהוא חלום פשוט משפל המדריגה ע"י הכוכבים ושרי המערכת וע"י אמצעות הכח המדמה, חשב שדניאל לא יגיד חדתו, אחר שענינו הוא עם אלהים עליון, שהוא לא יודע ולא יודיע לדעתו רק ענינים כוללים לא ענינים פרטיים, כי לא האמין אז שאל עליון ישגיח על פרטים קלים, ולכן קרא להחכמים שהם ענינם עם כחות הכוכבים והשדים וכדומה, ומהם יודע לו דברים קלים כאלה, רק כשראה כי נסרחה חכמתם להבין פשר דבר, אז הכיר שהוא ענין גדול כללי שהוא למעלה מגבול חכמתם, והוא חלום הבא ג"כ מאל עליון שהוא האל המנבא את דניאל,

כמ"ש ורוח אלהין קדישין ביה, אז קרא לדניאל, ובאר שקרא אותו באחרונה מפני ששמו בלטשאצר ושרוח אלהין קדישין ביה, ומלת אמרת נמשך לשנים, ור"ל ואמרתי לו:

פסוק ו

בלטשאצר רב חרטומיא אשר ידעתי כי רוח אלהים קדושים בך וכל רז לא נעלם ממך, חזיון החלום שראיתי ופתרונו אמר. אמר לו, עליך לפתור את החלום, בין אם הוא ממדרגה השפלה תפתרהו בחכמת הקסם, כי אתה רב החרטומים, ובין אם הוא מהמדרגה העליונה מאל עליון שא"א לדעתו בחכמת הקסם, הלא רוח אלהים קדושים בך, עד שמצד זה כל רז לא אניס לך, וא"כ אתה לא תבקש הפתרון על ידי החלום מן המאוחר אל הקודם, כי ע"י רוח אלהים תדע את הדבר מן הקודם אל המאוחר, עד תדע החלום והפתרון גם יחד כמו בפעם הראשון ועז"א חזוי חלמא ופתרונו אמר, שתדע גם החלום:

פסוק ז

השאלות:

(ז - ט) למה כפל רומיה שגיא ורומיה ימטא עד לשמיא?, וכן ומזון לכולא בי' ומיניה יתזין כל בשרא?:

וחזוי, עפ"ז אמר לו החלום, ואמר **חזוי ראשי על משכבי**, ולא תאמר שהיה חזיון דמיוני שהראש בעת שהוא מלא אדים ידמה לו שרואה דבר, כי חזה הוית, שחזיתי הדבר בפועל לא בדמין, **והנה אילן בתוך הארץ**, ר"ל שראה כאילו האילן צמח עתה ויוצא מתוך הארץ לחוץ, ואח"כ ראיתי **רומה שגיא**, שהולך וגדל ומתרומם וישגא:

פסוק ח

רבה, ואח"כ ראיתי שנעשה **אילן רב** וגדול בכמות, **ותקוץ**, שאמצע האילן נעשה עב מאד, לא כעצים הגדלים בגובה שהם דקים, וראיתי שגדל כל כך עד **שרומיה ימטא לשמיא**, וכן נעשה תקיף ועב כ"כ עד **שחזותיה לסוף ארעא**, כי דבר הדק גם אם יתרומם עד לשמים לא יתראה מרחוק, ושיראהו במרחק רב בהכרח שעצו נעשה עב כמה פרסאות:

פסוק ט

עפיה שפיר, אח"כ ראיתי שנעשו לו ענפים יפים, **ואנבה שגיא**, פירותיו רבו מאד, עד **שמזון לכולא ביה**, שהפירות מספיקים למזון לכל הבריות, **תחותוהי**, אח"כ ראה שכל בעלי חיים נאספו אל האילן הלז, עד **שתחתיו ימצאו צל חיות השדה ובענפיו יגורו עוף השמים**, וראה **שממנו יזונו כל** בשר, שתחלה ראה שנמצא בו מזון לכולא ועתה ראה שנזונים ממנו בפועל:

פסוק י

השאלות:

(י - יד) מה הבדל בין עיר וקדיש, וכן מה שכפל בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא?, ואיך שייך אל האילן שיאסרו אותו בברזל ונחשת שיאכל עשב ושלבבו ישונה מן אנשים, שכ"ז אינו שייך אל אילן כלל?:

חזה הוית, עתה ראה חזיון חדש, **ואלו עיר וקדיש מן שמיא**, שירד מן השמים מלאך שנקרא עיר וקדיש, עיר הוא המלאך הממונה להוציא הדבר אל הפועל, וקדיש הוא המלאך הגבוה ממנו המשפיע עליו, בענין שראה את השוטר והשופט עמו:

פסוק יא

קרא, והעיר **הכריז בכח וכן אמר**, **גדו אילנא**, כרתו את האילן, **וקציצו ענפוהי**, הם הענפים הגדולים, **אתרו עפיה**, השירו את הסעיפים הקטנים היוצאים מן הענפים שעליהם יגדלו הפירות, **ובדרו אנביה**, פזרו את פירותיו, **תנוד חיותא מן תחתוהי**, החיות ינודו מתחתיו והצפרים מן ענפיו:

פסוק יב

ברם, **רק עיקר שרשו ישאר בארץ**, **ובכבלי ברזל ונחשת**, **בעשב השדה**, **ובטל השמים יטבול**, **ועם החיות חלקו בעשב הארץ**, אחר שבא משל האילן נעתק החזון אל הפתרון, בענין שהיה חלום שנפתר תוך חלום, שאסירת הכבלים לא יצדק על האילן רק על פרא אדם ואיש משוגע, ואכילת העשב וטיבול הטל יצדק רק על החיה, זה פתרון החלום, שאחר שנפלה עליו חולי השחורה ונעשה פרא אדם והזיק את כל סביביו ורצה לברוח אל היער בודאי התאמצו לעכבו ואסרו אותו בכבלי ברזל כדרך שאוסרים המשוגעים הפראים ועז"א ובאסור די פרזל ונחש, ואח"כ ראו הרופאים שנעשה בהמה ורוצה לאכול עשב השדה, ונתנו לו עשב בביתו, ועז"א בדתאה די ברא, ואח"ז ראו שרוצה לרחוץ בטל השמים, והביאו לו טל לטבול ולרחוץ בו, ועז"א ובטל שמיא יצטבע, וכ"ז לא הועיל עד שהניחו אותו לברוח אל המדבר ולאכול עשב ביחד עם החיות, ועז"א ועם חיותא חלקיה:

פסוק יג

לבבה, **אח"כ נשתנה לבבו מלבב אדם וניתן לו לב חיה** עד שלא התירא משום חיה והיה חיה כמוהם משתתף עמהם יחד, **ויחלפו עליו שבעה זמנים**, ר"ל שבתוך השגעון הזה יהיה שבעה שנוים, שישתנה עליו החולי בכל שנה או תקופה עד שיבוא השינוי האחרון שבו נתרפא:

פסוק יד

בגזרת עירין פתגמא, הוצאת הגזרה אל הפועל שתהיה גזרה חרוצה הוא ע"י העירין, והם קבלו הדבר **במאמר קדישין**, שהם המלאכים הגבוהים שהם שאלו את הדבר מהגבוה על גבוה אשר עליהם, שהוא השי"ת, וטעם הגזרה הזאת הוא כדי **שידעו החיים שהעליון שולט במלכות בני אדם ויתן המלוכה למי שירצה ויקום עליה שפל אנשים**, עד שבסוף יחזיקו במלכות בארץ הקדושה שפל אנשים, שהוא האבן אשר נגזרה שלא בידים, שהיא תתפוש מלכות בארץ הקדושה באחרית הימים:

פסוק טו

השאלות:

(טו) מ"ש כל קבל די כל חכימי מלכות לא יכלין וכו' ואיך יחייב מזה שהוא יוכל לפתור?:

דנה חלמא חזית אנה מלכא נבוכדנצר, ר"ל זה אינו חלום פשוט רק חלום הנוגע למלכות, אחר שראיתיו אני המלך, וחלום המלך הוא ענין כולל ובפרט אני נבוכדנצר שאני נורא למלכי ארץ, ולכן **אנת בלטשאצר פשריה אמר**, כי בענינים גבוהים וכוללים תוכל אתה לדעת הפתרון, ומביא ראיה שאין החלום הזה בענין פרטיי ששייך אל החרטומים שהם ישיגו בדברים הקטנים אשר בשפל המדרגה, **די כל חכמי מלכותי לא יכלין פשרא להודעותני**, ואם היה ענין פרטי היה בכחם לדעת זאת, ואחר שהוא ענין גבוה למעלה מן הקסם ואצטגנינות, א"כ הוא ענין גדול היוצא מהאל העליון, א"כ **אנת כהל**, אתה יכול לדעת פתרונו **די רוח אלהין קדישין בך** המגיד לך ענינים כוללים:

פסוק טז

אדין, **אז דניאל אשר שמו בלטשאצר השתומם כשעה אחת ורעיוניו מבהילים אותו**, כי התירא מלהגיד לו הפתרון שמורה על רעתו פן יחרה אפו בו **ענה המלך ואמר החלום ופתרונו אל יבהיל אותך**, הבטיח לו שלא יגיע לו נזק אם יגלה לו הרעה העתידה עליו, וכבר הרגיש נבוכדנצר בנפשו שהוא חלום רע, כי ממה שנאמר לו בסוף ידע שהאילן מורה עליו ועל מלכותו, שהיה חלום הנפתר בתוך חלום כמו שיתבאר, **ענה דניאל ואמר דני חלמא לשנאך ופשריה לאויבך**, שבהם יתקיים החלום והפתרון, והאויב גדול מן השונא בו יתקיים הפתרון, והשונא יחלום חלומות רעים ומבהילים כאלה:

פסוק יז

השאלות:

(יז - כא) למה דלג דניאל כמה דברים מן החלום כמו שיראה המעיין, מ"ש דנא הוא

פשרא, וגזרת עלאה הוא, משמע שכבר א"ל הפתרון וא"ל ע"ז שהוא גזרת עלאה, והא עדיין לא אמר לו פתרונו?:

אילנא די חזית די רבא ותקיף, לא הזכיר התחלת החלום ואלו אילן בגו ארעא ורומיה שגיא, שזה מורה על התחלת גידול האילן ולא רצה להזכיר לו שעלה משפל המצב, רק מה שמורה על גדולתו, והנה בהחלום אמר תחתוהי תטלל חיות ברא, ודניאל אמר **תדור**, כי תחילה היה להמלכים לצל ומחסה ואח"כ נכנסו תחת רשותו ודרו תחתיו, והעופות הוא משל הסוחרים כמ"ש ביחזקאל (סי' ל"א) וראה בחלום שהעופות דרים בענפיו, ודניאל אמר ישכנון, שהשכינה נופל על שכינת העופות כדרכם, ושינה הדבר לכבודו, ודניאל לא חזר מ"ש ומיניה יתזון כל בשרא מטעם שיתבאר אח"ז:

פסוק יט

אנת הוא מלכא, ר"ל א"א לפתרו על שום אדם רק עליך, שאתה **רבית ותקפת ורבותך מטא לשמיא**, מצד שרו וכוכב הצלחתו ממעל, **וממשלתך** הגיע **עד קצת הארץ**, וגם במ"ש שרומיה מטא לשמים מרומז החטא שלו, כמ"ש ואתה אמרת השמים אעלה אך אל שאול תורד:

פסוק כ

ודי חזא מלכא עיר וקדיש נחת מן שמיא ואמר גדו אילנא וחבלוהי, לא חזר מ"ש קצצו ענפוהי ושינודו ממנו החיה והעוף שזה משל על שיסורו ממנו עבדיו ושריו וכל העמים שלא רצה לאמר לו רק מה שיקרה לגופו, כי כ"ז מובן מעצמו שבעת שגעונו יסורו כולם ממנו, ואחר שאמר ברם עקר שרשוהי בארעא שבוקו מבואר שכלל המלכות לא תתבטל וא"כ לא יהיה זה רק בשעת השגעון וא"צ לאמרו, וכן לא חזר מ"ש שישנה את לבו מלב אדם ללב חיה, שזה נכלל במ"ש עם חיות ברא חלקיה, ולא אמר חלקיה בעשב ארעא כמ"ש המלאך, לכלול שיהיה חלקו עמהם בכל דבר, שיתהפך בכל ענייניו כבהמה:

פסוק כא

דנה פשרא מלכא, ר"ל מה שסיים בחלום שיאסרו אותו בכבלים ושיאכל עשב ושידור עם חיות, שכ"ז לא שייך בהאילן שראה בחלום רק בבן אדם, מבואר שזה אינו מן החלום רק הוא הפתרון של החלום, שמ"ש גודו אילנא פתר על שישתגע ויתהוה כבהמה ויוסר מן המלכות, וזה הוא קציצת האילן, והרי זה חלום הנפתר בתוך חלום, וחלום שנשנה, שכל זה מורה שהגזירה חרוצה וקרובה כמ"ש חז"ל, וז"ש דנה פשרא, שזה הוא פתרון של חלום האילן שנפתר בתוך חלום על ידי סיום המאמר וכאסור ברזל ונחש וכו', **וגזרת עלאה היא**, שהגזירה חרוצה וקרובה, עוד באר לו שמן החלום הראשון של האילן היה

יכול לומר שתבוטל מלכותו לגמרי ושאח"כ יצמח משרשיו ע"י בניו, כמו ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה שפי' מבניו וזרעו, אבל ע"י החלום השני שהוא פתרון החלום הראשון שבו דמהו לחיה, מבואר שגם זה יתקיים בו שיוחזר אח"כ למלכותו, וז"ש **די מטת על מרי מלכא**, שהכל יתקיים בו, ומפרש.

פסוק כב

ולך טרדין מן אנשא, וא"כ אין הנמשל על מלכותך שהמלכות לא יובטל כי בנו מלך תחתיו בעל ההיא, רק עליך, שע"ז יצדק מ"ש שיתנו לך עשב ושתהיה כחיה, ומ"ש ושבעת עדנים יחלפון הוא **עד די תנדע די שליט עלאה במלכות אנשא**, שבעידן השביעי תבא לידי הכרה זו, כי בכל עידן תלה הדבר בא' מז' כוכבי לכת עד שכלו ז' עדנים שאז הוחזר לשכלו והכיר שהכל מן האל העליון:

פסוק כג

ודי אמרו, מזה הוציא שמה שאמרו **למשבק עקר שרשוהי בארעא**, היינו שהמלכות ישאר לו בעצמו, כי בל"ז היה יותר נראה שהמשל הוא על כלל מלכות בבל שתסור לעת עתה רק ששרשה ישאר לבניו אחריו ברבות הימים. ובאר באיזה זמן יוחזר לו המלכות **מן די תנדע די שליטין שמיא**, מן העת שתגיע לידי הכרה שתדע שה' שולט ומושל אז יוחזר לך המלכות, והנה לא פתר לו מ"ש ושפל אנשים יקום עלוהי, כי עקר הקצף היה עליו על הצלם שעשה שחשב לבטל גזירת שמים על ידי פעולתו זאת, ולבטל גזירת עליון מהד' מלכיות שראה בחלום הראשון, וע"כ נענש והוסר ממלכותו תיכף כדי שידע שה' מושל על בני אדם ואין בכחם לשנות גזרותיו, ואחר שהכיר שלה' המלוכה ושלא הועיל במעשיו ע"י הצלם שעשה רק שה' השולט במלוכה ושלבסוף באחרית הימים יקום עלה בארץ הקדושה מי שהוא עתה שפל אנשים שהוא האבן דאתגזרית די לא בידים אז הוחזר למלכותו, וע"כ לא רצה דניאל להזכיר דבר זה שלא להבעיר חמתו על ישראל:

פסוק כד

השאלות:

(כד) למה נתן לו עצה לבטל גזרת שמים מן הרשע הזה אשר הרעיש את הארץ?:

להן, לבד מלכי עצתי תיטב בעיניך וחטאך בצדקה תסיר ועוניך בחנינת עניים, בזה יארך שלותך, עצת דניאל גם הוא נזכר בהחלום, במ"ש ומזון לכולא ביה ומיניה יתזין כל בשרא, ומ"ש מזון לכולא ביה נתקיים עד עתה, שכל השפע היה בבבל וכל העולם נזונו מן התמצית, אבל מה שהוסיף שמניה יתזין כל בשרא לא היה עדיין כי לא זן עניים רק לקח את אשר להם, רק זה עצמו הראו לו בחלום שעוד יזין כל בשר ע"פ עצת דניאל,

ואח"כ יגודו את האילן, ועפ"ז ראה דניאל ליעצו שיזון כל בשר בצדקה, והבין שכל עוד יחזיק במעשה הצדקה תהיה לו ארוכה, וידע ג"כ מדברי החלום שלא יאריך לשמוע לעצתו ימים רבים, ועז"א הן תהוה ארכא לשלותך, שיארך עכ"פ עד זמן שיחדל לתת צדקה לעניים שאז יגודו אילנא, והחטא הוא במעשה מצד התאוה ודי בצדקת המעשים, והעון הוא מצד עוות השכל והכפירה במזיד וצריך לחון עניים לכפר אותו שזה יותר מן הצדקה:

פסוק כה

כלא מטא על נבוכדנצר מלכא, ר"ל שע"י עצת דניאל בא עליו כל הוראת החלום, כי גם זה שיזין עניים קודם מפלתו היה מן החלום, ולדעת כמה מפרשים מאמר הבא הוא מדברי כותב הספר:

פסוק כו

השאלות:

(כו) לענין מה אמר הלא דא היא בבל רבתי מה רצה בזה?:

לקצת ירחין תרי עשר, שעד כלות השנה התירא מן החלום ולא יצא לחוץ כי נכנע מלפני ה', אבל כאשר ראה שהקיפה השנה ולא באתהו רעה, חשב כי נתבטלה הגזירה, כמ"ש כי לימים רבים הוא נבא, ויצא אל היכל המלכות מה שלא עשה כל השנה:

פסוק כז

ענה מלכא ואמר, ר"ל שאמר שאינו מתירא מן הגזירה כי תקיף כחו נגד בני אלים, כי **הלא זאת היא בבל רבתא אשר אני בניתי לבית מלכות בתקף חסני וליקר הדרי**, ואחר שכחי עמדה לי לבנות עיר מלכות כזאת ומזלי מצליח א"א לרדת ולתהפך תחת מסבות, אם מצד חזקי וגבורתי אם מצד יקר הדרי במעלה וחשיבות, וחשב שאם היה נגזר עליו גזירה כזאת היה נעשה איזה רושם במלכותו, אם שתקטן בית מלכותו, אם שיאבד חזקת לבו ויקר הדרו, אין זאת כי אם ששר עם אלהים ועם אנשים ויוכל:

פסוק כח

השאלות:

(כט - לד) האם היה כפי פשטו המאמר שנשתנה לגמרי לצורת בהמה איך לא מרדו בו בני מלכותו ואיך נשא עיניו לשמים בהיותו כבהמות השדה, ולמה אמר עתה די שולטניה שולטן עלם ומלכותיה עם דר ודר ולמעלה אמר בהפך מלכותיה מלכות עלם ושולטניה עם דר ודר?, בנוף הדבר למה בא עליו העונש הזה, ומה קשר יש לשלש פרשיות אלה של חלום הצלם ועשיית הצלם וחלום האילן?:

עוד מלתא בפם מלכא, נפל קול מן השמים והודיע לו שסרה ממנו המלוכה, ודניאל לא א"ל בפתרונו שתוסר המלוכה ממנו, רק ממ"ש מלכותא לך קיימא עד די תנדע די שליט עלאה, מבואר שעד עת ההיא תוקח המלוכה ממנו, וכן א"ל הקול עד די תנדע די שליט עלאה:

פסוק ל

בה שעתא מלתא ספת על נבוכדנצר, וכבר באר מהרי"א שלא כדברי האומרים שנתהפך לשור ממש בשם וגדר ומראה, וא"כ איך כשנשא עיניו למרום שב דעתו אליו, ואיך אפשר שיהיה אדם ובע"ח יחד, ועוד אם נהפך לשור ונעלם גוף נבוכדנצר ותוארו מבני אדם איך נתקיים מלכותו? ואיך לא מרדו בו עבדיו באמרם כבר מת המלך או נשבר או נשבה אין רואה? אבל אמתת הענין באר דניאל בפתרונו במ"ש ולך טרדין מן אנשא, היינו שגברה בו המרה השחורה ע"ד הפלא בשיעור מופלג, שהוא מעצמו היה מואס בני אדם ובורח מהם ושוכן במדבריות יחידי אוכל עשב כמו הבע"ח, וחשך זיוו ותוארו ושערו וצפרניו גדלו מאד, ולבו שהיה מקודם לב חכם סר ממנו והיה בקרבו כלב חיה אחת, נמשך לתאוותיו הבהמיות, ולפי שהכל היו רואים אותו לא נשכח כמת מלב ולא הוסר מלכותו לגמרי, רק שבנו הנהיג המלכות במקומו:

פסוק לא

ולקצת יומיא, אחר השבע עדנים, **עיני לשמיא נטלת**, כי כ"ז שנדמה לבהמה הסתכל לארץ והלך על ארבע, ואז עמד על רגליו והסתכל לשמים, והוחזר לו שכלו, ועז"א **ומנדעי עלי יתוב**, שידע שאינו בהמה רק אדם, הגם שעדיין לא השכיל שיזכור מענין המלכות, רק זכר ענין גופו וזכר העונש שבא עליו, **ולעילא ברכת ולחי עלמא שבחת והדרת**, הברכה הוא על השפע שמקבלים ממנו ע"י השגחתו וטובו, והשבח וההידור יחייבו גם הפילוסופים המכחישים ההשגחה מפני שהוא הסבה הראשונה, רק לא יחייבו לו הברכה, ושם עליון נקרא מצד שהוא הסבה הראשונה ושם חי עלמא נקרא מצד שהוא המשגיח ומנהיג העולם והוא כנפש המחיה את הגויה כן השגחתו היא נפש וחיות העולם, ועד עתה חשב שמצד שהוא אל העליון והסבה הראשונה יחוייב לו השבח וההידור אבל לא הברכה, כי חשב שהנהגת העולם שמצדו יקרא חי העולם נמסר לשרי השמים וכו"מ שהם חיי העולם ולהם יחוייב הברכה כי הטוב והשפע יבא מאתם, ועתה השיג כי האל העליון הוא עצמו חי העולם, וראוי לו הברכה הגם שהוא האל העליון, ועז"א ולעילא ברכת, כי השפע יוצאת מהסבה הראשונה בלא אמצעי, וכן ראוי לו השבח וההידור הגם שהוא חי העולם לא כדעתו תחילה שאין כבודו להשגיח

בשפלים, עוד הוסיף **די שלטנה שלטן עלם ומלכותה עם דר ודר**, בזה העלה והוסיף תהלה עמ"ש למעלה מלכותה מלכות עלם ושלטנה עם דר ודר, שכבר בארנו שהמלכות הוא ההנהגה על פי חקי הטבע הסדורים משמת ימי בראשית, שהוא קים לעולם מבלי השתנות והשלטנות הוא שידוד הטבע והדרך הפלאי שזה יהיה לפי הדור, ועתה נתחדש לי שגם השלטונות הוא מתמיד לעולם, שגם ההנהגה הנסיית, שהוא לפי רצון הבורא היא מתמדת, ושגם הנהגת הטבע הוא לפי הדור והמעשים, עד שגם הטבע מלאה נסים נסתרים, וההנהגה הטבעיית נמשכת לפי הזכות והמעשה לפיה תרד הטבע או תתעלה, ועקר ההנהגה הוא לפי הרצון, וכבר התבארה פינה זאת בפי' תהלות בפסוק ה' בהשמים חסדך ושם בפירושי הארכתי בפרט זה:

פסוק לב

וכל דארי ארעא כלא חשיבין, כי עושה כרצונו בשמים ובארץ ואין מי שימחא בידו, שתחלה חשב שעקר ההנהגה הוא לפי המערכה והטבע, שיצוייר שהם יעכבו בעד ההשגחה, ואם הרשע מזלו ושעתו מצליח לא תוכל ההשגחה לפגוע בו, ועתה ראה שההשגחה הרצונית בכל משלה ויתר הדברים כאין נחשבו:

פסוק לג

בה זמנא מנדעי יתוב עלי, אז חזר אליו שכלו גם בעניני המלכות, שתחלה לא שב אליו רק הדעת בעניני גופו, ומפרש **וליקר מלכותי הדרי** ששב דעתו במה שנוגע ליקר המלכות, וגם **הדרי וזיוי יתוב עלי** ששב על פניו [שנשתנו עד עתה] הדר וזיו מלכות עד ששריו וגדוליו בקשו אותו והושב למלכותו, ונוסף לו כבוד יותר ממה שהיה לו מקודם. וכבר באר הרי"א כי באשר עשה את הצלם שהיה כונתו לבטל בזה גזרת השי"ת בענין הד' מלכיות ולתפוס מלכות לעולם, נענש והוסר ממלכותו גם בחייו, למען יכיר שה' מלכותו בכל משלה, בענין ששלשת הספורים שבאו בזה הספר נשתלשלו א' מחברו, שע"י חלום הצלם עשה את הצלם בבקעת דורא לבטל גזירת עליון, ועי"ז נענש וגורש ממלכותו גם בחייו, ולא נעקר ממנו המלכות בהחלט שכבר יעד על ידי ירמיה שיעבדו הגוים אותו ואת בנו ואת בן בנו, וגם שהוחזר למלכותו למען יודיע לבני אדם שבח האל וגבורותיו, ולכן כתב זאת במכתב גלוי לכל העמים, וסיים דבריו לאמר.

פסוק לד

כען, עתה אני נבוכדנצר משבח ומרומם למלך השמים, שמעשיו אמת ודרכיו דין, שראה שהנהגתו הוא ע"פ ההשגחה וההשגחה הוא לפי הדין והמשפט, **והמהלכים**

בנאוה יכול להשפיל, שכן השפיל גאותו וזדון לבו אשר אמר השמים אעלה לבטל גזירת עליון ולמלוך מלכות נצחי:

פרק ה

פסוק א

השאלות:

(א - ד) למה עשה אז הסעודה הלזו?, ולמה צוה להוציא כלי ההיכל באותה סעודה דוקא?, ולמה אמר תחלה לאתויי מאני דהבא וכספא ואח"כ אמר שלא הביאו רק כלי זהב?, תחלה אמר מן היכלא די בירושלים ואח"כ אמר מן היכלא די בית אלהא די בירושלים?, ולמה כפל אשתיו בהון, אשתיו חמרא?:

בלשאצר המלך עשה סעודה גדולה לאלף שריו, ולנגד אלף שתה יין, ופי' חז"ל שהיו יודעים מנבואת ירמיה שאחרי שבעים שנה תכלה מלכות בבל, וחשבו את הזמן שנשלם אז וראו שלא בא היעוד והמלכות עדן בתקפו, בשגם למה שספר ביוסיפון שלחם אז במדי ופרס שעלו עליו למלחמה והאלף שרים שלו נצחו את המלחמה, שזה סימן שמזלו עדן בתקפו, וחשב כי הע"א שלו ושרו ממעל התגברו על אל אלים, לכן עשה המשתה להאלף שרים שנצחו את המלחמה, ושתה נגדם יין, אף שהיה דרך המלכים אז שאם עשה המלך משתה לשריו ועבדיו היה אוכל ושותה בחדר מיוחד, הראה להם עתה גודל מעלתם אצלו ששתה עמהם ביחד:

פסוק ב

בלשאצר, ולהראות שאין לחוש על יעוד ה' על ידי נביאו שתובטל מלכות בבל, צוה להביא כלי המקדש ולהוציאם לחולין, להראות שתש כח האלוה, ואין לחוש לקדושת כלי קדשו, ואמר הכתוב **שבלשאצר אמר בטעם חמרא**, ר"ל שדבר זה לא היה עצת מלך רק עצת היין, כי לחלל כלי קדש מאיזה אלהים שיהיה היה דבר נתעב להעמים בעת ההיא והיה דומה בעצה זו כהדיוט שותה שכור שהיין מוליך אותו שולל, וצוה **להביא לכלי זהב וכסף אשר הוציא נבוכדנצר אביו מן ההיכל אשר בירושלים, וישתו בהם המלך ושריו ונשיו ופלגשיו**, והיה מעלו, א] שלא אמר להביא הכלים מן ההיכל של בית אלהים כמ"ש בפסוק שאח"ז, כי לא רצה לקראו בשם אלהים כלל, והיה דומה בעיניו כהיכל הדיוטות, ב] שלכן צוה להביא בין כלי כסף בין כלי זהב, כי בהיכל ה' דהיינו כלים ששרתו בהם לפני ה' בפנים היו של זהב, וכלי ההיכל שלא נעשה בהם שירות פנימי היו של כסף, ובאשר לא נחשב אצלו ההיכל כהיכל ה', רק כבית הדיוט, השוו

בעיניו כלי הזהב ששרתו בהם לה' אל כלי הכסף שנמצאו בכלל ההיכל, כי נקרא בפיו רק בשם היכלא די בירושלם, לא בשם היכל ה':

פסוק ג

באדין, אז הביאו כלי הזהב אשר הוציאו מן בית אלהים אשר בירושלים, אמנם שריו ועבדיו, החזיקו אותו שהוא בית אלהים וידעו שה' שוכן שם, רק חשבו שע"א שלהם תקיפא יותר ממנו וגברה עליו לבטל יעודיו, ולכן לא הביאו רק כלי הזהב שבם שמשו לפני ה' בקדש להודות בהם לע"א שלהם שנצחה אותו. המעל השלישי היה ששתו בהון המלך וגדוליו ונשיו ופלגשיו, שהיה דרך נשי המלך לשבת פנימה, ושלא לבא אל משתה השרים, כמבואר בענין ושתי, והם פרעו מוסר לקרוא הנשים אל המשתה והם שתו ג"כ בכלי הקדש וכדי בזיון וקצף:

פסוק ד

אשתיו חמרא, המעל הד' **ששתו יין**, שזה בזיון יותר מתשמיש אחר כי לץ היין הומה שכר, המעל הה' **ששבחו לאלהי דהבא וכספא** כאילו העצבים התגברו על אלהי ישראל והם השביתו דבריו ויעודיו:

פסוק ה

השאלות:

(ה) תחלה אמר שנפקו אצבעות, משמע אצבעות לבד ואח"ז אמר שראה פס ידא די כתבא, שמשמע כל פס היד?:

בה, באותו שעה יצאו אצבעות של יד אדם, וכתבו לנגד המנורה על הסיד של כותל היכל המלך, והמלך ראה פסת היד אשר כתבה. הנה לבל יאמר שזה נדמה לו בדמיון, או שחושיו טעו, או שאחד מן השרים אויב המלך כתב זה להבעית את המלך, עז"א א] שכל השרים ראו אצבעות הכותבים, ורבים לא יטעה אותם דמיון אחד מתעה, ב] שהיה נגד המנורה ששם אור ואין צל מתעה, ג] שהיה הכתב על סיד ההיכל והסיד היה למעלה ממקום שיד אדם מגעת שם, ד] שהגם שהשרים לא ראו רק אצבעות כותבות, המלך ראה כל כף היד אשר כתבה, וזה ראיה שהיה ענין נסיי אחר שראייתו היה משונה מראייתם:

פסוק ו

אדין, ה] היה לו ראיה שאינו דמיון, כי אז המלך נשתנה זיוו מן החרדה, וכמ"ש האי מאן דמבעית אע"ג דהוא לא חזי מזליה חזי, **ורעיוניו הבהילוהו**, שזה ראיה שהוא מורה רע, **וקשורי אזור חלציו התפתחו** מעצמם, שגם זה היה לו סימן רע, כמ"ש ולא נפתח אזור חלציו, שהעמים היו מעוננים בזה סימן רע:

פסוק ז

המלך קרא בכח להביא חכמי בבל, ואמר להם שמי שיקרא כתב זה ויגיד הפתרון ילבש ארגמן ורביד הזהב על צווארו, שזה לא הורשה ללבוש אותם רק לשרים הקרובים אל המלך, **ותלתי במלכותא ישלוט**, י"מ בשליש המלכות ימשול וי"א שיהיה שלישי למלך, מבואר מכ"ז שכבר עלה בלבו שהוא דבר גדול ושהגדתו קשה מאד, שלכן לא גזר עליהם מיתה אם לא ידעו לקרות כמו שעשה נבוכדנצר בחלומו, כי ידע שנמנע לקרות כתב נעלם מלאכיי:

פסוק ח

אז נכנסו כל חכמי בבל ולא ידעו לקרא הכתב ולהגיד הפתרון, שלפעמים ידעו הכתב ולא ידעו פתרונו, ולפעמים ידעו הפתרון הגם שלא יקראו הכתב, שעל ידי קסם ואצטגנינות ידעו את הנגזר ע"פ משפטי הכוכבים והתולדות, והם לא ידעו שניהם:

פסוק ט

השאלות:

(ט) פסוק ט' כבר נאמר בפסוק ו'?:

אדין, אז המלך בלשאצר נתבהל מאד, וזיוו נשתנה [**מאד**], יותר ממה שנשתנה קודם, (כי מלת שגיא נמשך לשתים), **ושריו נתבלבלו**, ולא ידעו מה לעשות והבהלה הגדולה שנתוספה עתה, היה מג' טעמים, א] שלא ראה שום תקוה שידע את הדבר, ב] שעי"ז ראה שלא בא הדבר מאת אלהים השפלים או שדים וכד' [שבזה היו חכמי בבל יודעים לחשים וסגולות להפיק מהם רצון שיודיעו אותם את הדבר] רק שבא מאת האלהים העליון הנשגב, והוא לפ"ז ענין כולל וגדול מאד, ג] כי ההודעה אשר תבא מן השמים תהיה כדי שידעו את הרעה ויכינו א"ע להמלט ממנה ע"י תשובה מן החטא או ע"י מעשים ותחבולות, לא כן ההודעה שיבא רע ולא נודע מה, לא בא כדי להזהיר רק להפחיד ולבשר רעה אשר אין לה רפואה כלל, וכמ"ש ותבא אליך רעה לא תדע שחרה:

פסוק י

מלכתא, י"מ שהוא אם המלך אשת נבוכדנצר [לדעת הראב"ע שבלשאצר היה בן נבוכדנצר] או אם אמו, וי"מ שהגם שיתר נשים היו בבית המשתה האשה המיוחדת למלכה נשארה בהיכלה, **ולעומת דברי המלך ושריו נכנסה לבית המשתה, ואמר המלך יחי לעולם, אל יבהלו אותך רעיונך וזיוך אל ישתנה**, ורצתה להסיר מלבו הפחד שפחד מטעמים הנזכרים למעלה:

פסוק יא

השאלות:

(יא - יב) יש בפסוקים אלה כפל ויתרון ואריכות לשון?:

איתי, מה שאתה מתפחד באשר תתיאש מלדעת פתרון הדברים אחר שנעלם מן החכמים, **יש איש במלכותך אשר רוח אלהים קדושים בו**, **ובימי אביך נמצא בו אור ושכל וחכמה כחכמת אלהים**, ר"ל והגם שנעלם מחכמיך יש תקוה שהוא ידע זאת על ידי רוח אלהים אשר בו, והגם שיצא הדבר מאלהים עליון הלא נמצא בו רוח אלהים קדושים לדעת סודותיו ורזיו, ונגד מה שעתה מתפחד שע"י שבא ההודעה בענין שא"א לדעת פתרונה זה סימן שאין עוד תקוה להנצל ממנה, ולא בא ההודעה כדי להודיע שיחשבו מחשבות אל ההצלה מן הרע כי אין תקוה, עז"א **המלך נבוכדנצר אביך רב החרטומים והאשפים הקים אותו המלך אביך**, שהלא יש איש שידע הפתרון, וא"כ לא הודיעו הדבר באופן שלא יודע ענינו, ולא תאמר שהלא לא ידעת מהאיש, כי הוא איש נודע בשערים שהוא רב החרטומים וכל החכמים, וכשקראת את חכמי בבל היה לך לקרוא האיש הגדול מכולם, ולא תאמר שלא ידעת ממנו שהלא הקימיה **נבוכדנצר אביך** והיה ראוי שתדע ממנו, שהבן יודע מה שנעשה בבית אביו:

פסוק יב

כל קבל, ולא תחשוב שהוא חכם בענינים אחרים לא בענינים כאלה, לא כן, כי **לעומת שרוח יתירא** [ורוח] **מדע ושכל** (אשר הרוח ההוא הוא) **פותר חלומות ומגלה חדות ומתיר קשרים נמצא בו בדניאל אשר המלך שם שמו בלטשאצר**, שמה שעשאו לרב החרטומים והאשפים היה מפני הרוח שנמצא בו, שעל ידו יוכל לפתור חלומות וחדות ודברים נעלמים, וא"כ נודע לכל שהוא הגדול מכולם לדעת תעלומות כאלה, ולא בא ההודעה מאת אלהים בענין שיהיה ערפל חתולתה, רק יודע אלהים שתשאל מאת דניאל ויגד לך, ולכן עתה דניאל יקרא ויחוה הפתרון, ובמ"ש כאן דניאל יתקרי נכלל עוד כוונה, כי נבוכדנצר שם שמו בלטשאצר כשם אלהיו, וגם המלך נקרא בשם הכבוד הזה ומאז הומלך בלשאצר לא יתכן שיקרא איש אחר בשם הכבוד של המלך, לכן אמרה שעתה דניאל יתקרי יקרא בשם דניאל לא בשם בלאשאצר, שאין זה מזיק לו לחכמתו שבכ"ז פשריה יחוה:

פסוק יג

השאלות:

(יג - יד) למה א"ל שהוא מן בני הגלות ושאביו הביאו מן יהוד?, ומ"ש בפסוק י"ד ושמעת עלך כפול עם מ"ש בפסוק ט"ו ואנא שמעית עלך?:

באדין, אז הובא דניאל לפני המלך, אמר לו המלך אנת הוא וכו', הקדים לכבדו ולהגדיל כבודו, שהגם שהיה מן הגולים שהיו בזוים ושפלים בימים ההם, היה הבדל בין הגלות שבאו בימי צדקיהו שהם היו בזוים בעיני הכשדים, ובין הגולה הראשונה שבאו בימי יהויכין שהיו בכב' ובמעלה כמבואר בירמ' (סי' כ"ד), וכמ"ש במרדכי, אשר הגלה עם הגולה אשר הגלתה עם יכניה מלך יהודה אשר הגלה נבוכדנצר שהם היו בחשיבות שהגולה שהגלתה עם צדקיהו לא היה ע"י נבוכדנצר רק ע"י נבוזראדן רב טבחים והיו בזוים, בשגם דניאל שהוא מן הילדים שהביא המלך לעמוד בהיכלו, ועז"א אנת הוא **דניאל מן בני גלותא די יהוד** ואינך מבני הגולה הבזוים שהביא רק טבחים, **רק מן בני הגולה שהביא אבי מיהודה** שהם במעלה וחשיבות:

פסוק יד

ושמעת, זאת שנית אתה חשוב מצד שמע שמעך הטוב שכבר שמעתי שמעך די רוח אלהין בך וכו', וכתר שם טוב עולה על כולם:

פסוק טו

וכען, אחרי שדבר עמו דברים להגדיל מעלתו, הודיעהו המבוקש, שאחר שהובאו **לפני החכמים והאשפים שיקראו כתב הזה ויודיעוני פתרונו ולא יכלו לחוות פתרון הדבר, ושמעתי עליך שתוכל לפתור פתרונות ולהתיר קשרים, ועתה אם תוכל לקרא הכתב ולהודיע הפתרון תלבש ארגמן ורביד זהב על צואריך ושליש במלכות תמשול**:

פסוק יז

השאלות:

(יז) למה א"ל מתנתך לך תהוין שזה כמבזה את המלך ומנאץ מתנותיו:

אז ענה דניאל ואמר לפני המלך מתנותיך לך יהיו ובזבוזיך תן לאחרים אבל הכתב אקרא להמלך ואודיעהו הפתרון, על מ"ש לו שילבוש ארגמן ורביד זהב וישלוט שליש במלכות, א"ל שמתנה זו יהיה לו, ר"ל שהוא ימשול בכל המלכות מבלי מגרעת, ואם ירצה לבזבז ממון והון רב יתנהו לאחרים, כי לי אין מגיע שכר ע"ז כי לא אעשה דבר רשום גדול שיגיע לי שכר, כי רק הכתב אקרא והוא דבר נקל, למי שיודע צורת האותיות שבו נכתב הכתב הלז, וכשאקרא הכתב בקל אודיע הפתרון, שהפתרון גלוי ומבואר,

ומתנות ויקר כזה אין ראוי בעבור דבר קטן כזה, בשגם שאני מחוייב להודיע להמלך דבר הנוגע אליו בלי בצע ושכר:

פסוק יח

השאלות:

(יח - כד) למה הקדים לאמר לו כל ההקדמה הזאת והוא לא נקרא רק לקרוא את הכתב ולהודיע הפתרון לא להוכיח את המלך בתוכחת מגולה כזו ולהזכיר לו עונותיו, והלא בקל ישפך עליו המלך כאש חמתו והכתוב אומר אל תוכח לץ פן ישנאך?:

אנת מלכא, א"ל הצעה שעל ידם יובן פתרון הכתב, הקדים לאמר שמה שהוא מלך הוא בכח אביו, ע"י שה' נתן המלוכה לנבוכדנצר ועל ידו נתן ממשלה גם לבניו אחריו, כמ"ש ועבדו אותו ואת בנו ואת בן בנו, וז"ש **אנת** הוא **מלכא** בעבור **שאלהא עלאה מלכותא** וכו' **יהב לנבוכדנצר אביך**, שע"י מלכות נבוכדנצר שהוא מה' גם אתה מלכא, ואמר שה' נתן לנבוכדנצר **מלכותא ורבותא ויקרא והדרא**, מלכותא הוא מה שנעשה מלך בתחלה, ואח"כ נתן לו גדולה שכבש את מלכות אשור ויתר ממלכות, ואח"כ נתן לו יקר וכבוד:

פסוק יט

ומן רבותא, וע"י הגדולה שמלך בכפה ונתגדל מלכותו פחדו ויראו מפניו כל העמים, ובאר טעם הפחד מפני שלמי שרצה היה ממית וכשרצה החיה, וכן היה מרים ומשפיל ברצונו, ר"ל שיש מלכים שמולכים בצירוף יועצים ושרים ואין להם יכולת לעשות כל מה שירצו, אבל הוא מלך מלכות בלתי מוגבלת והיה הכל תלוי ברצונו, וכמ"ש איום ונורא הוא ממנו משפטו ושאתו יצא מכש"פ שם:

פסוק כ

וכדי ובכ"ז ע"י שרם לבבו ולא הכיר גדולת בוראו, הורד ממלכותו ונעשה כבהמה וכו' עד שהכיר שאלהים עליון שולט במלכות בני אדם:

פסוק כב

ואנת, ואתה שאתה בנו וידעת מכל זה והיה לך לקחת מוסר ממה שקרה לאביך, בכ"ז לא די שלא השפלת לבבך, כי עוד התרוממת על מאריה שמיא כאלו נצחת אותו וחללת כלי ביתו, וחושב כל מה שפשע בזה כמו שהתבאר למעלה (פסוק ב' ג' ד'), וביותר שנתן שבח לאלהי כסף וזהב ולא לאלהים שנשמתו בידו, וכל דרכיו מיוחסים לו:

פסוק כד

השאלות:

(כה - כח) למה כפל מנא מנא, והוא לא פתר רק מנין אחד?, ולמה המנין והמשקל?, ואיך הוציא מן פרסין פריסת המלכות וגם פרס?:

באדין, לכן מלפניו נשלח כף היד ורשם כתב הזה, ועתה זה פי' הכתב והפתרון, הכתב הוא מנה מנה, והפתרון הוא מנה אלהא מלכותך, (וע"ז אמר שנית ודנא כתבא, מגביל אל מ"ש ודנא פשריה), ור"ל מ"ש שתי פעמים מנה, מורה על שני מנינים שמנה ה', כי מפי ירמיה נאמר ועבדו הגוים האלה את מלך בבל שבעים שנה והיה כמלאת שבעים שנה אפקוד על מלך בבל (ירמיה כ"ה י"א י"ב), ועוד נאמר ועבדו אותו כל הגוים ואת בנו ואת בן בנו (שם כ"ז), ומצד המנין של שבעים שנה כלה זמן מלכות בבל, אבל מצד המנין של ימי בן בנו שצריכים לעבוד אותו, אם היה לבלשאצר זכות לחיות עוד היו צריכים הגוים לעבוד אותו ומצד זה היתה המלוכה ראויה לו, כמ"ש ועבדו את בן בנו, ומנין השני מנה אלהים מלכותך והשלמה שהמלכות הכללי השלמה כמלאת שבעים שנה, ובענין זה שהדבר שקול אם ישקיף על מנין המלכות הכללי או על מנין שני חיי המלך, צריך להניח הדבר על כפות המאזנים, ועז"א.

פסוק כז

תקל תקלתא במאזניא, ששקל זכיותיו וחובותיו, ונמצאת חסיר כי הכריע הכף לחובה ע"י שבזה כלי בית האלהים, ולכן.

פסוק כח

פרס, **פריסת מלכותך**, שבר מלכותו לשנים, שהשנים הנותרות שהיה ראוי למלוך מצד שני חייו, נתן למדי ופרס, שמלשון פרסין בל"ר לקח ג"כ מלת פרס, כי הגם שדריוש קבל המלכות תחלה לא מלך רק שנה אחת, וידע דניאל שאח"כ יירשנו כורש חתנו והמלכות תשאר ביד פרס, וע"כ אמר שמדי יקח המלכות תחלה כל ימי חיי דריוש ותשאר אח"כ ביד פרס:

פסוק כט

באדין, בלשאצר חשב כי לימים רבים הוא נבא, ונתן לדניאל שליש המלכות, כפי הבטחתו, אבל הגזירה נתקיימה תיכף עוד באותה לילה שהרגוהו סריסיו, והודיעו הדבר לחיל מדי ופרס ויבואו העירה, ולפי ספורי דה"י קבלו אנשי בבל בעצמם את דריוש למלך עליהם, ועז"א:

פרק ו

פסוק א

ודריוש מדאה קבל מלכותא, שקבל המלכות מידם שזה מורה שהמליכוהו ברצון אחרי כי מת מלכם, ומ"ש שהיה בן ס"ב שנים, פי' חז"ל להגיד שנולד ביום שנכנס נבוכדנצר להיכל בימי יהויקים, וגם ר"ל שע"י שהיה זקן בא בימים לא יכול להנהיג המלכות הגדולה הזה בעצמו, לכן כדי להקל העבודה מעליו:

פסוק ב

הוטב לפני דריוש והקים על המלכות לאחשדרפנים מאה ועשרים די להון בכל מלכותא, ולמעלה מהם שלשה סרכין, אשר דניאל אחד מהם, שהאחשדרפנים אלה יתנו להם חשבון, והמלך לא יהיה נזק, חלק את מלכותו למאה ועשרים חלקים (שכן אחשורוש אחריו היה מולך על קכ"ז מדינות, ואולי השבעה הנותרים היו ממונים עליהם שבעת שרי פרס ומדי) ומינה עליהם אחשדרפנים, שהם היו קבועים לפקח בעניני המדינה מצד המלך, כי הפחות והשרים היו נבחרים מן בני המדינות, והאחשדרפנים היו נקראים אחשדרפני המלך, כי היו מצדו לעיין ששרי המדינות לא יעשו דבר נגד דתי המלך, ועל האחשדרפנים היו שלשה יועצי המלך לקחת מהם חשבון ושיתנו להם עצה מכל מעשיהם, ועי"ז לא יוזק המלך, וזה כולל שלא יוזק במדיניות, כי הממונים בכל מדינה מצדו יפקחו לטובת המלך וכן שלא יוזק בגופו ע"י טרדת המלוכה וכובד משאה:

פסוק ד

אז דניאל זה היה מתגבר על הסרכים והאחשדרפנים, על כי רוח יתירא בו, והמלך חשב להקים אותו על כל מלכותו, שדניאל הראה לכולם הנהגה יותר מעולה מאשר הנהיגו הם, וזה ע"י רוב חכמתו, וראה המלך שטוב יותר לתת כלל ההנהגה ביד איש אחד משכיל כמוהו, כי בפשע ארץ רבים שריה ובאדם מבין יודע כן יאריך:

פסוק ה

השאלות:

(ה) למה כפל וכל עלה ושחיתא לא יכלין להשכחה, וכי שלו ושחיתה לא השכחת ביה?: **אז הסרכים והאחשדרפנים קנאו בו, ובקשו למצוא עלילה לדניאל מצד המלכות**, שיראו לו שעשה דבר לא טוב בעניני הנהגת המלכות, כמו קבלת שוחד ורמיה וכדומה, אבל כל עלילה ומשחת לא יכלו למצוא (מצד המלכות), **כל עומת כי מהימן הוא**, ולפ"ז לא נמצא עליו לא עולה אמתית, ולא להמציא עלילת דברים שכבר הוחזק לנאמן ולא

היו מאמינים עליו עלילות שקר, **וכל שגיה ומשחת לא נמצא עליו**, וגם חפשו איזה עון עליו בעצמו חוץ מעניני הנהגת המלכות ולא נמצא עליו שום חטא ופשע, **אז אמרו שיוכלו למצוא עליו עלילה ע"י דת אלהיו**:

פסוק ז

השאלות:

(ח - ט) איך קבל מהם המלך דבר סכלות כזאת לגזור שלא יתפלל איש לאלהיו, התחת אלהי' הוא?, הלא גם המלך אל אלהים יתפלל? וגם למה לא יבקשו אז דבר מאדם, ואיך יתנו בזה תוקף למלכותו?, היש עצה נבערה מזו?,

אז הרגישו השרים האלה ובאו פתאום אל מלך, ואמרו לו שכל שרי המדינות הסכימו לקיים דבר, שמי שיבקש בקשה עד שלשים יום מן כל אלהים ואדם לבד מן המלך יושלך לכבשן האש, כי בשלשים יום הראשונים שהמלך בבבל באו אליו שלוחים מכל העמים והמדינות, ואמרו שהסכימו כדי לחזק מלכותו בעיני כל העמים, שבשלשים יום אלה, יביא כל איש בקשתו אל המלך בעצמו, בין הבקשות שיש לאדם מאדם, המלך מוכן למלאות בקשת כל שואל כי חפץ חסד הוא, וידו רחבה ופתוחה למלאות בקשת כל איש, וגם כל תפלה וכל תחנה אשר יתפללו לה' יביאו אל המלך כי ידו כיד אלהים למלאות כל חפץ, ובימי חסד האלה בתחלת מלכותו ימלא כל משאלות אנשים עד שאין צריך לבקש דבר מזולתו, וכל המבקש דבר מזולתו הרי זה כמכחיש טוב המלך וחסדו, או כמכחיש יכולתו, כאילו המלך אינו חפץ או שקצרה ידו מהטיב וממלאות בקשת כל שואל, הוא מחרף את המלך ויושלח לגוב האריות, ועז"א **לקימה קים מלכא**, ר"ל שבזה יחזקו את המלכות שיהיה לו קיום, שבזה יטה אליו לב כל העמים, בענין שפתו אותו שהוא לטובת המלך ולחזק מלכותו, וע"כ הסכימו לתקפא אסר על העובר שיהיה דינו כמורד במלך, ובקשו, א] שהמלך יסכים על הדבר, וז"ש **ובכן תקום אסרא**, ב] **שיכתוב ויחתמנו בטבעת המלך**, כדי שיהיה **כדת מדי ופרס** שכתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב:

פסוק יא

השאלות:

(יא - יב) למה מסר דניאל א"ע למיתה בשביל התפלה, וחי בהם כתיב, ומן הדין אינו מחויב למסור נפש רק על ע"א וג"ע וש"ד, בפרט שהיה יכול להתפלל בלחש שלא ירגיש אדם בו ורחמנא לבא בעי, ועכ"פ בחדר חשוך מוסגר שהחלונות אין מעכבים התפלה,

ומלשון הכתוב מבואר שלא נשמר כלל, וכי לא ידע כי בנפשו הוא?, ומז"ש כל קבל די הוה עבד מקדמת דנא, והלא היום כפשע בינו ובין המות?:

ודניאל אף שידע שנרשם הכתב, נכנס לביתו וחלונות פתוחים לו בעלייתו נגד ירושלם, ושלש פעמים ביום כרע על ברכיו והתפלל והודה לפני אלהיו כל עומת שהיה עושה לפני זאת, באר שאף שדניאל ידע מגזירה זאת, לא בטל תפלותיו ג' פעמים ביום ולא התחבא להתפלל בבית אחר שלא ידעו היכן הוא, או בביתו במקום מוצנע, רק נכנס לביתו ועלה אל העליה שהיו חלונותיה פתוחים לצד דרום שהוא לצד ירושלים, והתפלל בכריעה, בענין שכל השכנים יכלו לראות דרך החלונות הפתוחים שהוא כורע על ברכיו ומתפלל, אולם למה עשה כן, והלא לא היה מחוייב למסור נפשו בעבור מ"ע, בפרט לדעת הרמב"ן שתפלה דרבנן, והמלך לא נתכוין להעביר על דת, ולמה הכניס את עצמו בסכנה זו, מפרש **כל קבל די הוה עביד מן קדמת דנה**, ר"ל שדת המלך לא היה להעביר על דת, ולמנוע שום אדם מעשות חובתו המצווה עליו מאת ה', וטעם הגזרה לא היה רק שמי שירצה לבקש בקשה חדשה פרטית יבקשנה מן המלך והוא יעשה בקשתו, וא"צ לבקש מאלהים ואדם, אבל אין בכלל זה התפלה התמידית שאינו מבקש בקשה חדשה רק מודה לה' ומשבח ומתפלל עניני הכלל, כמו על החיים ועל סליחת עון וכדומה, שאין זה ענין אל המלך כלל, זה לא היה בכלל הדת לפי התכלית שניתן הדת הזה שהיה ענינו להגיד שהמלך מוכן למלאות בקשת כל שואל, וז"ש אחר שנודע לכל שדניאל מתפלל תפלה כזאת בכל יום שלשה פעמים תמיד מצד דתו, ועל זה אינו מוזהר מן המלך שלא כיון לזה כלל לבטל מצוה ולהעביר איש ממצות אלהיו ובהגזרה כתוב די לא יבעא בעו, דהיינו שלא לבקש בקשה, ובדניאל כתוב **מצלא ומודה**, והבדל גדול יש בין מתפלל ובין מבקש, שהתפלה לא תהיה רק לאלהים, ולא נמצא מאדם לאדם בשום מקום ששופך נפשו להשם לבד, וזה אינו כלל בכלל הפקודה, ועל זה בטח דניאל ולא התירא:

פסוק יב

אדין, אז באו האנשים ברגש ומצאו לדניאל מבקש ומתחנן לפני אלהיו, שינה הלשון שמצאו אותו מבקש, שהם היה דעתם להלשין עליו שבקש בקשה פרטית בתפלתו ועבר על מצות המלך:

פסוק יג

השאלות:

(יג) מז"ש על אסר מלכא, הלא אסר רשמת, מה רצו בשאלה זאת, והלא הדת כתובה בדתי פרס ומדי, והי"ל רק לאמר שדניאל התחייב מיתה כי עבר על הדת?:

באדין קריבו ואמרין קדם מלכא, ר"ל באשר ידעו שיש להצדיק את דניאל כנ"ל, והתיראו שהמלך כשיודע לו כונתם יפרש פירוש אחר בפקודה זאת לזכות את דניאל, לכן באו כשואלים **על אסר מלכא**, היינו שי"ל שאלה בזה, והא **הלא אסר רשמת די כל אנש דיבעא**, שאלו אם הוא איסור כולל על כל איש ואיש ועל כל מיני תפלה, כי הם מחליטים שהיא גזרה כוללת על כל איש וכל מיני בקשות, ועז"א המלך **אמת הדבר כדת מדי ופרס שלא תשוב**, והודה לדבריהם:

פסוק יד

באדין, אז מצאו מקום להלשין על דניאל, שלא נתן לב לשמוע להמלך ולאסורו:

פסוק טו

השאלות:

(טו) באיזה אופן רצה המלך להצילו וכי לא ידע כי כתב אשר נכתב בשם המלך אין להשיב?:

באדין, אז כאשר שמע המלך את הדבר מאד הורע בעיניו, ועל דניאל שם בל להצילו, פי' שאז חזר המלך מדבריו ואמר שגזרה זאת לא חלה על דניאל, באשר הוא מתפלל תפלה קבועה ג"פ בכל יום מצד דתו, לא בקשה חדשה על ענין פרטי, ואין ראוי להעביר על דת, ואין בכלל הפקודה התפלה הכוללת שאינה בקשה פרטית, [ומלת בל, כמו בלי ובלתי, שהוא מלת השלילה] אמר שדניאל אינו בכלל הגזרה ובל חלה עליו, ובזה השתדל עד בא השמש להציל אותו:

פסוק טז

באדין, אז רעשו על המלך ואמרו דע שדת מדי ופרס הוא, שכל איסור שיקים המלך לא **להשניה**, ר"ל שאין לעשות בו שנוים רק לקיימו כפי פשוטו, ולא לעשות בו פירושים ולשנות ענינו לומר שאינו חל על איש או ענין פלוני, ובזה נצחו את המלך:

פסוק יז

אלהך, המלך החזיק שאינו חייב מיתה ע"פ הדין, מפני שהוא מתפלל תמיד תפלה קבועה וזה אינו בכלל האיסור, ורק הם מטים משפטו, וע"כ אמר שמצד זה שאת פלח ליה בתדירא ואתה זכאי בדינך אלהים יצילך:

פסוק יח

והיתית, והובא אבן אחת והושמה על פי הגוב ויחתמה המלך בטבעתו ובטבעת שריו שלא ישתנה רצונו בדניאל, ר"ל שלא יהרגוהו אויביו ע"י אבנים, או שישחקו וילעיגו

לו באונאת דברים, וכן נחתמה בטבעותיהם בל יאמרו שנתנו לאריות בשר הרבה, ועי"ז הניחו את דניאל:

פסוק יט

אדין, אז הלך המלך להיכלו, ובת טוות, לן בתענית, ודחון, פי' ושולחן לאכול, וי"מ חדוה וי"מ פלגשיו, **לא הובא לפניו ושנתו נדדה ממנו**:

פסוק כ

אז המלך קם בשחר כשהתחיל להאיר קצת, [עמ"ש ישעיה (ט' א') על אור נגה עליהם], **והלך בבהלה לגוב האריות** לדעת מה נעשה בדניאל:

פסוק כא

וכאשר קרב אל בור זעק לדניאל בקול עצב, ולא ענהו דניאל מפני שלא הכיר את הקול שהיה עציב, **ענה המלך ואמר לדניאל, דניאל עבד אלהים חיים האלהים אשר אתה עובד אותו תמיד היכול להצילך מן האריות**, ר"ל אחר שהוא אלהים חיים יודע את עבדיו, ואחר שאתה עובד אותו תמיד בודאי רצה להצילך, נשאר השאלה על היכולת אם יכול להצילך:

פסוק כב

אז דבר דניאל עם המלך, אלהי שלח מלאכו וסגר פי האריות ולא חבלוני, יען שנמצא לי זכות לפניו, שלפניו היה לי זכות מה שהתפללתי, כי לא עברתי בזה מצות המלך, שהפקודה לא היה לבטל מצות ה', וז"ש **ואף קדמך חבולה לא עבדת**, לא עשיתי דבר נשחת, כי לא עברתי דבריך בזה, כאומר שאם הייתי עובר מצות המלך לא היה לי בזה זכות לפני ה' שצוה לירא את ה' ומלך, וגם ר"ל שהזכות עצמו שנמצא לי לפני ה' הוא היה המלאך שהצילני מן האריות, כמ"ש אם יש עליו מלאך מליץ להגיד לאדם ישרו, שמדבר מן הזכיות שהם מלאכים הפודים מרדת שחת:

פסוק כד

אז הוטב מאד [התשובה הזאת וההצלה] **אל המלך, ואמר להעלות לדניאל מן הבור ולא נמצא בו שום חבורה**, ובאר שהיה לו זכות מפני אמונתו שהאמין בה', ובזכות האמונה נעשה לו הנס הזה:

פסוק כה

השאלות:

(כה) למה צוה להשליך את האנשים לגוב האריות והלא לא באו בעלילות שקר והוא נתחייב מיתה כדין, ואם ניצול בנס בעבור זה לא נתחייבו המה מיתה, והלא נבוכדנצר

לא צוה להשליך לכבשן את האנשים שהלשינו על חנניה מישאל ועזריה הגם שגם המה נצולו בנס?:

וצוה המלך והשליכו את המלשינים אל הבור והאריות הדיקו את עצמותיהם, ובזה מבואר שהיו רעבים מאד ובכ"ז לא נגעו בדניאל וזה מגדיל הנס:

פסוק כז

מן קדמי, נתן פקודה שייראו את אלהי דניאל, כי כל אלה אלילים אין בם חיות כי הם כחות טבעיות בלי חיות ושכל, והוא חי וקים, הכוחות הטבעיות שייחסו להם העכו"ם אלהות, כמו האש שעבדו אותו הפרסיים בימים ההם יתגברו עליהם כחות אחרות מנגדות להם, המים מכבים את האש, ואינם מתמידים לעולם כי כל כח טבעי יש לו סוף, אבל **מלכותו די לא תתחבל** ע"י כח נגדי לו, **ושלטנה עד סופא** שהוא נצח:

פסוק כח

משיזב ומציל, וגם **עושה אתין ותמהין** ונפלאות למעלה מן הטבע כמבואר מן הנס שהציל לדניאל, שהיה על צד הפלא:

פסוק כט

ודניאל דנה הצלה וכו' **ובמלכות כרש**, ולמעלה [א' כ"א] אמר ויהי דניאל עד שנת אחת לכורש, ופי' הרי"א לפמ"ש היוסיפון שאחר שהושלך לגוב האריות בקש רשות להתפטר מעבודת המלך וללכת לשושן, והשיג רשות, וזרובבל נכנס בהיכל המלך במקומו, ובתוך כך מת דריוש ומלך כורש במקומו, ונתעכב שם עד עליית בני הגולה לירושלים, וגם כתב שהאגרת ששלח דריוש לכל העמים היה הקדמה אל חפצו ואל נדרו שנדר הוא וכורש לשלח רצונים חפשים לבנות בית ה', וע"כ הודיע גדולת מעשיו ונפלאותיו, למען ייראו את ה' אלהי ישראל:

פרק ז

פסוק א

בשנת חדא לבלשאצר, כבר ספר מסוף ימי בלשאצר ומלכות דריוש, רק כאן מתחיל החלק השני מזה הספר, שבחלק הראשון ספר קורות דניאל ומכאן יתחיל לספר נבואותיו, ובאו דבריו [חוץ מפסוק הראשון שהם דברי אנשי כנסת הגדולה שכתבו ספר דניאל כמ"ש חז"ל] בלשון מדבר בעדו, שהוא עצמו כתב כל הדברים כמו שהם, ופי' רי"א שבעבור שירמיה נבא על נבוכדנצר שיעבדו הגוים אותו ואת בנו ואת בן בנו, לכן במלוך בלשאצר בן בנו הראה לו ה' שבמהרה תכלה מלכות בבל והראה לו ג"כ

המלכיות שיעמדו אחריה, עד עת קץ, **דניאל חלם חזה**, ולא אמר חלם חלם, כמ"ש למעלה בנבוכדנצר להורות שהיה חלום נבואיי וגם מפני שעקר החלום היה מחזה שראה צורת ד' חיות. **וחזו ראשיה על משכביה**, כי יש חלומות שבאים ע"י התפעלות מרוצת הדם והנפש החיונית שמקורם בלב, הודיע ששורש החלום הזה היה ממיתרי המוח וכח השכל כי היה השפעה שכליית מעולם השכליים הנפרדים. [שכלים נפרדים בלשון הקדמונים פירושו מלאכים]. **באדין חלמא כתב**, שתיכף כשהקיץ משנתו כתב החלום כדי שלא ישכח ממנו דבר, **ריש מלין אמר**, מפני שהמכתב הזה דינו ככתבי הקדש אמר כל דבר בפיו טרם שהעלה אותו על ספר, שכן הדין בכותב כתבי הקדש ברוה"ק וכמ"ש במק"א, וגם ר"ל שכלל ענין הד' מלכיות שבאו בחלום זה כבר ידע ע"י חלום נבוכדנצר, רק שם לא באו רק ריש מלין ולא כל פרטי הדברים על זה אמר שריש מלין של חלום זה כבר אמר בפתרון חלום נבוכדנצר:

פסוק ב

ענה דניאל ואמר, מכאן יתחיל דברי דניאל עצמו, **חזה הוית בחזוי עם ליליא**, שבעת שראה החלום ראה ג"כ שהוא לילה, שלפעמים ידמה להחולם שרואה ביום והוא ראה שהוא לילה, וזה להורות שבאה הנבואה על הלילה הגדולה שהם הגליות, כמ"ש שומר מה מלילה, וגם זכריה אמר ראיתי הלילה כמש"ש, **וארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא**, שד' רוחות באות מד' רוחות העולם ונושבות בים הגדול ונלחמות בו וכבר בארתי בנבואת זכריה, שהד' מלכיות מצויירים בד' רוחות העולם, שכ"א מד' מלכיות י"ל ממשלה ומקום מיוחד בא' מד' רוחות העולם, גם בארתי שהד' מלכיות הם תמיד במציאות רק שבכל זמן תתגבר מלכות אחת שהוא רוח אחד מרוחות העולם ויתר המלכיות והרוחות נכללים בו, וראה את העולם בדמות הים הגדול כי סערת הרוחות ניכר יותר בים, וחיות הים גדולות מחיות היבשה, כאילו כ"א סוער בים להתגבר ולתפוש ממשלה, ועי"כ ראה.

פסוק ג

ארבע חיון רברבן סלקן מן ימא, שיצאו הד' מלכיות לתפוש ממשלה זאח"ז, והנה ברוחות מצייר כחות השרים העליונים המשפיעים על האומות, שהם עומדים בד' רוחות המרכבה כמו שבארתי שם, ויחזקאל ראה אותם בצורת חיות, ודניאל ראה החיות המשתלשלות מהם בממשלה בעולם השפל, וראה דמותם כתואר אחר כפי פעולתם בעולם התחתון ובאר שהיו רברבן, כי זולתם יש גם חיות אחרות קטנות, ר"ל מלכיות

קטנות, והם יגדלו מיתר המלכים ויוצאים מן הים למלוך בכפה, **שנין דא מן דא**, ובצורתם ראה שהם משונים זה מזה, כי כ"א י"ל ענין אחר והנהגה וטבע אחרת:

פסוק ד

קדמיתא כאריה, הראשונה שעלתה מן הים [כי לא עלו כא' רק זאח"ז] היה בצורת אריה, וכבר פי' חז"ל שרומז על מלכות בבל שמשלה אז, והיא היתה מולכת בכפה כאריה שהוא גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל והוא מלך על כולם, כי האחרים היו פחותים ממנו כמו שהתבאר בחלום נבוכדנצר שהוא רישא דדהבא והתבאר במרכבת יחזקאל שראה את החיה הזאת גם למעלה בצורת אריה, שכן אשור ובבל היה דגלם צורת אריה, עלה אריה מסבכו, ה' כאריה ישאג, כמש"ש. **וגפי די נשר לה**, זה מורה על מעופו בקלות לכבוש את העולם [כמ"ש חבקוק א'] כנשר חש לאכול, ויחזקאל המשילו לנשר ארך הכנפים, **חזי הוית עד די מריטו גפיה**, בעת שראה מלכות בבל כבר היו כנפיו נמרטים, כי בימי בלשאצר לא עשו חיל ולא נשאו כנפים עוד לכבוש ארצות ומדי ופרס לחמו בשעריהם ולא עצרו כח נגדם שכבר היו כנפיהם מרוטות בעת ההיא, **ונטילת מן ארעא**, ראה מיתת בלשאצר שניטל מן האדמה ונהרג, **ועל רגלין כאנש הקימת**, אז לא היתה עוד ארי טורף ושואג כי הוקמו על שתי רגלים שהם בבל וכשדים לבד ולא בתואר אריה רק בתואר רגלי אנוש חלושים ורפויי כח, ואח"כ **ולבב אנש יהיב לה**, נעשו חלשים ורכי לבב כבני אדם, כי אח"כ נשבת כל גבורתם ונשבתו מהיות עוד בין החיות:

פסוק ה

וארו חיוא אחרי, הוא מלכות מדי ופרס שכבשו את בבל ומלכו אחריהם, **דמיא לדוב**, שאין לו גבורה כמו הארי, כי הם לא מלכו בכפה כמו נבוכדנצר שמלך על אשור ופרס ומדי וכל הכ"ז אומות שחשב ירמיה (סי' כ"ה), וכן בחלום הצלם ראה את מדי ופרס בצורת הכסף שהוא פחות מן הזהב ואינו חזק כמהו, וחז"ל אמרו שאוכלים ושותים כדוב כמו שפרש"י ז"ל, **ולשטר חד הקימת**, כי באשר מדי ופרס היו שתי מלכיות מופרדות ודריוש מדאה קבל המלכות תחלה מצוין כאלו הדוב הלך תחלה בשני צדדים, פעם לצד מדי פעם לצד פרס, אבל אחר זה נשאר עומד בצד אחד, כי אחר שמת דריוש ירש כורש חתנו את כל המלכות ומני אז נשארה תמיד ביד פרס עד דריוש האחרון, **ותלת עלעין בפומה בין שניה**, שתפס שלש מלכיות שהוא מלכות בבל ומלכות אשור ומלכות מדי ופרס שהם שלשה צלעות העולם, ולכן מינה דריוש שלשה סרכין ממונה על כל המלכות כ"א על אחת מג' צלעות אלה, וצייר שאחז הצלעות בין שיניו כי הדוב אין מזונותיו מבשר דוקא וניזון גם מדברים אחרים, וכן תחלה לא השחיתו הפרסיים את הנכבשים תחתם

כמו נבוכדנצר שהיה כאריה שטרף רק בשר הרוגים, **וכן אמרין לה קומי אכולי בשר שגיא**, ובכ"ז פקדו עליה ע"י הנביאים שתאכל בשר הרבה בשר הרוגי בבל, שהנביאים נבאו שתשחית ותהרוג את כל יושבי בבל, וזה לא היה מטבע הדוב הזה רק ע"י גזרת ה', שכן נבא ישעיה ויתר נביאים:

פסוק ו

באתר דנא חזא הוית וארו אחרי כנמר, הוא מלכות יון, והנמר הוא ממין אריה ועז פנים יותר ממנו, כן אלכסנדר מוקדון היה חזק ועז פנים יותר מכולם, **ולו גפין ארבע די עוף על גביה**, כי גם אלכסנדר עף לארבע רוחות העולם כעוף השמים בזמן מועט לכבוש את כל ארבע רוחות הישוב, **וארבעה ראשין לחיותא**, כי אחרי מותו נחלקה מלכותו לד' ראשים כמ"ש עוד לקמן [ח' כ"ב] ארבע מלכיות מגוי תעמודנה, **ושלטן יהב לה**, אבל לה בעצמה שהוא אלכסנדר ניתן שלטון על כל הד' ראשים, כי רק אחרי מותו נתפרדו לארבעה אבל בחיה עצמה היו כולם בחיה אחת:

פסוק ז

באתר דנה חזי הוית בחזוי ליליא, כי בו ראה לילה ארוכה וגלות חשוך מאד, **וארו חיוה רביעיא**, היא מלכות רומי כמו שהסכימו רש"י והרמב"ן והרמב"ם באגרותיו, **דחילא ואימתני ותקיפא יתירא**, פי' הרי"א לפי שהצלחת רומי וממשלתה היה תלוי בג' דברים, באכזריות גדול להפחיד לב העמים שלא ימרדו בם, ועז"א **דחילא**, ובתבונה וחכמה רבה בסדר הנהגתם, ועז"א **ואימתני**, ובגבורה לנצח האויבים, ועז"א **ותקיפא יתירא**, ולפי שאלו המדות נמצאו גם ביתר החיות כמ"ש איום ונורא הוא וכמש"פ שם, לז"א יתירא שהיו בחיה זו ביתר שאת, **ושינין די פרזל רברבן**, לפי שהשינים טוחנים את המזון הדק היטב ועי"כ מכניסים אותו לגופם ומתהפך לעצם הניזון, ממשיל בו את מה שהיה ממנהג ממשלת רומי להפך את הממלכות הנכבשות תחתיה שיהיו גוף אחד עם מלכות רומי, רק הממלכות הרחוקות שלא הכניסו אותם תוך מלכותם והיו נפרדות היו שולחים לשם שרי צבאותיהם שהיו רומסים את העם ומשחיתים אותם, ונגד מה שבלעה מדינות גדולות אל תוכה אמר שהיה לה שיני ברזל גדולות לבלוע עצמות קשות, ועז"א **אכלה ומדקה**, ונגד המותר שלא הכניסה אל גופה ומלכותה, אמר ושארה ברגליה רפסה, **והוא משניא מן כל חיותא די קדמיה**, ר"ל שלא נדמית בשום דבר לחיות הקודמות, שהחיות הקודמות הגם שהיו ג"כ משונות זו מזו בצורתם היו דומות ג"כ באיזה דברים, אבל חיה זו משונה בכל דבר, ור"ל שהנהגת מלכותה וגבורתה ואריכת ימיה משונה לגמרי מן הקודמות, וגם אחר שהעמים שנכללו במלכות רומי תפשו אח"כ אמונות אחרות

משונות לגמרי מאמונות המלכיות הקודמות שהיו עובדי ע"א, נשתנית א"כ גם בזה, וכן אמר המלאך חיותא רביעתא תהיה בארעא די תשנה מכל מלכותא, **וקרנים עשר לה**, לדעתי הוא עצמו עשר אצבעות הרגלים שראה נבוכדנצר בחלומו על חיה הזאת, שכתבתי שבאחרית הימים תכלול מלכות רומי בתוכה עשרה ממלכות גדולות שהם ימשלו בכפה על כל הד' רוחות, והגם שתחלה היו כולם מלכות אחת, נתחלקו אח"ז לשתים, עד שלבסוף יהיו נחלקים לעשר ממלכות אשר יתר הממלכות הקטנות נטפלות אליהם, כמו שבחיה השלישית ראה ד' ראשים הגם שבעמדה בימי אלכסנדר לא היתה רק ראש אחד וגם אחרי מותו חלק אותה ע"פ צואתו לי"ב מושלים בכ"ז אחר שלבסוף היו לארבעה ראשים ראה אותה כן במחזה, כן ראה את רומי במחזה עם העשר הקרנות, שיעמדו בסוף בעקבות רגליה שהם עשר אצבעותיה ראה שורשם בראש החיה, שנשאה עשר קרנות תיכף, ר"ל שנכללו בה כל העשר מלכיות העתידות לעמוד והיו לראש אחד:

פסוק ח

משתכל הוית בקרניא, שהשכיל והבין הרבה בקרנות אלה, כי משם תצמח קרן ישועה, **ואלו קרן אחרי זעירה סלקת ביניהן**, פי' הרי"א שכיון על ממשלת האפיפיור אשר התחיל ברומי שהיה בתחלתו מעטה וזעירא והקסריים המושלים במלכות רומי (שכללה תחתיה כל העשר קרנות שיצמחו בה, לא החשיבוהו לכלום), ואח"כ גבר הקרן הזה בימי הקיסר קוסטאנטין שלקח את סילווישטרו האפיפיור שהיה נחבא במערה והביאו לרומי ונתן כתר הקיסריות בידו שהוא והבאים אחריו ימשלו ברומי ובאיטליא והקיסר הלך לקוסטאנטינא ובנה אותה ועשה שם מושב הקיסריים. **ותלת מן קרניא קדמיתא אתעקרה מן קדמה**, בזה נבוכו המפרשים מאד. וגם פי' רי"א לפי שטתו זר מאד עי' עליו, ולדעתי ראה ששלשה מן הקרנות שהם מן המלכים העתידים לישא קרן במלכות רומי הכלליית, ופרקו עול ממשלת האפיפיור מעליהם, ואם תבקשם תמצא שלשה מלכים אדירים חכמים ונבונים התפרדו מממשלת האפיפיור זה כמה מאות שנה, והיינו שנעקרו מממשלתו (הכוללת כל מלכות רומי), או אם תחשוב גם מלכות ישמעאל שהיא נכללת במלכות רומי הכוללת, ראה שהנפרדים מממשלתו התפרדו לשלשה חלוקי דעות באמונה, שהם דת מחמד, ושני חלוקי דעות בין אשר עשו שנויים בדתו, שכולם איתעקרו מן הקרן זעירא וחולקים על ממשלתו הדתית והמדינית. ובספור המלאך אמר ונפלה מן קדמי תלת, שיפלו ויתפרדו מממשלתו. ועז"א אח"ז ותלתא מלכין יהשפל, כי יהיה זמן שיתעקרו ממנו ואח"כ יפלו ממנו לגמרי ויתפרדו מממשלתו עדי עד, והוא יתאמץ להשפיל אותם, והקרי היא אתעקרה, **ונפלה**, בלשון יחיד כי לא יתעקרו ממנו

כולם בפעם אחת, כי היה זמן רע בין כ"א כנודע.- ויש מקום לפרש שהקרן זעירא רומז על מחמד, שצמח כמה מאות שנה אחרי זאת, והוא הקרן זעירא שהציע אמונתו ודתו לפני בני ישמעאל, והיה ג"כ קטן בתחלתו, ואח"ז נתגבר מאד וכבש האסיא"ה ויתר חלקי תבל, ובזה יתפרש מ"ש שתלת מן קרניא קמייתא איתעקרו מן קדמה, ששלשה ממשלות שמשלו מקדם, מן הד' ראשים של מלכי יון שמלכו אחרי אלכסנדר נעקרו מפניו ונכנסו תחת ממשלתו כנודע. ויוכל להיות שנכללו שניהם בחזיונו אחר ששניהם נכללים בחיה הרביעית, עמד הקרן זעירא בכל אחד משניהם, שהמשרה אשר התחזקה בעניני האמונה היא הקרן זעירא, כפי מה שציין אותה באותותיה, כמו שיתבאר, **ואלו עינין כעיני אנשא בקרנא דא**, ראה שהקרן זעירה הלז לא ידמה ליתר הקרנות שאין להם פה ועינים וכחם בנגיחה לבד שהוא כח גופיי ע"י מגן וחרב ומלחמה, כי כח הקרן הזה ע"י עינים ופה, העינים מציינים השכל והחכמה, שהם ישכילו ויחכמו אם בעיון וגם ישאו עין להביט בספרי התורה ודברי הנביאים ויתחכמו בכתבי הקדש כמו בני אנשא, ר"ל כבני ישראל, **ופם ממלל רברבן**, וכחו יהיה בפיו, אם שיהיו שלמים בחכמת הדבור והוכוחים כמו שיבאר עוד אח"ז, אם מה שכח הקרן אינו בחרב ומלחמה רק בפיו וקושר ומתיר הכל ברוח שפתיו, ובזה עשה קרב בימים הקודמים עם מלכים אדירים ויכול להם עד שנכנעו לפניו ויבקשו סליחה כנודע בקורות ימי קדם, עד שהקרן הזה נצח בפיו המדבר גדולות:

פסוק ט

חזה הוית עד די כרסון רמיו, שראיתי את החיה במחזה עד שיבא העת שיושלכו הכסאות, ופי' חז"ל בתנחומא אלו כסאות עובדי כו"ם שעתיד הקב"ה להפכן, עד די כרסון יתיב אין כתיב כאן אלא רמיו, וכן הוא אומר והפכתי כסא ממלכות, שר"ל שהכסא תצייר הממשלות וראה הפיכת כסאות עובדי עבודת אלילים, כמ"ש בחגי והפכתי כסא ממלכות והשמדתי ממלכות הגוים והפכתי מרכבה ורוכביה וירדו סוסים ורוכביהם איש בחרב אחיו, באר שזה היה ע"י המהומה שיתהוה בין העמים עצמם איש בחרב אחיו, או כפי' רי"א פי' שני שדבר על כסא השרים העליונים שרי האומות שיופסק כחם ושפעם, **ועתיק יומין יתב**, ר"ל הקב"ה שהוא נעתק מן הימים והזמן, ר"ל שאינו תחת הזמן, כמ"ש ויודעיו לא חזו ימיו [איוב כ"ד] כמש"פ שם, ישב על כסאו לשפוט את הארץ שזה מכונה הישיבה כמ"ש וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, **לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא**, הלבושים מציינים את הפעולות והמדות שבם יתלבש בעת הפעולה, שהמדות מכונים בשם לבושים כנודע, והראש מציין המחשבה כמ"ש וילבש

צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו (ישעיהו נ"ט:י"ז), וכמש"פ שם, והשערות מציינים התבקעות תעלומות המחשבה לחוץ כמו שהשער יוצא ממותרי המוח, (כמ"ש בפי' שב"ש בפסוק קוצותיו תלתלים, ובפסוק שערך כעדר העזים), ור"ל שהשם ב"ה בעצמו מלא חסד ורחמים, ולבושיו שהם מדותיו שבם יפעול אז יהיו רק צדקה ורחמים, שזה מצייר במראה הלבן, הפך האדום שמורה דין ושפיכת דם כמ"ש מי זה בא מאדום חמוץ בגדים, שפירשתי שבא בבגדים לבנים וברחמים, וגם במחשבותיו הנעלמים שיתגלו אז יהיו רק צדקה וישועה, כי אתו אין דין ואין רע רק טוב וחסד לפניו, רק **כרסיה שביבין די נור**, האש השורף ומכלה והדין הקשה יצא מן הכסא ולמטה, כמ"ש צדק ומשפט מכון כסאו אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו, ופירשתי שהאש לא יצא מה', כי ה' מלך תגל הארץ, כי לפניו חסד ורחמים, רק האש יוצא ממכון כסאו, וכבר בארתי בפירוש מרכבת יחזקאל שבעת ההנהגה הנסיית, תרד ההנהגה מעולם הכסא לעולם הגלגלים באמצעות החיות מניעי הגלגלים, שהחיות יקבלו מן הכסא, והם ינהיגו את האופנים לפי אשר יהיה שם הרוח העליון ורצון השי"ת, עפ"ז צייר שראה שביבי וזיקי אש הדין יוצא מן הכסא אל הגלגלים, ועי"ז נעשו גלגלוהי נור דלק, אש בוער באף ובחמה לכלות את הרשעים, עתה באר באיזה אופן ילכו שביבי האש מן הכסא אל הגלגלים, הוא כי.

פסוק י

נהר די נור נגד ונפק מן קדמוהי, ר"ל מן הכסא נמשך האש אל הגלגלים ע"י נהר של אש שהולך באמצעות החיות שמושכים האש אל האופנים, וכבר אמרו חז"ל מהיכן נפיק אמר ר' ירמיה מזיעתן של חיות, ומפרש מי הוא הנהר די נור, **אלף אלפים ישמשונה**, החיות ושרפי קדש המוכנים לשרת את הכסא ולהוריד שפעו אל עולם הגלגלים הם אלף אלפים, **והעומדים לפניו**, הם השרפים העומדים לפני הכסא שהם השרים העליונים אשר בעולם הכסא המשפיעים למטה והם גבוהים מן המשרתים, הם **רבו רבון**, שהוא יותר מאלפים, והוא **הנהר די נור די נגד ונפק**, ר"ל מושך ויוצא, הרבו רבון הוא האש הנמשך בעולם הכסא, והאלף אלפים הוא היוצא מלפניו אל עולם שלמטה ממנו, **דינא יתב וספרין פתיחו**, ועל הכסא יושב הדין לשפוט את העולם, כמ"ש והורדתי אותם אל עמק יהושפט, והספרים פתוחים לעיין במעשיהם ודינם:

פסוק יא

חזה הוית באדין מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללא, ראה שעקר הדין והעון הנכתב בספרים הוא על קול דברים הגדולים שהקרן מדבר, וכן קרן הישמעאלים, שהוא נביאם

נותן תורתם דבר סרה על האמונה האמתיית ועל ה', ע"ז בא עקר הדין, **חזה הוית**, וראיתי משפטו **עד די קטילת חיותא**, שהוא בנטול כח הישמעאלים והובד גשמה וכו':

פסוק יב

ושאר חיותא, יתר המלכיות **העדיו שלטנהון**, השלטנות הוא הממשלה ביד חזקה ובאכזריות, כמו ממשלת קסרי הרומים בעת החורבן, זה יוסר אז, **וארכה בחיין יהיבת להון**, וישארו בחיים להנהיג בלא שלטנות, היינו בנחת ובטוב שלא בדרך רצח **עד זמן ועדן**, עד שיגיע אחרית הימים הנועדים:

פסוק יג

חזה הוית כחזוי ליליא, עתה ראה מחזה חדשה, וגם אותה ראה עם הלילה כי עוד יהיה מחשך הגלות קים בעת יעיר השחר ויבקיע מבין ענני אופל, **וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתא**, מפני שבמראה הראשונה ראה ד' חיות עולות מן הים הסוער ע"י הרוחות, תחת עליית החיות מעומק תהום רבה ראה ביאת מלכות שמים מענני שמים ממרום, ותחת שאלה באו בצורת חיות טורפות, בא בחיר ה' בתואר בן אנוש, שהחיות יצאו ע"י מלחמות וסערות והיה ענינים לטרף טרף אדם אכלו, ומלכות ה' תבא ע"י ההשכלה בתורת ה' ועשות מצותיו שזה מיוחס לבן אדם משכיל, והחיות באו מתהום רבה ובן אנוש הלז הנוחל מלכות שמים יבא עם העננים, שהעננים הם אדים הדקים מלאי רוח קל העולה מן המים והליחות אל הרום ומשם גשם נדבות על הארץ יריקו, וכן תהיה ביאתו ע"י טל הרוחני העולה ע"י תורתו ומעשיו שהם ענינים נעלים מן החומר והגשם היורד הוא למטה לארץ, כמ"ש כי טל אורות טלך, וביאתו תתיחס לשמים לא לתהום רבה, כי יתנשא מן החומריית אל העליונים והרוחנים והוא עצמו מ"ש עני ורוכב על החמור, שיכניע את החומר והגשמיית, **ועד עתיק יומיא מטא**, ראה שיתנשא במעשיו הטובים למעלה ראש עד יקרב אל האלהים ואת אלהים יתהלך, **וקדמוהי הקרבוהי**, שאחרי שיתנשא ע"י מעשיו וטוב ההכנה להתקרב אל האלהים אז תבא אליו גם כן הסיוע מלמעלה ויקריבהו אל האלהים, כמ"ש ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני:

פסוק יד

ולה יהב שלטן ויקר ומלכו, פי' מהרי"א שתחת שבעת הגלות אבדו כל כח לב והובא מורך בלבבם, יתן לו שלטן ותוקף, ותחת שהיו בזוים ושפלים, יתן לו יקר, ותחת שלא היה לו מלך ושרים, יתן לו מלכות בארץ הקדושה, **עד שכל עממיא לה יפלחון**, וזה נגד היקר, ונגד השלטון אומר **שלטנה שלטן עלם**, כי השלטן הוא ביד חזקה, אוהב ומדרך הטבע ממשלת עריץ לא תאריך ימים אבל היא תתמיד לעולם, ונגד מלכו אמר **ומלכותה**

די לא תתחבל, שהמלכות היא מצד שהוא ראוי לזה, ולפעמים תתחבל המלכות אם יחבל מעשיו עד שלא יהיה ראוי עוד למלוכה, אבל מלכות זה לא תתחבל, כי רוח טועים יעביר מן הארץ ולא יחטאו עוד:

פסוק טו

אתכרית רוחי, (תרגום של קוצר רוח דכריה רוחיה) רוחי קצרה, **בתוך נדנה**, היינו בתוך גוייתי (שהגוף נדן ונרתק אל הרוח, כמ"ש על לא ידון רוחי באדם):

פסוק טז

קרבת, קרבתי אל אחד מן המלאכים העומדים לפני ה', **ויציבא**, ואת האמת שאלתי ממנו על כל זה, **ואמר לי**, באופן שפשר הדברים הודיע לי:

פסוק יז

אלה החיות הגדולות שהם ארבע, מורות כי **ארבעה מלכין יקומון מן ארעא**, (הקימה שאחריו מ"ם מורה שקם מן המקום להסתלק משם, כמו ויקומו משם האנשים (בראשית י"ח:ט"ז), הודיע לו שלא ראה הד' מלכיות בבחינת עמידתם ומלכותם שלפ"ז לא היה לו לראות את בבל שכבר עבר זמנה והגיע עת סלוקה, רק שהראו לו הד' מלכיות בבחינת סלוקם ובטולם, איך יסתלקו מן הארץ, וע"כ ראה גם את בבל העומדת לקום מן הארץ ולהסתלק ממנה, כמ"ש שחזי די מריטו גפה ונטילת מן ארעא, שזאת רצו להראות לו, וע"כ לא בא המלאך עתה לבאר לו דבר מן הד' מלכיות, באשר עקר כונת המחזה הזאת הוא להגיד סילוק הד' מלכיות ועמידת מלכות שמים אשר תבא בסוף כולם, ועז"א.

פסוק יח

ויקבלון מלכותא קדישי עליונין, ר"ל זה תכלית המחזה שלבסוף יקבלו המלכות אלה שהם קדושים בעולם העליון, וזה פי' הבר אנש נמטא עד עתיק יומין, כי התקדש ויקרב עד ה', ולפניו הקריבוהו, **ויחסנון**, והם לא יקומון מן ארעא רק יירשו המלכות עד העולם, ועד העולם הנצחי שיבא אחרי העולם הכלה ונפסד:

פסוק יט

אדין, **אז רציתי לדעת האמת**, (צביתי מענין רצון, ויצבא מענין אמת), על **החיה הרביעית**, אחר שנודע לו שקץ הימין יהיה אחר בטול החיה הרביעית רצה לדעת עניניה, א] ע"מ שהיא משונה מכולם, ב] ועל אימתה היתירה, והשינים של ברזל (והוסיף צפרנים של נחשת שזה לא הזכיר תחלה, כי במראה הצלם של נבוכדנצר ראה שאצבעות הרגלים הוא ברזל מעורב בחסף טינא, כי שם ציירו בהאצבעות המלכיות שיהיו בסוף, ובזו המראה נכללו כולם בהקרנים העשר, שכבר ראה העשר מלכיות בהתחלת עמידת החיה

הרביעית, כי תיכף תפשה מלכות על כל העשר ממלכות העתידים להתחלק לבסוף לעשרה חלקים, ולכן לא רמזו באצבעות הרגלים ענין מיוחד שיהיה מורה על אחרית הימים רק על כח החיה בהתחלתה):

פסוק כ

גם, שאל על העשר קרנות שבראשונה, ועל הקרן שעלה ונפלו מפניה שלשה קרנות והקרן הזאת עינים לה ופה מדבר גדולות:

פסוק כא

חזה הוית, וספר עוד שנזכר **שראה בעת חלומו שהקרן הזה עשתה מלחמה עם קדישי עליונים ונצחה אותם**, (והוא על שהכריחו את ישראל בימי קדם בעת רדיפת הדת, אם ע"י וכוחים אם ע"י גזרות קשות לעזוב את דתם, ויכלו להם בזה):

פסוק כב

עד שבא עתיק יומין ונתן די לקדושי עליונים, **והזמן הגיע והקדושים יירשו את מלכות שמים**, ר"ל כי הגאולה תלוי או בכלות הזמן המיועד, או בעת רצון גם לפני הזמן, על העת רצון שהוא אם יתקדשו בקדושה יתירה עד שיתקרב ה' אליהם, (שעז"א ועד עתיק יומין מטא וקדמוהי הקריבוהו, ואמרו חז"ל זכה וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתא, מבואר שזה מדבר על עת הזכות שיתקרבו אל ה' ע"י רוב קדושתם שאז נקראו קדישי עליונים ואז יגאלו מצד הדין והמשפט על צד זה אומר די אתא עתיק יומיא (שתהיה הגאולה ע"י ה') ודינא יהיב (כי תהיה מצד הדין) **לקדישי עליונים**, (כי תהיה ע"י גודל קדושתם), ועל צד הב' שיגאלו ע"י שיגיע הזמן (כמ"ש לא זכו בעתה), אמר **וזמנא מטה**, ואז **ומלכותא החסנו קדישין**, אז יקחו מלכות שמים מצד שהיא נחלתם אף שלא יהיו קדישי עליונים, רק קדושים יהיו לאלהיהם כמ"ש לא זכו עני ורוכב על החמור:

פסוק כג

כן אמר, והשיב לו המלאך, **החיה הרביעית**, מורה על מלכות רביעית שתהיה בארץ שתהיה משונה מכל המלכיות כנ"ל (פסוק ז'), **ותאכל כל ארעא**, הוא נמשל של השנים רברבן, **ותדושנה ותדקינה**, הוא הפי' של ושארא ברגליה רפסה:

פסוק כד

וקרניה, ועשר הקרנות מורים שמלכות זה תכלול בתוכה עשר מלכיות שיקומון ממנה בסוף, **ואחרן**, הוא פי' הקרן זעירא שיקום אחרי שתעמוד מלכות רומי ותתפשט על כל העמים (שיכללו באחרית הימים בעשר מלכיות), **והוא ישנא מן קדמיא**, ר"ל מכל

המלכיות שהיו עד ימיו, ע"י שלא יעבדו עוד עבודת אלילים וכו"מ כמו שעבדו בימי כל המלכיות, **ותלתא מלכין יהשפל**, כבר התבאר (בפסוק ח'):

פסוק כה

ולקדישי עליונין יבלא, שבימי רדיפת הדת, וכאשר עמד הקרן זעירא נביא הישמעאלים, כלו כמה צדיקים וקדושי עליון, **ויסבר להשניא זמנין ודת**, שמחמד נותן דת הישמעאלים שינה את הדתות, והעביר את המועדות. **ויתיהבון בידה עד עדן ועדנין ופלג עדן**, אחר שסתם ולא פירש איזה עדן, בודאי כיון על עת ידוע, והוא או ארבע מאות שנה מועד גלות מצרים, או ת"י שנה זמן שעמד מקדש ראשון, וכן פי' חז"ל וכל הקדמונים, רק שהם פירשו פלג עדן חצי זמן מארבע מאות או מת"י שנה, ולפ"ז כלו כל הקצים, והאמת הוא שפי' פלג עדן חצי זמן הכולל של עדן ועדנים, ואם נחשוב העדן ד' מאות שנה, שלשה עדנים הם אלף מאתים, וחצי עדן הוא שש מאות שנה, סה"כ ח"י מאות שנה, ויגיע הזמן בשנת תרכ"ח, שאז יכלו ח"י מאות שנה מזמן חורבן בית קדשנו ע"י הרומיים, רק זמן זה לא יתאים עם יתר הזמנים שיבואו בספר הזה, ומוכרח שהעדן הוא ת"י שנה כזמן עמידת בית ראשון, שלשה עדנים הם אלף ר"ל שנה, וחצי עדן הוא תרט"ו, סה"כ אלף שמונה מאות מ"ה שנה, ויגיע זמן הקץ בשנת תרע"ג, והוא מתאחד עם יתר המועדים הבאים בספר כמו שיתבאר, וזמן זה בא שנית בסי' י"ב שאמר המלאך לדניאל כי למועד מועדים וחצי תכלינה כל אלה, ואחר שהזמן סתום, וזמנים הידועים בימי דניאל היו שתים ארבע מאות ות"י, לא רחוק כי לכן הוכפל הדבר להודיע שכיון על ב' הזמנים שלמועד מועדים וחצי מזמן של ארבע מאות שהוא בשנת התרכ"ח תהיה ההתחלה, והדבר ימשך עד מועד מועדים וחצי מזמן השני הידוע שהוא ת"י של בית ראשון, ויגיע אחרית הדבר בשנת תרע"ג:

פסוק כו

ודינא יתיב, אח"ז בזמן הדין הגדול ישב ה' על כסא דין, זה פי' עמ"ש עד כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב, **ושלטנה יהעדון**, זה פי' עמ"ש עד די קטילת חיותא:

פסוק כז

ומלכותא, זה פי' מ"ש [פסוק י"ג] וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתא, ועי' מה שכתבתי [פסוק י"ד] וליה יהב שלטן ויקר ומלכו, אמר ומלכותא ושלטנא ורבותא יהיבת לעם קדושי עליון כנ"ל, ופי' שהבר אנש הם קדישי עליונים ומשיח אלהי יעקב בראשם:

פסוק כח

עד כה, גם זה מדברי המלאך, שא"ל שעד שתעמוד מלכות שמים מלכות הנצחי אז יהיה סוף כל הדברים, ותכלית מעשה ה' בעולמו, שכל הגליות והד' מלכים היו הכנה ואמצעיים אל התכלית הזה הנשגב שהוא סוף כל המעשים, **ואני דניאל רעיוני מאד והבהלוני וזיוי השתנה**, כי היה החזון בהתפעלות גדול יתר מאד באשר היה חזון נורא הצופה לזמן רחוק עד אחרית הימים, ובא עליו בכח גדול מאד, ומאז שמר הדבר בלבו ולא גלה הדבר לשום אדם, באשר נודע לו, כי עוד יבא לילה ארוכה ואפילה מנודח ולא רצה להכאיב לב אסירי התקוה:

פרק ח

פסוק א

השאלות:

(א) מ"ש חזון נראה אלי אחרי הנראה אלי בתחלה הם דברים מיותרים, הלא מבואר שהראשון היה בשנת א' לבלטשאצר והשני בשנת שלש?:

בשנת שלש למלכות בלשאצר, פי' הרי"א, שהחזון הזה השני בא להשלים את החזון הראשון, מפני שבחזון הראשון ידע דניאל ענין החיה הא' והד', שהחיה הא' הוא בבל שמלכה אז, והחיה הרביעית פירש לו המלאך ענינה, אבל החיה הב' והג' לא נתבאר לו מי הם המלכיות אשר יורו עליהם, זאת שנית שהחיה הא' והד' ראה את חורבנם, אבל חורבן החיה הב' והג' שהוא הדוב והנמר לא ראה, זאת שלישית שלא ידע מה יהיה ענין שתי המלכיות האלה עם ישראל אם לטוב אם לרע, כי החיה הא' כבר ידע שהוא המחריב הראשון, והחיה הד' באר לו כי לקדישי עליונים יבלה, אבל מעשה החיות האמצעיות עם ישראל נשארו סתומים, גם לא הבין הקץ של עדן ועדנים ופלג עידן, אם הוא לחשבון שנים או שמטות או יובלות או חשבון אחר, לכן באה המראה השניה לפרש את הראשונה, כמ"ש חזון נראה אלי אני דניאל אחרי הנראה אלי בתחלה, ר"ל שהוא פירוש ובאור לחזון הראשון, שבו באר לו היטב ששם המלכיות השנית והשלישית הוא פרס ויון, ושאלה יחרבו כי אם על ידי המלכיות הבא אחריו, ושהם לא ירעו לישראל, כי מלכי מדי ופרס הטיבו עם ישראל כנודע, וגם אלכסנדר כיבד את שמעון הצדיק ולא עשה רע בירושלים, עד הקרן האחת מצעירה שהוא אנטיוכס הרשע שהוא לבד הרע לישראל, ולכן דמה שתי המלכיות האלה בחזון הזה בבמהמות בייתות טהורות איל וצפיר העזים, שזה בבחינת הנהגתם עם ישראל לא ירעו ולא ישחיתו, ובחזון הראשון

דבר בבחינת מלכותם נגד יותר מלכי העמים שפגשום כדוב שכול וכנמר על דרך ישור, ואמר **נראה אלי דניאל**, כי החזון הראשון מכללות הד' מלכיות ראה גם נ"נ עוד קודם לדניאל, וגם יחזקאל ראה אותם במעשה מרכבה אבל הפרטות שראה בחזון הזה התיחד בו הוא לבדו:

פסוק ב

השאלות:

(ב - ג) למה כפל וארא בחזון, ואני בראותי, וארא בחזון, ואשא עיני וארא?, למה בחזון הראשון הראהו ארבע מלכיות ובחזון הזה לא הראהו רק שתים מהן, בראשון ראה אותם בצורת חיות טורפות ובחזון זה ראה אותם בצורת בהמות ביתות?:

וארא בחזון הנה נזכר פה ג"כ **וארא בחזון**, **ויהי בראותי**, **וארא בחזון ואני הייתי וכו'** **ואשא עיני וארא**, כוונתו שראה ג' דברים עתידים שבעת החזון לא היו עדיין במציאות, א] **ראיתי בחזון ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה** ואז בשנת שלש לנבוכדנצר לא היתה שושן עדיין עיר הבירה, שזאת נעשה אחר גדולת פרס, ודניאל ראה בחזון שעומד שם ושהיא עיר הבירה של עילם המדינה, ב] **ראה** בחזון שעומד על **אובל** שהוא נהר שנקרא אולי, נראה שמלכי פרס כרו נהר אחד יובל מים במדינה, כמו שעשו מלכי בבל בבבל כנודע, ונקרא אובל אולי, אובל מלשון יבלי מים ושמו אולי, וזה נעשה גם אחר גדולת פרס ואז לא היה עדיין במציאות, ודניאל ראהו במחזה קודם היותו, ג] החזון עצמו שעז"א.

פסוק ג

ואשא עיני וארא, והנה איל הוא מלכות מדי ופרס, **ולו קרנים** כי נשתתפו בו שני מלכיות, **והקרנים גבוהות** שכ"א מהם היה גבוה ונשא במעלתו, **והאחת גבוהה מן השנית** שכורש היה גבור ואיש מלחמה יותר מדריוש, **והגבוהה עולה באחרונה** כי דריוש מדאה קבל מלכותא תחלה ומלך שנה אחת ומת, ונפלה כל המלכות ביד כורש חתנו ומאז נשאר המלכות ביד פרס:

פסוק ד

ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה כי דריוש ואחריו כורש והמלכים שמלכו אחריו כבשו ארצות רבות בכל ג' רוחות אלה, ולא הוצרך להזכיר רוח מזרחית שפרס עמדה ברוח מזרח, **וכל חיות לא יעמדו לפניו**, שכולם נכנעו תחתיו גם פליופוי אבי אלכסנדר היה שולח מס לדריוש:

פסוק ה
ואני הייתי מבין, ר"ל מעיין אם תתמיד הצלחתו **והנה צפיר העזים** הוא מלכות יון, וקראו צפיר שהוא גדי קטן שהוא כאין נגד האיל העצום, **בא מן המערב** שיון מערבית לפרס, על פני כל הארץ שנכנסו היונים במדינת דריוש ובכל גבולו, **ואין נוגע בארץ** שלא עמדו בשום מקום רק מגמת פניהם עד המקום שהמלך במסבו, **והצפיר קרן חזות בין עיניו**, הוא אלכסנדר המקדוני שהיה גבור גדול והקרן היה בין עיניו, שהעינים מציינים הבינה והשכל, שכל מעשיו היו בחכמה והשכל:

פסוק ו
ויבא עד האיל, שקרב לעיר בירת המלך, **אשר ראיתי עומד לפני האובל**, ר"ל שדריוש לא זז ממקומו לצאת לקראתו שהיה אלכסנדר כאין בעיניו, ושלח לנגדו שר צבאו וצוה שיביאנו לפניו אסור בזקים, **וירץ אליו בחמת כחו** שנצח את שר צבאו במלחמה ורץ אליו בעצמו, ואז.

פסוק ז
וראיתיו מגיע אצל האיל, כי נלחם עם דריוש עצמו פנים אל פנים, **ויתמרמר** אליו, שעשה את עצמו מר אליו, כי דריוש בקש שלום ורצה לתת לו כסף וזהב ופלגשים ואת בתו לאשה ולא רצה להשלים אתו, **ויך את האיל וישבר את שתי קרניו** שהכניע מדי ופרס, **וירמסהו** כי דריוש מת אז, ולא היה מציל שכל המלכים עוזריו לא יכלו להצילו:

פסוק ח
וצפיר העזים הגדיל עד מאד, מלכות יון הרחיבה ממשלתה על כל העולם, **וכעצמו נשברה הקרן הגדולה**, שאלכסנדר מת מעצמו בחצי ימיו, **ותעלינה חזות ארבע תחתיה** שנחלקה מלכותו אחרי מותו לד' ראשים, **לארבע רוחות השמים**, והיה בלטמיאוס הראשון מלך במצרים לצד הנגב, וסליאוקי מלך באסיא ובבבל לצד הצפון ומזרעו היה אנטיכיוס הרשע, ואנטיכיוס הראשון מלך בפרס ובמלכות האסיאה שלצד המזרח, ופיליפוי אחי אלכסנדר מלך ביון לצד המערב, כי אלה גברו אחרי מותו:

פסוק ט
ומן האחת מהם יצא קרן אחת מצעירה, הוא אנטיכיוס עפרפהאנוס הרשע, כי סליקוס הראשון שהמליכו אלכסנדר בצפון על אשור ובבל הוליד את אנטיכיוס הגדול, ואחרי אנטיכיוס מלך בנו סליקוס גידיליקוי, שהי"ל ב' בנים והקטן נקרא אנטיכיוס, ובהיות אחיו הגדול במלחמה עם מלך מצרים וקראו לעזרה מסר אותו ביד צר והוא לקח את המלכות, והניח שני בנים סולאוקי הבכור והקטן היה אנטיכיוס הרשע ומת סליאוקי

והניח בן קטן ואנטיכיוס לקח את המלכות ממנו, א"כ היה צעיר מצד עצמו שלא היה המלוכה מגיע לו רק לבן אחיו הבכור, וצעיר מצד אבי אביו שג"כ לא היה ראוי למלוכה, וכמ"ש הרי"א, ובזה פי' מצעירה מן הצעיר, ששרשו מן הצעיר בלתי ראוי למלכות, וע"ז בא דגשות הצד"י, וגם פירושו כדעת הרד"ק שהיא תואר לנקבה מן מצער ודגש הצד"י לתפארת, שהוא עצמו צעיר ונבזה, **ותגדל יתר אל הנגב** כי נלחם עם מלך מצרים ולקח את ארצו מידו עד אלכסנדריא רק שהרומיים השיבוהו אחור, **ואל המזרח** הוא ארץ פרס, **ואל הצבי** הוא ארץ ישראל:

פסוק י

ותגדל עד צבא השמים היינו על ישראל מצד שהם צבא השמים, ר"ל מצד אמונתם שרצה להעבירם על תורתם מה שלא עשה כן שום מלך מהמלכיות הקודמים, **ותפל ארצה מן הצבא**, שהפילם משמים לארץ שלא יהיו עוד צבא השמים וגוי קדוש רק יהיו ככל עמי הארצות העובדים אלהי נכר, וגם הפיל מן **הכוכבים** שהם כהני ה' ומצדיקי הרבים ככוכבים. **ותרמסם**, שהרג חסידי ה' ורמסם:

פסוק יא

ועד שר הצבא הגדיל, ר"ל וכל זה ימשך עד שיגדל שר הצבא, שהוא מתתיהו הכהן ובניו המכביים, שהיה שר ישראל, מזה הצד שהם צבא ה', הגדיל עליו ונצחו, **וממנו הורם התמיד**, ומן השר הצבא הזה, ר"ל בסבתו נתרומם התמיד, שהתמיד שהיה בטל עד הנה על ידי היונים נתרומם ע"י כח החשמונאים ובזכותו והוחזר עבודת ה' על מכונו. והושלך **מכון מקדשו**, הוא חזון אחר, שמע בחזון שאחר שנתרומם התמיד והוקם המקדש על מכונו בימי החשמונאים, הושלך שנית מכון מקדשו של התמיד ויובטל שנית ע"י הרומיים בעת החורבן:

פסוק יב

וצבא תנתן על התמיד, ושמע בחזון שאז תנתן הצבא שהם ישראל עם התמיד, שניהם ינתנו ביד צר (ומלת על כמו על עולת התמיד יעשה, ויבואו האנשים על הנשים, פי' עם) וזה יהיה **בפשע** ע"י הפשעים שפשעו הפריצים בימי בית שני, **ותשלך אמת ארצה**, ומלכות הרומיים תשלך את האמת שהוא דת ישראל ותורת אמת לארץ בכמה גזירות ושמדות שגזרו להפר את הדת, ועשתה והצליחה, שהיא לא תפול במערה כמו היונים רק תעשה מעשיה ותצליח ימים רבים:

פסוק יג

ואשמעה אחד קדוש מדבר, מוסב למעלה, שכ"ז שמע שדבר אחד קדוש, כי האיל והצפיר עד הקרן שיצא מצעורה ותפול ארצה מן הצבא כל זה ראה במחזה, אבל מן מ"ש ועד שר הצבא הגדיל וממנה הורם התמיד זה לא ראה בחזון, רק שמע מקדוש אחד מן המלאכים המשפיעים הנבואה שדבר כ"ז והודיעו כ"ז בנבואה **ויאמר אחד**, ואח"ז שמע שקדוש **אחד אמר** להמלאך הנעלם שדבר את החזון הנזכר, ושאל אותו, **עד מתי החזון**, ר"ל עד מתי יתארך החזון שדברת, והוא החזון של התמיד, היינו מה שראיתי שיתרומם התמיד תחלה בימי החשמונאים ע"י שר צבא ישראל, ואח"כ **הפשע שומם** תת, ואח"כ יתנהו הפשע שיהיה שומם, **ושקודש** (דהיינו הבהמ"ק) יהי' **מרמס**, כמ"ש שיושלך מכון מקדשו וצבא והתמיד תנתן (ביד האויבים) ע"י הפשע, עד מתי יתארך זה:

פסוק יד

ויאמר אלי, והמשיב פנה בתשובתו אלי, (כי עקר התשובה היא בעבור שידע דניאל), **עד ערב בקר אלפים ושלש מאות**, הזמן עד שיהיה ערב דהיינו עד החורבן, שיבא ע"י הרומים, ועד שיהיה שנית בקר, היינו עד הגאולה העתידה, יתארך אלפים ושלש מאות שנים, ואז ונצדק קדש יוחזר הקדש אל צדקו כמקדם, דהיינו הבית המקדש וקדושת ישראל. וגם יל"פ שר"ל שאז יכופר הפשע וקדושת ישראל יצדק, שמאז והלאה יכירו כל העמים צדקם וידעו כי צדקו בתורתם ואמונתם, ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא. והנה אם נחשוב זמן זה בעת החורבן הראשון שהיה בשנת ג' אלפים של"ח, יגיע הזמן בשנת ה' אלפים תרל"ח, אולם ממה שאמר סתם ולא הזכיר שיתחיל החשבון מזמן החורבן, מבואר שהחשבון מתחיל מיום שדבר עמו המלאך, דהיינו משנת ג' לבלשאצר שאז ראה חזון זה, וזה היה בשנת ג' אלפים שפ"ח, ואמר שמן השנה ההיא עד שיהיה החורבן ואחריו הגאולה ימשכו אלפים וג' מאות שנה, ויגיע הגאולה לא יאוחר מה' אלפים תרפ"ח, וכבר בארנו שחשבון עידן ועדנים ופלג עידן מגיע לה' אלפים תרע"ג, שהוא ט"ו שנים קודם, מפני שמן הפסק ממשלת הקרן זעירא שבו דבר למעלה עד בנין המקדש והקרבת התמיד שבו דבר כאן, יתארך ט"ו שנים, שכבר מבואר בדחז"ל שימי ביאת בן דוד יתארך שבוע א' וימי גוג ומגוג גם כן יתארכו שבוע א' כמבואר בירושלמי דשביעית, הרי י"ד שנים עד בנין המקדש:

פסוק טו

ויהי בראותי, כי על החזון אשר שמע שהוא מפסוק י"א ואילך לא בקש בינה, שהבין את הדברים, ששר הצבא שהוא הכ"ג יגדל על קרן מצעירה וירים את התמיד, ושאח"כ

יוחרב המקדש, ושיארך זמן הנאמר שהיה זמן מפורש, כ"ז הבין בשכלו, רק את החזון אשר ראה לא הבין, שהוא מי הוא האיל והצפיר ויתר דברים שראה בחזון, וע"ז בקש בינה, ונראה לעיניו כמראה גבר שהוא גבריאל:

פסוק טז

ואשמע, כבר אמר שהדבור שנאמר באותו חזון מפסוק י"א ואילך דבר אחד קדוש פלמוני, וחז"ל נחלקו מי הוא, שבמדרש ב"ר מבואר שהוא הקב"ה בעצמו, כמ"ש ואשמע אחד קדוש מדבר שמעתי להקב"ה שהוא גוזר גזירות על ישראל, ועוד אמר בב"ר גדול כחם של נביאים שמדמין הצורה ליוצרה שנאמר ואשמע קול אדם בין אולי, ובתנחומא אמר ואשמע אחד קדוש מדבר זה מיכאל, שלדעתם מיכאל גבוה מגבריאל, כמ"ש ברכות (דף ה') מיכאל באחת גבריאל בשתים, שנאמר ויעף אלי אחד מן השרפים, וממאי דההוא אחד מיכאל הוא דכתיב והנה מיכאל אחד מן השרים הראשונים בא לעזרני, שמיכאל הוא מן השרים הראשונים ומשפיע על גבריאל שהוא במדרגה אחריו, וע"כ שמע קול אדם שהוא הפלמוני המדבר שהזכיר למעלה, שהוא משפיע על גבריאל, ואותו לא ראה כי הוא פלמוני ונעלם רק שמע קולו מבין הנהר מרחוק שהוא צוה לגבריאל להבין לו את המראה:

פסוק יז

ויבא, אז נתקרב גבריאל אליו, ונבעת, **ויאמר הבן כי לעת קץ החזון**, הודיעו שהוא חזון לימים רבים ולעתים רחוקות וכל שהדבר רחוק בזמן הוא נעלם יותר מעין החוזה וצריך בינה יתירה:

פסוק יט

באחרית הזעם, ר"ל אחרית ימי הזעם, **כי למועד קץ**, תחלה אמר לעת קץ החזון ויש הבדל בין עת ובין מועד, שהעת הוא העת הטבעי, שהוא מעצמו, והמועד הוא העת המיועד על ידי מי שיעדו, כמו עת הדתי או העת שיעדו הנביאים, תחלה באר לו שגם הזמן יחייב כ"ז, וכל ענינים האלה רצופים בסדור הכולל מימי בראשית, עד זמן תיקון העולם, והקץ יבא בעתו המחוייב לו מצד הזמן ועתה אחרי שהמלאך באר לו הדברים בנבואה הוא מחוייב גם מצד היעוד הנבואיי, לכן אמר כי למועד קץ, ויש הבדל ביניהם כי הדבר המחוייב מצד העת הטבעי ישנהו ה' לפעמים אם נשתנה מעשה העם לרעה, אבל היעוד הטוב שיעד בנבואה והגביל הזמן א"א לשנותו ומוכרח לבא בבוא המועד המיועד:

פסוק כ
האיל, באר לו את החזון שראה שהוא האיל והצפיר, ומ"ש **מלך** יון ר"ל מלכות יון, וקרא לאלכסנדר המלך הראשון, דהיינו למלכות הכללי שמלכו בכפה, כי כבר קדמו מלכים ליון קודם:

פסוק כב
ולא בכחו, שלא יהיו בניו או יורשי עצר רק יתחזקו אח"כ מעצמם, כי זה היה ימים רבים אחרי מותו:

פסוק כג
ובאחרית מלכותם כהתם הפושעים כשיכלו פושעי ישראל, שזה היה אחר החורבן, **עז פנים**, שלא יעוז בחרב ובגבורה רק בעזות, כמו שראה במראה הקודמת, **ומבין חידות**, כי יהיו חכמים גדולים ומבינים חדות של כתבי הקדש, ואלו עיינין כעיני אנשא בקרנא דא:

פסוק כד
ועצם כחו ולא בכחו, שיהיה לו כח גדול ולא יהיה זה ע"י כח וגבורה למלחמה רק בפיו, ובזה ישחית הנפלאות האמתיות הנמצאים בתורה ואשר עשו הנביאים לקיום הדת, **והצליח ועשה** ובזה יצליח עד **שישחית עצומים ועם קדושים**:

פסוק כה
ועל שכלו, והכל יעשה על ידי שכלו ותחבולותיו לא ע"י נבואה או רוה"ק, שהנפלאות שייחסם לעצמו יהיה בהמצאת שכלו, ובכ"ז **יצליח בידו**, **עד שיגדיל בלבבו**, לאמר אני ואפסי עוד, **ובשלוה ישחית רבים** שלא ילחם כלל רק בדבור פיו ישחית כל המתקומם כנגדו ובלתי נכנע למצותיו, **ועל שר שרים יעמוד**, שיעמוד ימים רבים למעלה מהשרים, **ובאפס יד ישבר**, אבל אח"כ יכלה כחו, ואז ישבר ויכלה כח ממשלתו, ובזה קצר פה כי כבר אמרו באורך במראה הקודמת:

פסוק כו
ומראה הערב והבקר אשר נאמר, מה שנאמר בסוף החזון שיהיה עוד ערב [שהוא גלות] ואחריו בקר שהוא הגאולה שאחריה, והגביל זמנו, [ואמר אשר נאמר, כי מה שפי' עד עתה, פי' את החזון אשר ראה ע"י מחזה, כנ"ל פסוק ט"ו], **אמת הוא**, ר"ל זה א"צ לפרש כי הוא אמת כפי פשוטו, עד שיבא הערב והבקר שאחריו ימשכו אלפים ושלש מאות שנה מיום החזון, **ואתה סתום החזון**. שלא תגלהו, כי לימים רבים, וכשישמעו שהגלות יארך כ"כ יתיאשו מן הגאולה ויכשלו בגלותם:

פסוק כז

ואני דניאל נהייתי ונחליתי ימים, אחרי זאת היה חולה ע"י בעיתות החזון. **ואקם**, ואחר שקמתי מחליי, **ואעשה את מלאכת המלך**, אז היה המעשה של בלשאצר שהיה באותו שנה שנקרא אל המלך לפתור את הכתב ועשה מלאכתו זאת, **ואשתומם על המראה**, ואז השתומם על המראה שראה, כי תיכף נתמלא ענין המראה, ותיכף עמד האיל בעל הקרנים, וע"כ ידע דניאל לפתור מראה הכתב תקל ופרסין שהוא שתנתן המלוכה ליד פרס שכבר ידע זאת מן המראה, **ואין מבין**, ר"ל וזולתו לא היה אפשר שיבין איש את זאת, רק דניאל ידע מפני שראהו קודם לכן במראה:

פרק ט

פסוק א

מזרע מדי, להבדילו מן דריוש האחרון שהיה ג"כ בן אחשורוש, אמר שהיה מזרע מדי, ושהוא דריוש הראשון שתפס מלכות כשדים מיד בלשאצר:

השאלות:

(ב) מ"ש בינותי בספרים למ"ש המפרשים שהוא על נבואת ירמיה, למה אמר ספרים והוא ספר אחד?, ואיך אמר למלאת לחרבות ירושלים וזה לא נזכר בנבואת ירמיה, ששם כתוב לפי מלואת לבבל שבעים שנה, ויש הבדל רב בין שתי הלשונות כמבואר?:

פסוק ב

בינותי בספרים, מפני שבירמיה [סי' כ"ה] אמר שיעבדו את מלך בבל שבעים שנה ואח"כ אפקד על מלך בבל, ויעוד זה נתקיים אז, ועוד אמר [שם כ"ט], כי לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקד אתכם, להשיב אתכם אל המקום ההוא, ויעוד זה לא נתקיים, וע"ז התבונן בספרים, ומצא בספר אחד שהיה כתוב בו, כי **מספר השנים אשר היה דבר ה' אל ירמיה**, [אינו כפי שכתוב בספר ירמיה שבידינו לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקד אתכם, רק היה כתוב בו] **למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה** אפקוד אתכם, שהיא נוסחא אחרת והיה הספר ההוא ג"כ מיוחס לירמיה, ויש הבדל בין שני הנוסחאות, שלפי הכתוב בספר ירמיה נחשב זמן הפקודה משעה שמלך נבוכדנצר שבשנת מות בלשאצר כלו השבעים שנה כמו שפרש"י בכאן ע"פ סדר עולם, אבל לפי נוסחת הספר שמצא דניאל שכתוב לחרבות ירושלים שזה היה בשמונה עשר לנבוכדנצר יהיה זמן הפקידה ח"י שנה אחר זה, ובאמת היה גם נוסחא זאת מקובלת מירמיה ואין סתירה ביניהם, שפקודה השניה הוא על בנין הבית שלא היה עד ח"י שנה אחריו, ודניאל חשב

שהיעוד הראשון תלוי במעשיהם אם יזכו, והיעוד השני תלוי בזמן, כמ"ש חז"ל זכו אחישנה לא זכו בעתה, וע"כ נתן פניו לתפלה למהר את הזמן ע"י זכות ותפלה, והרי"א פי' שבאשר הראו לו לדניאל בחזון הקודם שתארך הגלות אלפים שלש מאות שנה, חשב שחזר ה' מיעוד הטוב שיעד על ידי ירמיה, ע"י רשעת העם ופשעיהם, כמ"ש וצבא תנתן על התמיד בפשע, ולכן התפלל ויתודה להשיב חמה ולהחזיר את הגזירה.

פסוק ג

השאלות:

(ג) למה כפל ואתנה פני לבקש תפלה, ואתפללה ואומרה?:

ואתנה את פני, באשר רצה להתפלל בעד הכלל, היה צריך להכין א"ע לזה שיהיה ראוי לזה שיקובל תפלתו בעד כלל ישראל, ותחלה הכין א"ע אל התפלה, והיה זה בשני דברים, אם בתחנונים שבקש מה' שיתן לו מענה לשון, כמו שיעשו שלוחי צבור שראשית בקשתם היא זאת, כמ"ש ה' שפתי תפתח וכו', וז"ש **ואתנה את פני אל ה' לבקש תפלה ותחנונים**, היינו לבקש מאת ה' מענה לשון ודברים, שבם אדבר תפלה ותחנונים, וגם הכין א"ע ביתר הכנות בצום **ושק ואפר**:

פסוק ד

ואתפללה, ואח"ז **התפללתי** בעד עצמי, **ואתודה** את עוני, שכ"ז מתנאי הש"ץ שיזכה א"ע תחלה, ואחר ההכנות האלה התחיל התפלה בעד הכלל, **ואמרה אנא ה' האל הגדול והנורא**, בל יאמר שמסתפק ביכולת ה' לגאול אותם בזמן המיועד, או שמסתפק ביעודיו וברצונו הטוב, עז"א נגד היכולת ידעתי **שאתה הגדול והנורא**, ששם גדול מורה שהוא ראשית כל המסובבים ואחריתם, ושם נורא מורה על השגחתו הפרטית ויכלתו בכל דבר כמ"ש בכ"מ, ונגד הרצון ושמירת ההבטחה אמר ידעתי כי אתה **שומר הברית והחסד** ולא תשנה הבטחתך, אבל זה רק לאהביו **ולשמרי מצותיו**, רק להם ישמור בריתו וחסדו, לא כן אנחנו אשר.

פסוק ה

חטאנו, ויוכל להיות שהחטאים יגרמו שלא יבואו יעודיו הטובים ונגד החטאים במצות שבין אדם למקום אמר **חטאנו ועוינו**, החטא הוא מצד התאוה, והעון הוא מצד עוות השכל והכפירה, ונגד החטאים במצות שבין אדם לחברו, **אמר והרשענו**, שהרשע כולל לרוב בין אדם לחברו, ולא עשינו זה כמומר לתיאבון רק ומרדנו במרד ובמעל, ומפרש נגד חטאנו ועוינו אמר **וסור ממצותיך**, שהם מצות שבין אדם למקום, ונגד והרשענו אמר וסור **ממשפטיך**, שהמשפטים הם בין אדם לחברו, ונגד מרדנו אומר.

פסוק ו

ולא שמענו אל עבדיך הנביאים, וזה מרידה אחר שהנביאים דברו בשמך, ודבריהם באו לכללות העם, בין למלכינו ושרינו, בין לאבותינו בדורות הקודמים, ובין לכל עם הארץ, בענין שהיו שלוחים בכל הדורות ולכל פנות העם לגדולים ולקטנים, ואחר שהיו שלוחים דוברים בשמך ולא שמענו ה"ז כמורד במלך בפניו, כי שלוחו כמותו:

פסוק ז

השאלות:

(ז - ט) כפל לנו בושת הפנים וכל הלשון כפול, ואיך יחייב רחמים וסליחות כי מרדנו בך שזה מתחייב שלא יסלח ולא ירחם?:

לך, אומר הנה מצד העונש שבא עלינו לך ה' הצדקה, היה העונש בצדק, **ולנו בשת הפנים בכל הארצות** שבכל הארצות שהודחנו שם בגלות, אחר שיושבי הארצות ידעו שהיה הגלות **במעלם אשר מעלו בך** היה לנו בושת הפנים מצד יושבי הארצות על העונש, וזאת היה כולל בין **לאיש יהודה** שהוגלו בימי יהויכין, בין **ליושבי ירושלים** שהוגלו בימי צדקיהו, בין **לכל ישראל**, שהם עשרת השבטים שהוגלו בימי סנחריב, **הקרבים והרחקים** בין אלה שהגלו למקום קרוב שהם יהודה וירושלים, ובין עשרת השבטים הרחוקים, היה להם בושה בארצות על ענשם, אבל.

פסוק ח

ה'! לנו בשת הפנים אשר חטאנו לך, אנחנו בעצמנו לא על העונש אנו בושים רק על החטא, זה עקר הבושה לנו מה שחטאנו לה' ובושה זו כוללת גם למלכינו ושרינו שחטאו ג"כ, וגם לאבותינו הגם שהם לא השיגם העונש, יבושו על חטאם לה':

פסוק ט

לה' אלהינו הרחמים והסליחות, עתה אומר, שהרחמים והסליחות שנבקש אין אנו ראוים להם עד שיהיו הרחמים והסליחות מתיחסים אלינו, רק לה' יתיחסו **כי מרדנו בו**, שמי שחוטא בשגגה ונענש ירוחם באשר נענש שלא כמשפט, וכן יסלחו חטאו שהיה בשגגה, כמ"ש ונסלח לכל עדת בני ישראל כי לכל העם בשגגה, ואז יהיו הרחמים והסליחות מצד הנענש, אבל אנחנו מרדנו במרד ובמעל ואין אנו ראויים לרחמים וסליחות, ומה שירחם ויסלח לנו אינו בעבורנו רק בעבור כבוד שמו ובעבור ה' אלהינו לא בעבורנו:

פסוק י

ולא, וגם אח"כ ששלח נביאים מזהירים שנשוב אל דרך הטוב **לא שמענו בקול ה' וכו' ביד עבדיו הנביאים**:

פסוק יא

השאלות:

(יא - יג) למה כפל האלה והשבועה אשר כתובה בתורת משה וכו' כאשר כתוב בתורת וכו' וכל הענין כפול בלי צורך?:

וכל, ולא יחידים לבד, כי זה נעשה **מכל ישראל** בין המרידה שכולם **עברו תורתך**, בין מה שלא שמעו לקול הנביאים, שעז"א **וסור לבלתי שמוע בקולך**. **ותתך**, מוסיף לבאר איך פקרו לגמרי, כי הנה התוכחה כפולה בתו"כ ובמשנה תורה, והקללות שבמ"ת הם כפולים מן הקללות שבתו"כ, וכבר בארתי במקום אחר שהקללות שבתו"כ נאמרו על העתיד, אם בחקותי תמאסו, ואם עד אלה לא תשמעו לי, ואם גם בזאת לא תשמעו לי, שמביא עליהם התוכחה כדי להחזירם בתשובה ומביא המכות אחת אחת כמ"ש ויספתי ליסרה, אף אני אעשה זאת לכם, והקללות שבמשנה תורה הם הבאים להעניש על העבר, שאחר שהביא עליהם קללות שבתו"כ אחת ואחת, והם הקשו ערפם ולא רצו לשוב, אז יביא התוכחה שבמש"ת שכולם באים בפעם אחת למרק חטא העבר לכלא פשע ולהתם חטאות, מבואר שבעת יביא ה' התוכחה השניה שבמ"ת זה עדות שהעם הקשו עורף ולא רצו לשמוע על כל התוכחות שהביא עליהם אחת אחת כפי הכתוב בתו"כ, כי פקרו לגמרי ותלו הכל במקרה, כמ"ש ואם תלכו עמי קרי, וז"ש **ותתך עלינו האלה והשבועה אשר כתובה בתורת משה עבד האלהים** שהם הקללות שבמש"ת שהם באו באלה ובשבועה, [כמ"ש ארור האיש וכו', ונאמר לעברך בברית ה' ובאלתו, משא"כ קללות שבתו"כ לא באו באלה ובשבועה] והקללות האלה אמרם משה מצד שהוא עבד האלהים דהיינו שאמרם מפי עצמו, [ועז"א ותתך עלינו, שבאו כולם בפעם אחת כיוצק דבר בפעם אחת], **כי חטאנו לו**, כי הקללות האלה באו על חטא העבר:

פסוק יב

ויקם, **וזה הקים את דברו אשר דבר עלינו ועל שופטינו**, שהוא הקללה שכתוב במשנה תורה יוליך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך, וזה דבר עלינו ביחוד בימי יאשיה שמצאו הספר תורה נגללת בפסוק זה וה' דבר ביד חולדה הנביאה שיביא עלינו הרעה הזאת:

פסוק יג

כאשר, ר"ל וא"כ ממה שבאו עלינו הקללות שבמשנה תורה מבואר שהקללות שבתו"כ שהם באים על העתיד להחזירם בתשובה כבר באו ולא הועילו, וז"ש **כאשר כתוב בתורת משה** היינו הקללות שבתו"כ, **את כל הרעה הזאת באה אלינו**, הם כבר באו שבע ושבע שבעה פעמים עד גמירא, **ולא חלינו את פני ה'**, שהקללות האלה תכליתם אינו להעניש רק להחזירם בתשובה, ואנחנו לא שמנו לב **לחלות את פני ה' לשוב מעוניו ולהשכיל באמתך**, כי הלכנו עמו קרי ותלינו הכל במקרה ולא השכלנו שהיא תוכחות על עון, וע"כ יצא הקצף מלפני ה' להביא את הקללות השניות שבמש"ת שבאו להעניש על העבר, וז"ש:

פסוק יד

וישקד ה', כי התוכחות הראשוונת שבתו"כ אינם באים במהירות רק אחת אחת, אבל אחר שלא שמענו בקולו ובאו התוכחות השניות הם באו בשקידה ובמהירות כולם בפעם אחד, **כי צדיק ה' על כל מעשיו אשר עשה**, אחר שעשה כל מעשיו וכל ההשתדלות להחזיר אותנו בתשובה ולא שמענו בקולו, וא"כ צדיק הוא במה ששקד על הרעה כדי שנכיר ענשו והשגחתו:

פסוק טו

ועתה ה' אשר הוצאת, עתה שכבר קבלנו העונש ואנו בגלות החיל הזה, הלא גם במצרים לא היינו ראוים להגאל מצד מעשינו שגם שם היינו חוטאים רק הוצאת אותנו **ביד חזקה** בלא זכות וכשרון רק למען שמך הגדול לבל יתחלל, [כמ"ש בס' יחזקאל, שהמרו בו בארץ מצרים ויעש למען שמו], וז"ש **שהוצאת ביד חזקה ותעש לך שם כהיום הזה**, שעשית זאת למען שמך, הגם שאנחנו **חטאנו רשענו** גם במצרים, וכ"ש שראוי שתעשה זה עתה שכבר נתפרסם שמך יותר, כמ"ש ותעש לך שם כהיום הזה:

פסוק טז

השאלות:

(טז - יט) כל הענין ארוך וכפול?:

ה' ככל צדקותיך, **כמו הצדקה** שעשית לנו מקודם הגם שלא היינו ראויים, רק עשית מצד הצדקה העליונה, שגדרה שלא תשקיף על המעשים והזכות, כן **ישב נא אפך וחמתך**, א] תעשה זאת למען ירושלים והר ציון, וז"ש מעירך **ירושלם והר קדשך** כי הלא **בחטאינו ירושלם ועמך לחרפה** ויש חילול השם:

פסוק יז

ועתה, ב] תעשה זאת **מצד תפלת עבדך ותחנוניו**, ג] למען המקדש, וז"ש **והאר פניך על מקדשך השמם**, וגם זה תעשה **למען ה'** ששכן שמו בבית הזה ויש חילול השם:

פסוק יח

הטה, נגד מ"ש שמע אל תפלת עבדך אמר **הטה אלהי אזנך ושמע**, ונגד מ"ש שיעשה למען ירושלים והמקדש אמר **פקח עיניך וראה שוממתינו והעיר אשר נקרא שמך עליה**, ויש חילול השם, **כי לא**, עתה מסיים תחלת דבריו מ"ש לה' אלהינו הרחמים והסליחות, שהרחמים והסליחות יתיחסו אליו לא אלינו כמו שבאר כ"ז בתפלתו באורך, אמר נגד הרחמים **כי לא על צדקותינו אנחנו מפילים תחנוניו לפניך**, עד שיהיו הרחמים מתיחסים אלינו, **כי על רחמיך הרבים** אחר שאין לנו צדקה וזכיות, ונגד הסליחות אמר.

פסוק יט

ה' שמעה ה' סלחה, שתסלח למען ה', וגם אל תאריך זמן הגלות על ידי הפשע והעון [שע"ז בא להתפלל], ועז"א **הקשיבה ועשה** תיכף **ואל תאחר** את הזמן הקבוע מפי ירמיה, [שגדר האיחור הוא שמאחר זמן קבוע], וכ"ז תעשה **למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך**, שתחלה אמר על מקדשך השמם למען ה', ואח"כ הוסיף העיר אשר נקרא שמך עליה, ועתה הוסיף שגם על עמך נקרא שמך בענין שבין להמקדש בין להעיר בין להעם צריך לעשות מפני כבוד שמו:

פסוק כ

השאלות:

(כ - כא) ועוד אני מדבר ומתפלל ומפיל תחנתי, ועוד אני מדבר בתפלה כפל מבואר?: **ועוד אני מדבר**, תפלות אחרות שלא נזכר פה, והיה בתפלתו ג' סדרים, א] תפלה שגדרו שפיכת הנפש והדבקה באלהים, ועז"א **מדבר ומתפלל**, ב] ווידוי **ומתודה**, ג] תחנה שהיא בקשה פרטית, עז"א **ומפיל תחנתי** שהיא התחנה הפרטית בעבור **הר קדש** של אלהי שזה היה עקר תחנתו:

פסוק כא

ועוד אני מדבר בתפלה, שאחר שהשלים הסדר השני תפלה ווידוי ותחנה, שב להתפלל בשלישית כסדר הזה, וכשהתחיל בתפלה שהיא הראשונה בכל סדר, נגלה אליו המלאך **והאיש גבריאל מועף ביעף**, שעף מן השמים לבא אלי, וחז"ל אמרו שעף בשתי עפיפות כי גבריאל בשתים, שתחלה עף למעלה לקבל השפע מאשר עליו שהוא מיכאל, (שעז"א מיכאל באחת) ואח"כ עף למטה להשפיע הנבואה למטה:

פסוק כב

ויבן, נדמה לו שעף בעפיפה לדרכו כאילו אינו יודע מקומו של דניאל, רק כשנגע בו הבין שדניאל עומד שם, והתעכב שם לדבר עמו, **יצאתי להשכילך בינה**, נגד מ"ש דניאל בינותי בספרים, אמר לו המלאך שלא הבין הדבר כראוי, והוא ישכילהו איך יבין לפי האמת:

פסוק כג

בתחלת, בל תאמר שנשתנה הדבר ע"י תפלתך, כי תיכף בתחלה יצא דבר זה, **ואני באתי להגיד** שיען **שאיש חמודות אתה** נשלחתי לבא עד אליך, לא להשפיע אליך הנבואה מרחוק בחלום או במחזה, רק שתראני פנים אל פנים שזו מדרגה גדולה, **ובין בדבר** פי' רי"א שתבין היטב דברי ירמיה שלא הבנת אותם כראוי, ועל זה אמר בדבר, שהוא דבר הנבואה, וגם **הבן במראה** מה שאראך עוד נוסף על זה:

פסוק כד

שבעים שבעים נחתך, הודיע לו שהגזר שנחתך ונגזר על ישראל שיהיו בגלות שבעים שנה, הם שבעים שמטות, כי השבעים שנה היו בעון השמטות, כמ"ש אז תרצה הארץ את שבתותיה ואתם בארץ אויביכם וגו' (ויקרא כ"ו:ל"ד), וכן אמר בסוף ד"ה למלאת דבר ה' בפי ירמיה עד רצתה הארץ את שבתותיה, והיה הגלות לכפר על עון השמטות, ומסתמא חטאו באותם השנים גם בשאר עבירות, וא"כ חטאו במשך שבעה פעמים שבעים שנים שהם ת"ץ שנים, רק שעל יתר עבירות לא הוצרכו להיות דוקא בגלות, כי ע"ז סבלו עונשים אחרים כל ימי משך בית שני, שהיו כבושים תחת שלשה מלכיות, תחלה מדי ופרס ואח"כ יון ואח"כ רומי, שכולם הכבידו עול עליהם, וזה היה לכפר יתר עונות שחטאו בת"ץ שנים הללו, [שאף שרש"י (ביחזקאל ד') עשה חשבון השמטות בצירוף היובלות, אין הדברים מוכרחים, כי בל"ז לר' יהודה שסובר ששנת היובל עולה למנין שבוע אאל"כ, ובפשוט ידענו מעדות הכתוב פה שחטאו ת"ץ שנים, כי החשבון שעשה שם בימי השופטים שלא חשב רק ימים שבין שופט לשופט אינו מוכרח, שגם אל שופטיהם לא שמעו כעדות הכתוב, וחטאו לפעמים גם בחיי השופטים] וכבר התבאר ששיבת בית שני לא נחשב לגאולה המיועדת, כי הגלות הוחל מזמן גלות הראשון בימי נבוכדנצר וימשך עד הגאולה העתידה, ושיבת ישראל בימי בית שני וישיבתם שם נחשב מן הגלות, שלא היה להם נביאים ושכינה ואורים ותומים ומלך מבית דוד ולא התקבצו האובדים והנדחים, כי כל משך בית שני נדחו ונתפזרו עוד יותר בארצות שבים כנודע בדה"י לימים ההם, רק שהיה תנאי אם היו שבים אז בתשובה שלימה היה ממהר את

הקץ אז, וכשלא זכו נחשך הלילה עוד יותר ולא ישובו עד קץ הפלאות, וזה הודיע המלאך לדינאל שנחתך ונגזר זמן **שבעים שבעים**, **לכלא פשע** שהוא פשע בין אדם לחבירו וחטא לה', **ולכפר עון**, העון הוא על ידי עוות השכל והכפירה שהוא חטא ע"ג, **ולהתם חטאת**, שהוא החטא ע"י התאוה שהוא ג"ע שחטאו במשך זמן בית ראשון, **ולהביא צדק עולמים**, שאם היו שבים בתשובה והיה בא זמן הגאולה בסוף הת"ץ שנים היה מביא צדק עולמים, שכל בני העולם יכירו את האמונה האמתית ויצדקו בצדק במשפט, **ולחתום חזון ונביא**, שאז היו מקויימים נבואת כל הנביאים והחזון אשר חזו על הגאולה העתידה, והיו כולם מחותמים בטבעת המלך בחותמו של אמת, וגם ר"ל שאז תשוב הנבואה שנית כמ"ש אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג׳:א׳), **ולמשוח קדש קדשים** הוא הבנין השלישי שימשח ע"פ נביא שהמשיחה מורה על רוב קדושתו, (משא"כ הבית השני לא נמשח כי חסרו בו ה' דברים והיה עתיד ליחרב), וע"כ נחתך עונש ת"ץ שנים אם יזכו, ועונש ארוך וגלות כבד אם לא יזכו, וכבר באר מהרי"א, שאחר שהגאולה העתידה תביא צדק עולמים שכל בני העולם יכירו האמונה האמתית צריך לזה זמן יותר ארוך מגליות הקודמות, עי"ש:

פסוק כה

השאלות:

(כה) מ"ש ושבועים ששים ושנים תשוב ונבנתה רחוב וחרוץ, לא היה כן שהבית לא עמד רק ת"ך שנה שהם רק ששים שבועות, לא ששים ושנים?, וגם שפתח בשבועים שבעים ופרט רק שבעה וששים ושנים וחסר שבוע אחד?:

ותדע ותשכל מן מצא דבר, עפ"ז באר לו פרטי החשבונות מה שצריך להיות בשבעים שמטות הללו שנחתכו על עם ה', **להשיב ולבנות ירושלם**, ר"ל מן החורבן עד זמן שינתן להם רשות שישובו ויבנו את ירושלים, שזה היה בשנה הראשונה שמלך כורש שנתן רשות ע"ז שישובו בני הגולה, ושבו מהם רבים, ומשם **עד משיח** נגיד, ר"ל על משך הזמן שהמשיח יהיה נגיד ומושל, ר"ל כל ימי בנין הבית שהיה להם משיח, כ"ג שנמשח בשמן או נשיא ומלך שנקראו משיח, והוא יהיה נגיד ומצוה, הזמן הזה יתארך **שבועים שבעה**, **ושבועים ששים**, ועוד [**שבועים**] **שנים**, [**אשר**] **תשוב ונבנתה רחוב וחרוץ**, ר"ל שבועים שבעה שהם שבעה שמטות ימשכו עד להשיב ולבנות ירושלים, היינו מזמן חורבן הבית עד שנתן כורש הפקודה להשיב ולבנות ירושלים שהיה בשנת אחת למלכו, וכבר פירש"י שהיו שלש שנים יותר, [כי בשנת אחד לדריוש שהיה דניאל עומד בה כשנאמר לו החזון הזה כלו שבעים לכיבוש יהויקים צא מהם י"ח שנה שקדם כיבוש

יהויקים לחורבן ירושלים נשארו נ"ב], אלא מתוך שלא שלמה השבוע לא נמנה, **ושבועים ששים** יתארכו עד משיח נגיד, ר"ל עד זמן החורבן שעד שם המשיח מישראל יהיה נגיד ומושל בם, ושני שבועים יתארכו עד שתשוב ונבנתה רחוב וחרוץ, ר"ל מן הזמן שבטל הבנין בשנה הא' של כורש שכתבו שטנה ונבטל הבנין עד שתים לדריוש, שהגם שהיו י"ח שנה הלא לא חשיב רק מנין שמטות, ולא היה שם יותר מב' שמטות, לכן לא נמנה רק לשתים כמו שפרש"י למעלה, ובפרט שלפי מה שמבואר בעזרא החלו בבנין בשנה השנית בחדש השני, ואז כתבו צרי יהודה שטנה ועד שהלכו ובאו האגרות בחזרה לבטל הבנין לא בטל עד סוף שנת ב' או תחלת שנת ג' לכורש, ולפ"ז הראה לו ג' מנינים, מנין א' שבעה שבועים עד שיתן כורש הפקודה לבנות, ואז נתקיים מ"ש ירמיה שבמלאות שבעי' של בבל אפקד אתכם, שזה היה הפקודה הראשונה בימי כורש תיכף כשנחרבה בבל, מנין הב' שתי שמטות (ועוד איזה שנים שלא חשב שהם פחות משבוע), עד שהתחילו שנית לבנות ממש בימי דריוש, ובזה נתקיימה הנבואה השניה שמצא דניאל בספרים שכתוב למלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה, שזה נחשב מגלות צדקיהו שהיה י"ח שנה אחר גלות יהויקים, וזה תשובה על ספק א' של דניאל, ובית שני עמד ת"ך שנים, שהם ששים שבועים, שעז"א עד משיח נגיד שמשל על ישראל משיח ומושל מקרבם, ובצוק העתים, ר"ל שכ"ז בית שני יהיו בצוק העתים, כי היו תחת המלכיות, והיה להם צרות וצוקות לכלא פשע ולכפר עון מבית ראשון, וזה תשובה על הספק השני שהיה לדניאל ע"מ שראה שיהיה עוד שעבוד גליות:

פסוק כו

ואחרי השבועים ששים ושנים, שיהיה משיח נגיד ומושל עליהם מבני עמם, **יכרת משיח ואין לו**, שהמלך האחרון שהוא אגריפס נהרג ברומי, וכן הכ"ג האחרון נהרג ולא היה לו עוד מלך וכ"ג מעמו, **והעיר והקדש ישחית עם נגיד הבא** שהוא עם הרומיים, כי השחתת המקדש לא היה ברצון טיטוס רק עם הרומיים עשו זה מעצמם, כמ"ש. ביוסיפון, **וקצו בשטף**, וע"י השטף הזה יהיה קץ להקדש, שיהיה הבהמ"ק חרב **עד עת מלחמה**, ר"ל עד שיגיע עת מלחמת גוג ומגוג (**ועד עת**) **נחרצת שוממת**, עד העת שנחרץ ונגזר שיהיה שומם וחרב:

פסוק כז

והגביר, ספר איך יהיה ענין החורבן, ששבוע אחד בקש טיטוס מהם שישלימו אתו ורצה לכרות עמהם ברית ושלא יקבל מהם אף מס, בלבד שיכנסו עמו בברית שלום, וז"ש **שיגבר ברית לרבים שבוע אחד**, **וחצי השבוע** ג' שנים קודם החורבן **ישבית זבח ומנחה**,

בטלו הזבחים על ידי המלחמות **ועל כנף**, ע' שנה אחר החורבן העמיד אדיאנוס את צלמו במקום המקדש, על כנף של שקוצים, וזה ימשך עד **שתתך כלה ונחרצה על שומם** היינו על המחריב ששומם אותו והחריבו:

פרק י

פסוק א

בשנת שלש לכורש, אחר שראה דניאל כי כורש נתן רשות לבנות הבית, ועל ידי שטנה שכתבו צרי יהודה חזר ובטל את הבנין, התאבל על דבר זה, ובא לו הדבור להשקיט המית רוחו, דבר נגלה, כי מראה זו לא באה בכללות רק גלו לו כל הפרטים, **ואמת הדבר** באר לו דבר אמת מה שנעשה עתה, וגם **צבא גדול** מה שיעשה לזמן רחוק, **ובין את הדבר** במראה הזה בא להבין כל המראות הקודמות שהיו בם ב' ענינים **דבר ומראה**, ר"ל דברים ששמע בנבואה, ומראה שראה בדמיון, כמו האיל והשעיר וכד', וכ"ז הבינו לו עתה בפרטות בין **להבין את הדבר**, בין **בינה לו**, הבינו **במראה** להבין מה שראה במראה:

פסוק ב

בימים, שאז היה מתאבל שלשה שבועות, פי' רי"א נגד הג' מלכיות שראה שימשלו עוד בישראל, נגד כ"א שבוע א':

פסוק ג

לחם חמודות, שגם בלילה אחר התענית לא אכל לחם סולת נקי ולא שתה יין:

פסוק ה

לבוש בדים, שהם בגדי פשתן לבנים מורה על נקיותו מן החומר, ומתניו, כמ"ש בחשמל ממתניו ולמעלה נוגה המאיר ואינו שורף, ולמטה אש שורף ומה"ד, שמצד קבלת השפע יקבל חסד ורחמים שזה מרומז בלבוש הבדים הלבנים, וממתניו ולמטה הוא הכתם אופז שהזהב מורה דין שהוא מצד המקבלים אשר למטה:

פסוק ו

וגויתו כתרשיש, מה שנתגלם ולבש לבוש בהראותו לבני אדם הוא לבוש ספירי כתרשיש שכן האויר האית"ר מראהו כן, **ופניו כמראה ברק ועיניו כלפידי אש**, פי' רי"א שהשגת השכל הנבדל לשכל האנושי כברק המתנוצץ ונעלם, כמ"ש המורה בהקדמתו, **וזרעתיו ומרגלתיו כעין נחשת קלל**, פעולת ידיו ותנועת רגליו, מרומזים בידים ורגלים, ועניין נחושת קלל התבאר במרכבת יחזקאל על ונוצצים כעין נחושת קלל ע"ש, **וקול דבריו כקול המון**, כמ"ש ביחזקאל קול המולה כקול מחנה עמש"ש:

פסוק ז
וראיתי, **והאנשים**, פי' חז"ל שהיו חגי זכריה ומלאכי, שלכן הרגישו בדבר ונפל עליהם חרדה כי היו נביאים, ובכ"ז לא ראו את המראה שלענין ראיית המלאך פנים אל פנים היה מדרגת דניאל יותר מהם, כמ"ש הוא עדיף מינייהו וכו':

פסוק ח
ולא נשאר, ר"ל לא נשאר כח בגוף, וגם **הודי**, שהוא כח השכל **נהפך למשחית**, **ולא עצרתי כח**, גם מצד הכחות הנפשיות, שהם יתחזקו בביטול כחות הגוף, ויוכנו אל קבלת הנבואה, אבל פה בטלו גם כחות אלה ולא היה מוכן לקבל הדבור:

פסוק ט
ואשמע, ואחרי שמיעת הקול נתוסף החולשה עד שנרדם בתרדמת הנבואה:

פסוק י
והנה ובזה חזק אותו לעמוד, רק עמד מרעיד, וא"ל שהוא נשלח לבא אליו תיכף ביום הראשון, ע"ד והיה טרם יקראו ואני אענה, רק.

פסוק יג
ושר מלכות פרס עומד לנגדי, והיה מקטרג על בנין הבית ומטה לב מלך לבטלו **והנה מיכאל אחד מן השרים הראשונים**, שהוא גבוה במעלתו על יתר השרים ומשפיע עליהם, כדרך שת"י וקרא זה אל זה ומקבלין דין מן דין, **עמד לעזרני**, **ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס**, לשון אצל מענין ואל אצילי בני ישראל, שהם השרים המאצילים מחכמתם על העם, וע"י מיכאל **נותרתי** ניתן לי היתרון, להיות **אצל** ושר המשפיע של **מלכי פרס**, בענין שיש בכחי עתה להפך את לבבם לחסד על ישראל, כי השפעת השר הראשון עליהם תרד על ידי:

פסוק יד
ובאתי, אולם הגם שאוכל לנצח שר פרס, באופן שמלכות זה יהיה מלא חסד על ישראל, **באתי להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית**, שעתידים לעמוד מלכיות שלא אוכל לנצחם וירעו לישראל, **כי עוד חזון לימים**, שעוד יש חזון על שעבוד אחר שיבוא בימים הבאים:

פסוק טו
ובדברו, אחר שהוסיף לדבר עמו נבואות גדולות נתבטלו שנית כחות גופו ולא עצר כח לקבל שפע הנבדל בדברים עליונים כאלה, הנעלות מצד ענינם ומצד שהם לימים רבים ולעתים רחוקות:

פסוק טז
במראה, א"ל הלא מן המראה לבד נבהלתי עד שלא עצרתי כח, וכ"ש איך יוכל לדבר שלזה צריך כח יותר, וא"כ מעתה שתכין אותי אל הדבור **לא עצרתי כח וגם נשמה לא נשארה בי**:

פסוק יח
ויסף, לכן הוצרך לחזקו שנית, וא"ל **חזק** בגוף וחזק בכחות השכליים:

פסוק כ
הידעת למה באתי אליך, ר"ל שלא באתי בעבור דבר זה שהתענית בעבורו לבד, כי ע"ז **אשוב להלחם עם שר פרס**, כמו שפי' שעוד יעמדו שלשה מלכים לפרס ואצטרך להלחם עמו להפך לב כל מלך לטובה על ישראל, באשר נותר אצל מלכי פרס להשפיע עליהם כנ"ל, אבל ואני יוצא, אצטרך לצאת מלהיות אצל המלכים ומשפיע עליהם לב טוב על ישראל, **כי שר יון בא**, ושם לא אוכל להפך לבבם לטוב ולנצח שר יון:

פסוק כא
אבל, ובזה לא אוכל רק להגיד לך, את הגזרה שנרשמה מלמעלה בכתב אמת, וכמ"ש חז"ל אמת משנגזרה גזירה, וזאת לא אוכל לבטל, **ואין אחד מתחזק עמי על אלה**, ר"ל נגד שר יון לא יש מי שיתן לי חוזק נגד השר שלו לנצחו ושאהיה אני המאציל על המלכים האלה, אחר שהגזירה גזורה ויש לו סיוע מלמעלה, **כי אם מיכאל שרכם**, שהוא בעצמו מצד שהוא שר ישראל יוכל להשגיח שלא יכלו ישראל ולהושיע בדרך נסיי שלא באמצעות המלך ונצחון השר שלו להפך לבבו לטוב, רק על ידי נס ופלא, שבעת שישראל עומדים בצרה גדולה וקרובים אל הכליון יתעורר שר ישראל מצד ההשגחה הנסיית כמ"ש בתחלת (סי' י"ב):

פרק יא

פסוק א
ואני, פי' רי"א שבשנת אחת לדריוש, **עמדתי למחזיק ולמעוז** לדריוש, שהוא היה לבו טוב על ישראל, וכמ"ש ביוסיפון שנודע לדריוש מענין המכתב של המלאך ופתר של דניאל שנענש על ששלח יד בכלי המקדש, ונדר ליתן רשות לבנות הבית, ובזה היה המלאך למעוז לו להוציא הדבר מכח אל הפועל ע"י כורש חתנו:

פסוק ב

ועתה אמת אגיד לך, את אשר נגזר עוד על ישראל, **הנה עוד שלשה מלכים עמדים לפרס**, חוץ מכורש, **והרביעי** עם כורש, **וכחזקתו על ידי עשרו יעיר הכל**, שיעיר כל חיילותיו להלחם **את מלכות יון**, כי אז לא היה מלך מיוחד ביון, רק שופטי ארץ:

פסוק ג

ועמד מלך גבור, הוא אלכסנדר המוקדוני. **ומשל ממשל רב**, קצר בדבר מפני שכבר נודעו לו הפרטים במראה השניה:

פסוק ד

וכעמדו תשבר מלכותו, שמת בקוצר ימים, **ותחץ לארבע רוחות השמים**, התבאר למעלה (ח' ח'), **ולא לאחריתו**, לא תשאר המלכות לבניו אחריו, **ולא כמשלו**, שלא מלכו בכפה כמוהו, ומפרש מ"ש לא לאחריתו **כי תנתש מלכותו**, שהמלכות תעקר מביתו (עמ"ש ירמיה א' י'), ועמ"ש ולא כמשלו מפרש **ולאחרים מלבד אלה**, שחוץ מד' המלכים יהיו מושלים קטנים:

פסוק ה

ויחזק מלך הנגב, הנה בפירוש המראה הזאת נבוכו המפרשים, ולדעתי המראה הזאת באה לפרש את המראות הראשונות ועד פסוק ל"א הראה לו הפרטים שיתהוו במלכות יון עד אנטיוכיוס צורר היהודים, שראה ענינו במראה השניה (סי' ח') במ"ש ומן האחת יצא קרן אחת מצעירה וספר כל מה שיעבור במלכות יון עד בוא הקרן הצעירה, ושם עמד בספורו, כי כבר הודיע סופו שם במ"ש ועד שר הצבא הגדול, ומן פסוק ל"א התחיל לספר ממלכות רומי ולפרש מה שראה באותה מראה, במ"ש והושלך מכון מקדשו וצבא תנתן על התמיד בפשע, ויתר הדברים שכבר בא מחיה הרביעית במראות הקודמות וזה נמשך עד פסוק ל"ו, ומן פסוק ל"ו התחיל לספר מן המחזה שראה במראה הראשונה סי' ז' (פסוק ח' ופסוק כ'), וכן במראה השניה סי' ח' (פסוק כ"ג - כ"ו), ובספור הראשון יצאתי בעקבות הרי"א שפי' זה היטב ע"פ ספורי ד"ה, ובדרך הזה הלכו המפרשים האחרונים, לבד מן פסוק ל"א ואילך נטיתי לדרך אחר, מבואר בספורי דברי הימים הקדמונים שמן הארבע מלכים שמלכו אחר אלכסנדר, התחזקו אח"כ שנים לבד, מלך הנגב שהוא מלך מצרים הדרומי לא"י, ומלך הצפון הוא מלך אשור ובבל הצפוני לא"י, שפילקוס שמלך באשור ובבל ובנה אנטוכיא הוא ובניו כבשו פרס ורוב אסיאה ויון וכולם נקראים בשם אנטיכיוס, וממנו יצא אנטיכיוס הרשע שהצר לישראל, ומלכי הנגב נקראים בשם תלמי (פטאלעמיאוס) ע"ש תלמי הראשון שמלך אחר אלכסנדר והוא הרע

לישראל, ובנו הנקרא תלמי פולידיפוי, הוא אשר צוה להעתיק התורה ע"י שבעים זקנים והיה אוהב ישראל ושלח רצוצים חפשים, ועל תלמי הראשון אמר **ויחזק מלך הנגב**, **ומן שריו**, פי' ויחזק (מלך מן שריו) הוא סילייקוס ניקאטער, שהיה תחלה שר הצבא תחת תלמי והחזיק אח"כ במלוכה, **ויחזק עליו** ואח"כ החזיק על מלך הנגב, ומפרש נגד מ"ש ומלך מן שריו **ומשל**, שמשל על הצפון, ונגד מ"ש ויחזק עליו, כי **ממשל רב ממשלתו**, שממשלת מלך הצפון היה רב ממלך הנגב:

פסוק ו

ולקץ שנים יתחברו, מבואר בדה"י שעמדו אח"ז מלחמות שלחם מלך הצפון על מלך הנגב, ובאשר ראה מלך הצפון שעמדה עליו מרידה במדינתו, התחבר עם מלך הנגב לעשות שלום באופן זה, שתלמי פילידעלפיס נתן את בתו (ברעניצא) לאנטיכיוס טעהוס, על תנאי שיגרש את אשתו הראשונה (לאדיצע) (שהיתה אחותו מאביו והי"ל שני בנים ממנה), ושהבן שיולד מבת מלך הנגב יהיה יורש המלוכה, וז"ש **ובת מלך הנגב תבא אל מלך הצפון לעשות מישרים**, שבזה יתפשרו בדברי ריבות שביניהם, אבל אחר שילדה לו בת מלך הנגב בן, מת תלמי אביה, ואז החזיק טעהוס את אשתו הראשונה, ובאשר לא בטחה אז באמונתו וגם כי ידעה שע"פ דברי הברית שביניהם תגיע המלוכה לבן ברעניצא השקתה לבעלה סם המות, ואת בת מלך הנגב ובנה וכל אנשיה שבאו אתה ממצרים הרגה, ובנה סלייקוס צערווינוס ישב על כסא המלוכה, וז"ש **ולא תעצר כח הזרוע**, ר"ל שבת מלך הנגב לא תוכל לעצור את הכח של האיש זרוע, מה שבעלה הכריחה בכח הזרוע (היינו שלא ע"פ יושר רק בזרוע) להפרד מאתו, **ולא יעמד**, ואח"כ לא יעמוד מלך הצפון **וזרועו** כי יומת בסם המות, **ותנתן**, ובת מלך הנגב תמסר למיתה, **היא ומביאיה** השרים שהביאו אותה, **והילדה** היינו האומן והמגדל אותה, (שהיה לה כאב, כמ"ש אשר ילדה לעדריאל), **ומחזיקה בעתים** היועץ שלה שהחזיק אותה בעצתו לעתות בצרה.

פסוק ז

ועמד מנצר שרשיה, אז מלך במצרים תלמי אייערגעטוס אחי ברעניצא, שהוא נצר של בית אביה, **ועמד בנו**, היינו על כן מלכות אביו, **ויבא אל החיל**, מבואר בדה"י כי כאשר הרגיש ברעניצא שחושבים להרגה ברחה מפני אויביה והם צרו עליה, ואז התעוררו עמי ארם לעזרתה, וגם אחיה אייערגעטוס בא בחיל לעזרתה, ובתוך כך נהרגה כבר ואז התהפכו כל עמי הצפון לעזר למלך הנגב לנקום נקמת דמה, וז"ש שבא אל החיל, היינו אל חיל עמי הצפון שבאו לעזרתה והרג את לאדיצע ואת בנה, **ויבא**, וגם בא במעוז מלך

הצפון שלקח מיד סלייקוס צערווינוס בן אנטיכיוס טעהוס את כל ארץ צעליציאן עד הנהר חדקל ובארץ הנגב כל ערי המבצר עד בבל:

פסוק ח
וגם אלהיהם עם נסכיהם היינו מושליהם **יביאו ממצרים והוא שנים יעמוד**, שתי שנים עמד והיה לו מנוחה ממלך הצפון:

פסוק ט
ובא, אח"כ חזר מלך הצפון סלייקוס קאלליניקוס והשיב ארצות סוריא תחת ממשלתו, ובא בצי אדיר לכבוש האיים שתחת מלכות הנגב, וז"ש ובא (ר"ל מלך הצפון יבא) במלכות הנגב, אבל רוח סערה שברה את האניות והמלך נמלט לבדו **וישב אל אדמתו** בחרפה:

פסוק י
ובניו של מלך הצפון, **יתגרו**, **ואספו המון חיילים רבים**, ואחד מהם מת במלחמה ואנטיכיוס הגדול (שהוא האח הקטן הנשאר) הוא לחם עם תלמי פילפאטור ועז"א **ובא בוא** שאחד מהם בא, **ושטף ועבר**, וכאשר ראה תלמי כי חזק הוא ממנו שלח מלאכים להשלים עמו ועשו שלום על ד' חדשים, ואח"כ ראה אנטיכיוס שתלמי מתנכל עליו והשלום היה במרמה רק להרויח זמן ולהכין עצה וגבורה למלחמה, בא עליו שנית, ועז"א וישב, ששב שנית, ואז הצליח ובא עד מבצר של גבול מצרים (הנקרא ראפהיא), ועז"א **ויתגרה עד מעוזו**, (ר"ל של מלך הנגב כי שם נחתה גבורתו כמו שיתבאר):

פסוק יא
ויתמרמר, מלך הנגב היה רע מעללים ואוהב תענוגים רק כאשר ראה שבא בגבולו התעורר במרירות **ויצא ונלחם עמו עם מלך הצפון והעמיד המון רב** נגד מלך הצפון, **ונתן ההמון** של מלך הצפון בידו:

פסוק יב
ונשא ההמון של מלך הנגב **ורם לבבו**, וחשבו שכבר נצחוהו לגמרי ועי"כ לא רדפו אחריו עד החרמה. כי המלך שב אל תענוגיו, ולכן הגם שהמון של מלך הנגב **הפיל רבואות** מחיל מלך הצפון, בכל זה **לא יעוז**, כי מלך הצפון התגבר שנית, כמו שיבואר:

פסוק יג
ושב, מלך הצפון שהוא אנטיכיוס הגדול, **והעמיד המון רב מן הראשון** ונצח מלחמות רבות, **ולקץ העתים** שכבר עברו כמה **שנים** מעת המלחמות הקודמות, **יבוא בוא** שנית לסוריא וארץ מצרים שהיא תחת יד תלמי להלחם עם תלמי עפיפאנוס בן תלמי פיליפטור

הנ"ל, שהיה עדיין צעיר לימים והמלכות היה ביד אפוטרופסים, **ובא בחיל גדול, וברכוש רב** לצורך המלחמה:

פסוק יד

ובעתים האלה רבים יעמדו על מלך הנגב, שגם מלך מקדוניא ואחרים לחמו אז על מצרים ורבים מרדו בו, **ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון**, שהיהודים היו שונאים לתלמי ע"י אביו שעשה להם רעות ואמרו שלפי החזון והנבואה צריך שיגבר מלך הצפון ונתחברו עם אנטיכיוס וקבלוהו בכבוד ועזרו לו במלחמתו, ונכשלו לבסוף שאח"כ נהרגו מהם רבים עי"ז:

פסוק טו

ויבא, (סיום של פסוק י"ג) **שמלך הצפון** תגבר ידו, **וילכד ערי מבצרות** ממלך הנגב, **וזרועות הנגב** ר"ל צבאותיו, **לא יעמדו** במלחמה, והגם שישלח נגדו אח"ז עם **מבחריו**, והכרתי והפלתי, בכ"ז **אין כח לעמד**, כי לכד את מבצר צידון וגת שהיו למלך מצרים, ושריו ששלח לא יכלו להצילם מדיו:

פסוק טז

ויעש הבא אליו. מלך הצפון שבא בארצות מלך הנגב עשה כרצונו, שכבש מידו כל מחוזות סוריא שהיו למלך מצרים **ואין עומד לפניו**, **ויעמד בארץ** הצבי שם עמד עם מחנהו, **וכלה בידו**, ואז גמר הכיבוש הזה מארץ סוריא וכל הארץ היתה כולה בידו וברשותו:

פסוק יז

וישם פניו, אחר שכבש כל הארצות חוץ ממצרים אשר היו בידי סילייקוס נקאטור, שם פניו ללכת **בתוקף כל מלכותו**, ר"ל לכבוש את ארץ מצרים עצמה ששם תוקף מלכות מלך הנגב, וספרו בדה"י, שאז התירא שלא יבואו הרומיים לעזרת מצרים, לכן בחר לקחת את המלכות בערמה, ועשה א"ע כאלו רוצה להתפשר עם מלך מצרים, ויעד את בתו קעלאפטרא למלך מצרים וחשב שהיא תחזיק בידו לקחת מיד בעלה את מצרים, וז"ש **וישרים עמו**, שעשה פשר במה שנתן **לו בת הנשים** בת א' שהיה לו מנשיו, **להשחיתה** וחשב שעי"כ ישחית את מלכותו, בעזרת בתו, אבל בתו נשארה נאמנה לבעלה ולא הלכה בעצת אביה בזה, ועז"א **ולא תעמוד ולא לו תהיה**, כי היתה נאמנת לבעלה:

פסוק יח

וישם, אח"כ שם אנטיכיוס **את פניו לאיים** ולכד עוד הרבה איים שהיו בעלי ברית הרומיים, וגם נכנס באיי ארץ יון והתגרה בזה מלחמה עם הרומיים בעצת אניבאל שהסיתו לזה, **והשבית קצין**, ואז הקצין שמינו הרומיים על הארץ שם, נצח אותו במלחמותיו, ועז"א שהקצין (לוציאוס ספיציא) שר הרומיים, **השבית חרפתו**, ע"י שהכה אותו במלחמה, **בלתי חרפתו ישיב** לו, שכאשר שלח לבקש שלום מאת הרומיים, השיב שר הרומיים שהרומיים לא ירך לבבם עת יתנצחו ולא ירום לבבם עת ינצחו, ושגם עתה לא יבקשו ממנו רק מה שבקשו קודם שנצחו, והוא שיסתלק ממשלתו בחלק גדול מסוריען ושישיב הוצאות המלחמה י"ב אלף טאלענטע בי"ב שנים, וז"ש שלא בקשו לקחת כל מלכותו רק להשיב לו חרפתו ולא יותר:

פסוק יט

וישם פניו, אנטיכיוס הלך בחזרה למעוזי ארצו, לגוש את המס אשר התחייב לתת לרומיים, ושמע כי נמצא אוצר גדול בבית עכו"ם אחת, ושלל אותה, ועז"א חרה מאד אף העם והרגוהו בסתר ולא נודע מקומו איה, ועל זה אמר ונכשל **ונפל ולא ימצא**:

פסוק כ

ועמד על כנו, אחר אנטיכיוס הגדול מלך בנו סעליקוס פהלאפאטער, וספרו הכותבים שכל ימי מלכותו משך י"ב שנים לא עשה שום מלחמה וכל דבר רשום, רק מה שעבר בערים לנגוש המס שהיה צריך לתת להרומיים בכל שנה, וע"ז קראו **מעביר נוגש הדר מלכות**, שכל הדר מלכותו היה מה שהיה עובר לנגוש המס, (ובדרך הלצה אמר שזה היה כבוד הדר מלכותו), **ובימים אחדים ישבר** שמת ע"י קשר של עבדיו, **ולא באפים ולא במלחמה** לא היה לו אף ע"י מרד בפנים ולא מלחמה עם אויב מחוץ, רק שמת בסם המות:

פסוק כא

ועמד על כנו נבזה, הוא אנטיכיוס הרשע שהיה בזוי במדותיו ובמעשיו, **ולא נתנו עליו הוד מלכות**, כי אחיו הגדול השאיר אחריו בן יורש עצר וכמ"ש למעלה (ח' ט') יצא קרן אחת מצעירה, **ובא בשלוה**, כי במות אחיו היה ברומי ובא משם, **והחזיק מלכות בחלקלקות**, כמבואר בדה"י שע"י חנופה ודברי חלק פעל מאת שרים ואילי הארץ לעזור לי על המלוכה:

פסוק כב
וזרועות השטף ישטפו לפניו, הם חיילי העמים נשברו לפניו, **וגם נגיד ברית** מלך מצרים שהיה עמו בברית:

פסוק כג
מן התחברות, באר איך היה, שהלך למצרים לבקר את אחותו קלעאפטרא המלכה אמו של מלך מצרים, וע"י ההתחברות שהיה לו עם מלך מצרים שהיה דודו יעשה מרמה, ובא **במעט גוי** כדרך אנשי ברית, **ועצם** שם והתגבר כי לא נשמרו ממנו אנשי הארץ:

פסוק כד
בשלוה, עי"כ נכנס לשם בשלוה, **ובא במשמני מדינה**, ושלל מהם שלל רב ורכוש, וגם יחשוב מחשבותיו איך לכבוש מבצריהם, ועד עת, כי שב לנוח בימות החורף ולחזור לשנה הבאה, כי ג' פעמים בא לארץ מצרים:

פסוק כה
ויער כחו, בפעם השנית בא תיכף בכח גדול, ומלך הנגב (תלמי פאלימעטר) יתגרה למלחמה נגדו, אבל הוא שחד את שרי צבאותיו, וז"ש **ואוכלי פת בגו** של מלך הנגב **ישברוהו**, ועי"כ ישטוף את חילו ונפלו חללים רבים:

פסוק כז
ושניהם, אז בא בידו המלך פאלימעטא, ולא היה בידו בשבי, רק בקורבה, וכאשר המליכו בני המדינה את אחיו הקטן עווערגעטעס תחתיו, אמר כי לא בא רק לטובת אחותו וילך לו ממצרים אם ישיבו את מלכם הקודם על כסאו, והוא והמלך פאלימעטר אכלו על שלחן אחד באהבה, ובלבם היה להרע זה לזה, **ועל שלחן אחד כזב ידברו**, שאנטיכיוס הבטיח לו לחזק בידו את המלוכה וזה היה בשקר כי מחשבתו היה לקחת את ארץ מצרים תחת ממשלתו, ומלך הנגב הבטיח לו להיות סר למשמעתו וגם זה היה בשקר, **ולא תצלח**, כי במחשבתו היה שעי"כ תבער אש המריבה בין שני האחים ע"ד המלוכה, ובזה תבא מצרים תח"י, אבל עצה זאת לא תצלח, כי בלכתו עשו שני האחים שלום ביניהם והתקשרו ביחד, **כי עוד קץ למועד**, כי זה היה הכנה למפלתו:

פסוק כח
וישבו ארצו, אז שב שנית לארצו ברכוש גדול, ובעת ההיא יצא קול בירושלים שמת אנטיכיוס, ובא לשם הכ"ג הקודם אשר העביר אותו אנטיכיוס מפקודתו והושיב אחר במקומו, ורצה לגרש את הכהן השני ועי"כ חשבם כמורדים, **ולבבו על ברית קדש** להרע לישראל, **ועשה** וכן עשה שהרג מהם רבים **ושב לארצו**.

פסוק כט

למועד, אחרי ששמע ששני האחים עשו שלום ביניהם, אז הסיר המסוה מעל פניו, ובא שלישית למצרים, ועז"א **ולא כראשונה וכאחרונה**, כי עתה לא בא בלב ולב רק בא לקחת חלק ממדינת מצרים לעצמו ביד רמה, ומבואר בדה"י שאז שלחו אנשי מצרים לבקש עזר מן הסענאט ברומא והם שלחו אליו שליח שישוב תיכף לארצו, ואם יקשה עורף יש לו עמהם מלחמה, וז"ש.

פסוק ל

ובאו בו ציים כתים. שבאו הרומיים באניות, ועי"ז **ושב**, הוכרח לשוב ממצרים, **וזעם**, ואז רצה לכלות חמתו בישראל, וז"ש **וזעם על ברית קדש**, שרצה להעבירם מברית תורתם שהוא ברית קדש, **ושב**, וכן שב שנית, כי בא עליהם כמה פעמים להעבירם מדתם, והכחיד כל אשר ישמור דת ישראל, **ויבן על עוזבי ברית קדש**, שהתחברו עמו רבים מישראל אשר עזבו ברית קדש ונכנסו בדתו והיטיב עמהם, עד כאן ספר מעשה אנטיכיוס הרשע, ולא גמר סוף הענין איך אח"כ גברה יד החשמונאים, שזה כבר נאמר במראה השניה שנבא ג"כ עליו שהפיל ארצה מן הצבא ומן הכוכבים וירמסם, ושם באר שזה יארך עד **ששר הצבא הגדיל** שהוא מתתיהו ובניו, **וממנו הורם התמיד** והושב עבודת המקדש על מכונו, וזה סיום מעשה אנטיכיוס וקיצו, כי במראה זו לא בא רק להגיד לו הצרות שיבואו על ישראל, ולא בא להגיד לו תשועתם ע"י מתתיהו, שהיה ג"כ רק לזמן קצר שאח"כ באו הרומיים, ומעתה יתחיל לספר תוקף הצרות והחורבן שיהיה ע"י הרומיים:

פסוק לא

וזרועים, עתה באר סוף מה שהראהו במראה השנית מש"ש והושלך מכון מקדשו, וכן מ"ש במראה הג' והעיר והקדש ישחית עם נגיד הבא, עוד יעמדו זרועים וגבורים יותר ממנו היינו מאנטיכיוס, (מל' איש זרוע שהוא ערץ וגבור) שהם טיטוס וחיילותיו שהיו גבורים יותר, **וחללו המקדש המעוז**, מפני שהמקדש שהיה בימי הרומיים היה עז ומבצר נגד המקדש שעמד בימי אנטיכיוס שהיה מימי כורש והיה קטן ודל, אבל בנין הורדוס היה מבצר משגב ונלחמו משם ושגבו שם. ומטעם זה החריבוהו גדודי רומי, לכן אמר **המקדש המעוז**, וכן אמר למעלה והושלך מכון מקדשו שרומז על מקדש הורדוס, **והסירו התמיד** כמ"ש למעלה וצבא תנתן על התמיד בפשע, **ונתנו השקוץ משומם** זה היה אח"כ בימי אדריאנוס, שהעמידו פסל על מקום המקדש, וכמ"ש למעלה ועל כנף שקוצים משומם:

פסוק לב
ומרשיעי ברית יחניף בחלקות, עתה פירש לו מ"ש במראה הקודמת והגביר ברית לרבים שבוע אחד, שיחניף את הפריצים מרשיעי ברית וידבר אתם בשפתי חלקות למען יכרתו ברית עם הרומיים כמ"ש למעלה שם ועם יודעי אלהיו יחזיקו ועשו למלט את העם כמו ריב"ז וחבריו:

פסוק לג
ומשכילי עם יבינו לרבים, הם חכמי הדור שהבינו לרבים לעמוד באמונתם ונכשלו בחרב שנהרגו רבים אחר החורבן:

פסוק לד
ובהכשלם יעזרו עזר מעט. בימי בן כוזיבא, ואז נלוו עליהם רבים לפרוק עול הרומיים וגם מן המשכילים יכשלו כמו ר"ע שנשא כליו של בן כוזיבא, וזה היה לצרף בהם שעל ידם נצרפו חטאת ישראל **ולברר וללבן** עונותיהם, וכן יהיה **עד עת קץ**, שנהרגו חסידי עליון וכפרו על עונות הדורות, כי **עוד למועד** עוד יהיה כן פעמים רבות עד שיבא מועד הגאולה, שבכל גזרת השמד נהרגו קדושי עליון ותמיד נעזרו עזר מעט בל יכלו ישראל לגמרי:

פסוק לו
ועשה, עתה בא לבאר לו מ"ש לו במראה השניה ובאחרית מלכותם יעמוד מלך עז פנים שהוא המלכות והממשלה של הקרן זעירא, ועז"א **המלך** הידוע שראהו כבר במחזה הראשונה והשניה, הוא **יעשה כרצונו** כמש"ש ויסבור להשניה זמנין ודת, **ויתגדל על כל אל**, שיבטל עבודת האלילים שעבדו קודם לכן:
ועל אל אלים ידבר נפלאות, שהשריש שרשים באמונת האל, שהם נפלאים מן השכל, ויאמר שהם פלאות, **והצליח** באמונה זו, **עד כלה זעם** עד יכלה זעם ה' מעל עמו, **כי נחרצה**, הרעה שנחרצה על ישראל נעשתה מכבר בגזרת עליון:

פסוק לז
ועל אלהי אבתיו לא יבין, שאבותיו היו עובדים לצדק ונוגה, **ועל כל אלוה לא יבין**, שלא יעבדו רק להסבה הראשונה, **כי על כל אלוה יתגדל**, שיאמר שהוא נביא האל בארץ ומושפע ממנו ומכחו:

פסוק לח
ולאלוה, בכ"ז יכבד לאלהי מעוזים, שיאמר שי"ל עוז מאביו שבשמים, **על כנו** שיהיה עומד על כנו ובמקומו שיאמר שהוא שלוחו בארץ ועומד בשמו ובמקומו במלכות שמים

ולאלוה, מפרש מי אלהי מעוזים, שהוא **אלוה אשר לא ידעוהו אבתיו**, כי אבותיו לא האמינו בו, ולא היה מעמם ומשבטם, יכבדוהו **בזהב ובכסף**:

פסוק לט

ועשה, שיעשה **מבצרי מעזים** גבוהים ורמים מאד, וירבה כבוד להמבצרים בזהב ובכסף, **והמשילם ברבים** שכולם יתנו מס אל המבצרים האלה:

פסוק מ

ובעת קץ, עתה נבא מה שיהיה באחרית הימים, אז מלך הנגב יתנגח וילחם עמו, **וישתער** עליו מלך הצפון אמנם מלך הצפון יריב ריבו ויסער להצילו. וכבר התבאר שמלך הנגב יהיה להם אז מלחמה עם גוג ומגוג הבא מצפון, לכבוש ירושלים, ומלך הנגב יהיה כנגדו, **ובא בארצות**, אח"כ יבא בארצות של ארץ ישמעאל **ושטף ועבר** שם בחיילותיו:

פסוק מא

ובא, עד שיבא לארץ הצבי לכבשה, **ורבות יכשלו**, ארצות רבות מארץ המזרח יהיו נכשלים וחלשים מלעמוד לפניו, רק אדום ומואב ימלטו מידו:

פסוק מב

וישלח ידו, לשלול שלל ולבוז בז. **וארץ מצרים**, שיכבוש גם ארץ מצרים כמו שנבא ע"ז ביחזקאל סי' ל"ב כמש"פ שם, **ולבים וכשים במצעדיו**, שאנשי כוש הוא אביסיניאן יעזרו לבני אדום, ולפי הנראה מיחזקאל סי' ל"ח נראה שמלת במצעדיו מוסב על כולם ומשל במצעדיו בכל חמודות מצרים ולובים וכושים שישלול את כולם, והם יהיו בעזרת בני המזרח:

פסוק מד

ושמעות יבהלהו, שאח"כ יתעוררו חיילות לנקום נקמת אחיהם, כמ"ש ביחזקאל והוא יצא בחמה להשמיד וילחם כנגדן:

פסוק מה

ויטע אהלי אפדנו בין ימים, כמו שהתבאר זה ביחזקאל (סי' ל"ט) גיא העוברים קדמת הים וחוסמת היא את העוברים, ושם **יבא עד קצו** כי שם יפלו המון גוג כמש"ש וקרבו שם את גוג ואת כל המונו וכו':

פרק יב

פסוק א

ובעת ההיא יעמד מיכאל, כמו שבארתי למעלה שבעת שמערכת השמים והטבע יחייב לישראל כליון לגמרי אז יעמוד מיכאל ע"פ ההשגחה הנסיית שהיא למעלה מן המערכה ומשדד אותה, כי הוא מן השרים הראשונים הגבוה משרים המנהיגים המערכה, ומפרש למה יעמוד מיכאל כי **והיתה עת צרה**, ר"ל שלפי המערכה יחוייב אז עת צרה שלא היה כמוה, ולכן יוכרח מיכאל להצילם ע"ד הפלא, **ובעת ההיא ימלט עמך**, ר"ל הצדיקים. שע"ז **כל הנמצא כתוב בספר**, כמ"ש כל הכתוב לחיים בירושלים, או מי שי"ל זכיות שנכתבין בספר זכרון כמ"ש בסוף מלאכי אז נדברו יראי ה' וכו' ויכתב בספר זכרון לפניו וכו' והיו לי ליום אשר אני עושה סגולה שהוא על עת העתיד כמו שמפרש שם:

פסוק ב

ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, באר לו שבאותו עת יקומו המתים ויחיו, ובאר בזה כמה פנות, א] שיקומו בגוף ונפש כמו שהיו בחיים, שלכן קראם בשם ישנים, כאיש הישן שנפשו חוזרת אליו ויקיץ משנתו, ב] שלא יעמדו כולם רק מקצתם, ג] שיקומו בין מן הצדיקים בין מן הרשעים, ד] שיקבלו אז גמול מעשיהם אלה **לחיי עולם ואלה לחרפות**, וכבר באר מהרי"א שתהיה תחה"מ מצרנית אל הגאולה, כי רבים אשר סבלו בגלות ומסרו נפשם על קדושת השם בל תאמר אבד סברם, וכן הרשעים שהרעו עמהם, משניהם יקיצו, אלה לחיי עולם כמו שקצו בחיי הגוף ומסרוהו להרג בעבור כבוד שמו, ואלה לקבל ענשם ולראות הצלחת העם אשר ענו ואשר דקרו, ועוד בזה תכלית לדעתו שיקומו אנשים שהיו נרשמים בכל דור והם יגידו ויספרו להחיים מי החשוב באותו עולם, ואיזהו האמונה האמתית, ובזה יתודע לכל העמים אמתת האמונה ויהיה ה' אחד ושמו אחד:

פסוק ג

והמשכילים יזהירו אז **כזהר הרקיע**, כי יזוכך חמרם ויוסר עכירת היצה"ר והעפר, ומצדיקי הרבים כמו שהאירו עינים ללמד צדק לרבים, כן יאירו ככוכבים לעולם ועד מדה כנגד מדה:

פסוק ד

ואתה דניאל, מפני שידע שהזמן רחוק מאד, א"ל שיהיו **הדברים סתומים עד עת קץ**, כי לא יעלה על מחשבתם שהזמן רחוק כ"כ, וכ"א יחשוב שיגיע הזמן בעת חייו, וע"כ

יהיה הזמן נעלם, אבל בעת קץ יוסר הספק, וכל שיתקרב הזמן יהיה הספק מועט, כי זאת ידענו שהגאולה מוכרחת לבא קודם האלף השביעי, וא"כ בזמן הקודם היה הודאי (שהוא הזמן שכבר עבר שידענו בודאי שהוא לא היה הזמן המיועד) מועט, והספק (שהוא הזמן העתיד עד אלף השביעי) היה מרובה, אבל כל שיתקרב הזמן לאלף השביעי יהיה הודאי מרובה יותר, והספק יתמעט יותר, ועי"כ תרבה הדעת:

פסוק ה

וראיתי, ראה השדים שבשמים המושלים בכל משך הזמן ההוא, הם עומדים אחד הנה. **ויאמר**, פי' וכ"א מהם אמר לאיש **לבוש הבדים מתי קץ הפלאות**, כי ממשלתם מוגבלת עד הזמן ההוא ולא נודע להם מתי תכלה ממשלתם:

פסוק ז

ואשמע שהאיש נשבע, כי הגאולה תלויה בשני זמנים, זכו אחישנה לא זכו בעתה, ולא יכול לשבע שלא תהיה הגאולה קודם לזה כי יוכל להיות שיזכו קודם, רק נשבע שלא יתאחר מזמן הזה ושאז יכלו הצרות הנאמרים למעלה, ולפי' רי"א שאז תכלינה ממשלות ישמעאל בעצמו, ודבר הנאמר בשבועה א"א שישונה בשום אופן, כי הוא הזמן האחרון שמוכרחים להגאל אז, וכבר בארתי זמן הזה למעלה במ"ש עדן ועדנים ופלג עידן. א"ל אחר שיכלו מועד ומועדים וחצי מן הזמן הכולל, ובעת שיכלה נפץ יד עם קדש, דהיינו זמן פיזור עם קדש ונפוצתם מה שאזלת יד ואפס עצור ועזוב, אז תכלינה כל אלה, והרי"א פי' שתכלינה ממשלות השרים העומדים על שפת היאור, כי אז תתחיל מלכות שמים, כמ"ש למעלה במחזה הראשונה וליה יהיב שלטן ויקר:

פסוק ח

ואני שמעתי ולא אבין, פי' רי"א שלא ידע חשבון מועדים שאינו חשבון מפורש, **ואומר אדני מה אחרית אלה**, היינו מה יהיה אחרית ממשלת השרים העומדים על שפת היאור, ר"ל מה יהיה מן העמים שהם משפיעים עליהם.

פסוק ט

ויאמר לך דניאל כי סתומים וכו' יתבררו, אז רבים מן העמים יכירו דת האמת וידעו האמת ויתבררו ויתלבנו ללכת באור ה', **והרשיעו רשעים**, וימצאו רשעים שלא ישובו והרשיעו ללכת ללחום במלחמת גוג ומגוג, ומפ' כי הרשעים לא יבינו פעולת ה' ומעשה ידיו, והמשכילים שבהם יבינו ויכירו האמת:

פסוק יא

ומעת הוסר התמיד, מבואר שנתן שני זמנים, זמן אחד שממנו תתחיל אפשריות הגאולה, אם יזכו, כמ"ש זכו אחישנה, וקודם לזה הזמן אין לחכות כלל, ואמר שהזמן הזה יהיה **אלף מאתים ותשעים מעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם**, ואאל"פ על עת הסרת התמיד בחורבן בית שני, שא"כ יגיע הזמן השני שאחריו אחר אלף השביעי וזה א"א, וגם אאל"פ על זמן הסרת התמיד בחורבן בית ראשון, שאז לא נתן שקוץ שומם, כי שרף המקדש ערה ערה עד היסוד בה, ובהכרח שכיון על זמן אחר שבו הוסר התמיד ונתן שקוץ שומם, וזה היה ג' פעמים, א] בימי מנשה שבטל עבודת התמיד והעמיד צלם בהיכל, ב] קודם לו בימי אחז שסגר דלתות בית ה' וקטר לאלהים אחרים (כמבואר בדה"ב כ"ח), ג] קודם לכל אלה בימי עתליה המרשעת, שכתוב כי בניה פרצו את בית אלהים וגם כל קדשי בית ה' עשו לבעלים (דה"ב כ"ד), ובעת ההיא נשבת התמיד שהיה קרב מקופת הצבור, כמש"ש ששם יהוידע פקודות בית להעלות עולות (שם כ"ג), ועוד אמר ויהיו מעלים עולות בבית ה' תמיד כל ימי יהוידע, מבואר שקודם לזה בטלו עולות התמיד, וגם נתנו אז שקוץ שומם, שעמד אז בית הבעל, וממ"ש סתם השכל יחייב שנחשוב מזמן הראשון שהוא מימי עתליה שמלכה שש שנים, ובסוף ימיה בטלה התמיד ולכן אז התחזק יהוידע כנגדה, והיא מתה בשנת ג' אלפים ס"א ובטל התמיד ג' אלפים ס', וכשתחשוב מאז אלף מאתים ותשעים כלו בשנת ד' אלפים ש"נ, שמאז התחיל אפשריות הגאולה שיגאלו בכל עת שיזכו, שעז"א **אשרי המחכה**, ר"ל שמאז יש לנו לחכות על הגאולה, ונודע כי בעת ההיא נתן רשות מהקיסר לבנות בית המקדש בירושלים וגם נבנה מאת היהודים ע"פ פקודת הקיסר יוליוס בהוצאה רבה, ובשנת ד' אלפים שמ"ט היה רעש גדול בכל העולם ונפל המקדש הגדול אשר בנו, וביום שאחריו בא אש גדול מן השמים ונתכו כל הברזלים מהבנין ונשרפו יהודים רבים, ובשנה שאחריה, שהוא שנת ש"נ היה עיפוש גדול בכל העולם וכל מי שהיה מתעטש נפל ומת, כמבואר בספרי הדורות, מבואר שאז היה אפשרות לפקודה רק שגרמו העונות, ומעת ההיא **אשרי המחכה** שמאז עד הקץ האחרון יש לנו לחכות, כי אם יזכו יושעו גם באמצע הזמן, **עד יגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה**, ואם תחשוב משנת ד' ש"נ עוד אלף של"ה יגיע לשנת ה' אלפים תרפ"ה, שאז יהיה קץ הפלאות המיועד. וכבר בארנו שנאמרו עוד שני זמנים והם מועד מועדים וחצי, שמגיע זמנם לשנת ה' אלפים תרע"ג כמ"ש למעלה (ז' כ"ה), וזמן השני עד שני אלפים ושלש מאות, ונצדק קדש שנאמר לו במראה השניה כלים בשנת ה' אלפים תרפ"ח כמ"ש למעלה (ח' י"ד) הרי השלשה זמנים

מתאחדים, שבשנת תרע"ג תהיה ההתחלה ותמשך י"ד שנים, שהם השני שבועים, שבוע אחד שאחז"ל שבוע שב דוד בא, ושבוע של גוג המבואר בכתוב שיבערו והסיקו באש שבע שנים, שהוא משנת תרע"ג עד שנת תרפ"ח, ובשנת תרפ"ה שהוא ג' שנים לפני תרפ"ח יתחילו בבנין המקדש וימשך ג' שנים, ובזמן תרפ"ח שהוא עד ערב בוקר אלפים ושלש מאות שנים מאותו שנה שדבר עמו המלאך, בשנת שלש לבלשאצר ונצדק קדש ויוחזר התמיד על מכונו, כי שם שאל על החזרת התמיד וע"ז השיבו כמבואר שם:

אנו כותבים את הדברים האלה בחשוון שנת התרכ"ח, ולפי החשבון שעלה בידינו זמן הגאולה ירחק עוד ששים שנה, ובאשר עינינו כלות לראות צמיחת קרן ישראל בימינו ולעינינו, ונחכה לו בכל יום שיבא, וכבר התבאר בזהר פ' שמות שבכל ס' שנה באלף האחרון שבו יבא הגואל תקום התעוררות לגאולה, לפ"ז ראוי שיהיה איזה התעוררות בשנה הזאת או שאחריה, ואיזה רושם ראיתי לבקש חשבון ודעת על השנה הזאת אולי יהיו דברינו לרצון להחיש עת ישע, ואומר כי יש מקום לחשב הזמן עדן ועדנים ופלג עדן, שכל עדן הוא ד' מאות שנה כזמן גלות מצרים, ושלשה עדנים הם י"ב מאות שנה, וחצי מי"ב מאות הם שש מאות סך הכל ח"י מאות, שעולה לשנה זו שאנחנו בגלותנו זה ח"י מאות שנה בכיון, והגם שימשכו הימים עד יוגמר הדבר כבר הוחל החזון לצמוח, וכן מ"ש כי למועד מועדים וחצי היינו שאז יכלו שני השרים שראה על שפת היאור, ועי"כ יכלה נפץ עם קדש שלא יהיו נלחצים עוד כמקדם, ובעת יגיעו מועד מועדים וחצי שהיא בשנת התרכ"ח ילכה נפץ יד עם קדש ענויהם ויסוריהם וככל נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה שני האנשים העומדים על שפת היאור, (וראיתי בס' חזון למועד עשה ג"כ חשבון על שנת תרכ"ח לפי דרכו). המועד השני שראה עד ערב בוקר אלפים ושלש מאות יתחיל מיום חורבן בית ראשון בשנת ג' אלפים של"ח וכלה בשנת ה' אלפים תרל"ח, ואז ונצדק קדש, היינו שמאז יכירו העמים צדקת ישראל וקדושת תורתם ולא יוסיפו לענותם עוד. הזמן השלישי ומעת הוסר התמיד, יתחיל מעת הוסר התמיד בחורבן בית ראשון (ומ"ש ולתת שקוץ ושמם שאז גברו יד עובדי ע"ג ואמרו כי יראתם גברה), שהיה בשנת שלשת אלפים של"ח, וכלה הזמן הראשון אלף מאתים ותשעים בשנת ד' אלפים תרכ"ח. ופי' מ"ש אשר המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה הוא כן, שזמן הזה נחלק לשתים שאחר שיכלה אלף שנים אחר הזמן הראשון שהוא אלף שנים אחר ד' אלפים תרכ"ח יתחיל קרן ישראל לצמוח, כמו שהודיעו בזמן שא"ל כי למועד מועדים וחצי כנ"ל, וז"ש אשרי המחכה ויגיע לימים אלף, והוא בזמן חמשת אלפים תרכ"ח, ומשם ימשך עוד שלש מאות שלשים וחמשה עד שיהיה זמן תחיית

המתים, שזה יהיה בשנת תתקס"ג, שהוא ל"ז שנים קודם לאלף השביעי, ומפרש ואתה לך לקץ ותנוח, שהקץ יתחיל בשנת התרכ"ח וימשך עד התתקס"ג, שאז תעמוד לגורלך לקץ הימין שאז יהיה תחיית המתים, ותראה שמספר הכתוב.

פסוק יג

ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין, הוא מספר שני אלפים מאתים ותשעים, שהוא זמן התחלת הקץ הראשון בשנת התרכ"ח, ושתי תיבות **לקץ הימין** עולה שלש מאות שלשים וחמשה, שהוא מן הקץ הראשון עד הקץ האחרון של תחיית המתים, וע"כ נחשב לקץ הימין שתי פעמים כי הם שני קצים, ופי' ואתה לך לקץ לקץ הימין ואז תנוח עדיין, ותעמד לגורלך לקיץ הימין, הקץ השני שבא ג"כ במספר של לקץ הימין, וע"כ נכתב ימין בנו"ן ולא במ"ם כמשפטו:

העולה מזה, שלפי' השני, משנה זו (שנת תרכ"ח) לא יוסיפו עוד להרע לעם ה' בעבור אמונתם ותורתם, ומשנת התרל"ח ונצדק קדש, ולא ידענו איזה קדש יצדק עד ימים ידברו, אם ר"ל קדושת העם, אם ר"ל קדושת אמונתם, ומן מועד הראשון עד זמן תחיית המתים יהיה עוד של"ה שנה, שאז יקיצו וירננו שוכני עפר, ואיש חמודות יעמוד לגורלו. ולפי' הראשון כתב חזון ובאר על הלוחות, כי צמיחת קרן בית דוד ובנין המקדש וכל יעודי הנביאים יתקיימו בפעם אחת, ואורם תזרח מן שנת התרע"ג עד שנת התרפ"ח, שאז כבר יהיה המקדש על מכונו, ונבנתה עיר על תילה וארמון על משפטו ישב ויתקיימו כל יעודי הנביאים, והיתה לה' המלוכה והיה ה' למלך על כל הארץ:

ויש לתת טעם למה לא הגיע זמן אפשריות הגאולה עד אלף ומאתים ותשעים, לשני הפירושים, לפי' השני שהיה זמנו בשנת ד' אלפים תרכ"ח והוא שמונה מאות שנה אחר חורבן בית שני, נגזר עליהם גלות ת"ת שנה כפלים כגלות מצרים, ולפי' הראשון שהיה זמנו בשנת ד' אלפים ש"נ, שהוא תקכ"ב שנה אחר חורבן בית שני, י"ל שנגזר עליהם שני גליות כ"א ארבע מאות והיו במצרים רק רד"ו שנה ובבבל רק שבעים שנה, והיו צריכים להיות בגלות האחרון תק"ך להשלים ת"ת שנה, כי רד"ו ושבעים ותק"ך הם ת"ת שנה, וחורבן בית שני בסוף שנת תתכ"ח, והתחיל החשבון משנת תתכ"ט ונשלם שנת ד' אלפים שמ"ט, ובשנה שאחריה התחיל אפשריות הגאולה אם יזכו: